

H E T E R O G L O S S I A
Studia kulturoznawczo-filologiczne

H E T E R O G L O S S I A

Studia kulturoznawczo-filologiczne

Numer 7 (2017)

Bydgoszcz 2017

RADA NAUKOWA

- prof. dr hab. Bolesław Andrzejewski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
prof. Marina Aroshidze (Batumi Shota Rustaveli State University, Gruzja)
prof. dr hab. Adam Bezwiński (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
prof. dr hab. Piotr Cap – przewodniczący (Uniwersytet Łódzki)
prof. Indira Dzagania (Sokhumi University, Gruzja)
prof. Bruce Fraser (Boston University, USA)
prof. dr hab. Nunu Geldiashvili (Iakob Gogebashvili Telavi State University, Gruzja)
prof. Raymond W. Gibbs, Jr. (University of California, Santa Cruz, USA)
prof. Christopher Hart (Lancaster University, Wielka Brytania)
prof. Bob Hodge (University of Western Sydney, Australia)
prof. Cornelia Ilie (Malmö University, Szwecja)
prof. dr hab. Joanna Jabłkowska (Uniwersytet Łódzki)
dr Venta Kocere (Latvijas Universitātes, Łotwa)
prof. dr hab. Joanna Korzeniewska-Berczyńska (Uniwersytet Warszawski)
prof. Leonid Maltsev (Immanuel Kant Baltic Federal University, Rosja)
prof. dr hab. Walenty Piłat (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
prof. Natalia Sejko (Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraina)
dr hab. Maciej Tanaś, prof. APS (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej)
prof. Ken Turner (University of Brighton, Wielka Brytania)
prof. İlyas Üstünyer (International Black Sea University, Gruzja)
prof. dr hab. Swietłana Waulina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Rosja)

REDAKCJA

- prof. dr hab. Walenty Piłat – redaktor naczelny
dr Irena Kudlińska, prof. WSG – sekretarz redakcji

RECENZENCI ARTYKUŁÓW

- prof. dr hab. Adam Bezwiński, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
prof. dr hab. Zbigniew Chojnowski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
dr hab. Waldemar Czachur, prof. UW, Uniwersytet Warszawski
prof. dr hab. Wojciech Henryk Kalaga, Uniwersytet Śląski w Katowicach
prof. dr hab. Jerzy Kaliszan, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
prof. dr hab. Jerzy Limon, Uniwersytet Gdański
dr hab. Jacek Makowski, Uniwersytet Łódzki
prof. dr hab. Joanna Mianowska, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
prof. dr hab. Walenty Piłat, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
prof. dr hab. Stanisław Puppel, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Joanna Puppel-Wobalis, prof. UAM, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Andrzej Sitarski, prof. UAM, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Tomasz Waszak, prof. UMK, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

KOREKTA: dr Tomasz Dalasiński

PROJEKT OKŁADKI: Marta Rosenthal-Sikora

SKŁAD: Adriana Górka

Copyright © by Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz 2017

ISSN 2084-1302

Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy
85-229 Bydgoszcz, ul. Garbary 2, tel. 52 5670047, 52 5670048
www.wsg.byd.pl, wydawnictwo@byd.pl

SPIS TREŚCI

LITERATUROZNAWSTWO	7
Stroop Effect Test administered by Polish students in Polish and English <i>Dorota Ackermann-Szulgit, Magdalena Zubiel-Kasprowicz</i>	9
The Experience of Difference: (in)Tension and Realisation in Theodore Roszak's <i>The Memoirs of Elizabeth Frankenstein</i> <i>Tymon Adamczewski</i>	19
Dramat i historia. Z problemów współczesnej dramaturgii rosyjskiej <i>Walenty Piłat</i>	27
Tożsamość seryjnego mordercy. Przypadek Joachima Knychwały na podstawie literatury non-fiction <i>Agnieszka Skura</i>	37
Powieść <i>Biały bez</i> Nikołaja Roszczyna jako wyraz tęsknoty za utraconą ojczyzną <i>Patryk Witczak</i>	51
JĘZYKOZNAWSTWO	63
The Politics of Fear: Playing the Anti-immigration Card in Public Discourse of the Law & Justice Party in Poland <i>Piotr Cap</i>	65
Стилистическое оформление продающих рекламных текстов <i>Tamara Goncharova</i>	87
Дискурс в переводческом ракурсе <i>Наталья Моспан</i>	99
Die ostdeutsche Realität abgebildet in der Sprache. Ist <i>Ostalgie</i> nach wie vor präsent im heutigen Deutsch? <i>Emilia Pankanin</i>	107
On 'small' structures in syntax: small clauses, nonsententials, and small nominal <i>Wiktor Pskit</i>	123

Socjologiczno-lingwistyczne zagadnienia przekładu <i>Przepisów gry w piłkę nożną</i> <i>Michał Sobczak, Emilia Pankanin</i>	135
English in the kindergarten and in the early primary school education – teacher’s competences, aims, the teaching content and assessment <i>Przemysław Ziótkowski</i>	147
KULTUROZNAWSTWO	165
Языковые интересы и потребности студентов <i>Ирина Кудлинска, Наталья Мосьпан</i>	167
Szaleńcy jako „odpady” nowoczesnego świata w kontekście wypowiedzi teoretyków kultury <i>Katarzyna Rytłewska</i>	181
RECENZJE	191
Napisać siebie – recenzja książki <i>Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą</i> Piotra Jakubowskiego <i>Agnieszka Skura</i>	193
Recenzja: <i>Fachsprachenunterricht – Lehren und Lernen AM Beispiel des polnischen als Fremdsprache. Nauczanie i uczenie się na przykładzie języka polskiego jako obcego</i> , red. Ewa Bağlajewska-Miglus, Thomas Vogel, Shaker Verlag, Aachen 2016, ss. 207. <i>Marek Chamot</i>	197

LITERATUROZNAWSTWO

Dorota Ackermann-Szulgit
Magdalena Zubiel-Kasprowicz

Katedra Nauk Społecznych
Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu

Stroop Effect Test administered by Polish students in Polish and English

Introduction

In the 30's of the 20th Century, John Ridley Stroop found that some highly automated activities, such as reading a word, strongly interferes with the little automated process that involves naming the color in which the word is written. In Stroop's experiment, the subjects read the words naming colors at the same rate, no matter in what color they were written. However, when they had to name the color of the word, they did it at a much slower rate if the stimuli were inconsistent and faster if they were consistent with the rate of naming colors of the color bars. It takes more time to name a color or object than to read words representing their names. It turned out that color naming is less automated; therefore, it takes more time than reading a word list aloud. Stroop Test is considered an indicator of operational memory, concentration capacity or executive control [Jodzio, 2008]. Stroop Test is currently used widely in psychiatry and neurology. This method is used to evaluate the efficiency of executive functions related to the ability to inhibit a habitual reaction and the ability to switch to a new, previously unsuccessful response criterion [Tomaszewska, 2010]. The key phenomenon in the Stroop Test is the interference effect associated with a prolonged response time when a person is expected to react according to a new criterion that is different from that learned in the first part of the test. At the same time, the subject is still reminded of the previous criterion and must ignore the rule that has already been changed in the current task. Studies conducted by R. Stroop almost half a century later were replicated by MacLeod – this researcher obtained results convergent to those received by Stroop in his first studies [MacLeod, 1991; Nęcka et al., 2006].

Neuroimaging studies indicate that the performance of the Stroop Test is associated with activation of the anterior cingulate cortex. However, there are indications that it is the extensive network of the brain that constitutes the pre-frontal cortex and the parietal and temporal lobes [Alvarez, Emory, 2006] that is responsible for the proper performance of the test. It is generally accepted that the Stroop Color and Name Reading Interference Test examines cognitive ability in situations where verbal perseveration is provoked. This test is also used to measure inhibition control in conflict situations [Royall et al., 2002; Jodzio, 2008]. Neuropsychological data that is a source of knowledge about the neuropsychological processes involved in this was collected from healthy subjects and people with cerebral dysfunction such as Parkinson's disease [Jodzio, 2008, Ackermann-Szulgit, 2012]. Correct performance of the Stroop Test requires efficiently-functioning frontal areas of the brain that are associated with inhibitions and response control. In the study of ERP (*event-related potentials*) in healthy subjects, higher activity was observed on the lateral surface of the prefrontal cortex and in the anterior cingulate cortex (ACC) [West and Bowry, 2006]. The role of individual structures in the brain in the correct execution of the test is still unclear, despite the popularity of neuropsychological testing throughout the world. In diagnostic practice, Stroop Test is used to study verbal operational memory, speed and fluency of reading and attention processes [Ackermann et al., 2003]. Currently, different versions of the Stroop Test are used in neuropsychological diagnostics in about 50% of neuropsychologists surveyed [Alvarez and Emory, 2006].

Most language processing occurs in the dominant hemisphere. In right-handed people, it is usually the left hemisphere. The right hemisphere, however, is associated with subtle analysis, metaphor reading and sense of humor. Traditionally, Broca's area was once considered a speech generator. On the other hand, Wernicke's area was referred to as the receiver. Language competence should not, however, be treated modularly. The motor center of the language, or Broca's area, is also activated during speech perception. On the other hand, the reception center, or Wernicke's area, is active in the production of speech. The neural network encoding the words is a network that is their biological substrate, that is, a set of neurons connecting phonological and perceptual functions with information about action or image. In the case of processing words describing the movement to the Wernicke's and Broca's systems, the areas of the prefrontal cortex, which encode the words associated with the action, are activated. Words related to visual aspects activate, in addition to the Wernicke's and Broca's systems, lower areas of the temporal cortex and the occipital lobe. Depending on the category of words, relevant areas of the brain are included in the language processing network. At this point, the functions of mirror neurons in language processing merits attention as well. These neurons are activated not only during observation of action or while listening to the sounds of this action but also during semantic analysis of speech containing words describing a given semantic category. The information that forms a specific concept in the brain is represented in a variety of ways and involves different areas, specialized in other functions than

linguistic. Such a prosaic notion as an apple engages visual areas, but also the areas that are responsible for coding the purpose of a fruit. The area of the network that is stimulated depends on the context. Apart from the linguistic context, recent studies mention the experience of the individual together with his/her past experiences and the individual history that affect the development of the human brain.

In 1997, Hirsch and his team of researchers [Hirsch et al., 1997] defined Broca's system areas that are used by people speaking in a foreign language. It turns out that humans use different regions of the Broca's area to produce a foreign language, depending on whether the language was acquired in childhood or in adulthood. Wernicke's area, which is located in the back of the temporal lobe, plays an important role in the understanding of language. This center, however, does not exhibit any or only very small differences in activity, given the age of acquiring the ability to use the language. The structures responsible for processing foreign languages are located in both hemispheres. The results of some studies indicate that foreign language structures are located in the right hemisphere. The earlier the language is absorbed, the greater is the involvement of the left hemisphere. In the natural assimilation of foreign language simultaneously with the first, the left hemisphere takes over functions of both systems. Later, after acquiring the native tongue, they are usually located in the right hemisphere. Thus, the right hemisphere specializes in routine expressions like *good morning, how are you* and grammatical expressions. The left, however, is involved in less frequently used vocabulary, characteristic for people with higher language competence. Language learning is controlled by the left hemisphere as an analytical and intellectual process. Natural assimilation, as a process of unconsciousness, can be dominated by the right hemisphere. The process of assimilation in the initial phase is controlled to the higher extent by the right hemisphere. It is only around the five years of age that the left hemisphere engages. In the next stages, this process becomes more analytical, formal and cognitive. Dominance of the hemispheres in the process of assimilation of a foreign language depends on many factors, such as whether the second language is assimilated with the first in early childhood, whether the second language was acquired naturally or learned formally, whether the assimilation involved child's register or the adult register and finally, whether learner treated the process itself analytically or learned the whole structure.

Material and method

Testing included 26 subjects: 13 women and 13 men aged 19 to 47. The mean age of the study group was 30 years, with 29 years for women and 31 years for men. All subjects declared secondary education. Three criteria were set for the inclusion in the study group. The first was the use of native Polish. The second criterion was knowledge of the color names in English, without the declared level of knowledge of the language where the subjects did not use the language on a daily basis. It should be noted that none of the subjects spoke English as a native tongue. The last criterion by

which people were qualified for the study was the ability to distinguish and name colors. All subjects were right-handed. Respondents were recruited from among WSB students in Bydgoszcz. Participation in the study was voluntary where each participant provided a written consent.

A house-developed test version was used for testing. Because of the lack of Polish adaptation of the test, this version was created based on the descriptions available in the literature. Stroop test consists of two parts, with 10 rows of words that are color names, 5 words in each row – 50 words in total. The first part of the Stroop test, where the words are printed in black, known as *reading color names printed in black* – RCNb, the task of the respondent is to read the words as quickly as possible. In the second part of the test, which includes naming color or word test where the color of the print and the word are different (*naming color of word different* or NCWd) the respondents are presented with words in a font of a different color than the meaning of the word being the color name¹ and the task of the respondent is to call the color of the font as quickly as possible while neglecting the meaning of words. According to classical assumptions, the first part of the test evaluates the speed and accuracy of the words being read, while the second part makes it possible to assess the operability of verbal memory and the executive functions described as behavioral elasticity and perseveration sensitivity [Stroop, 1935; Lezak et al., 2004].

The task of the subjects was to test the two parts of the test 3 times.

1. The first time respondents performed the RCNb and NCWd parts in Polish version.
2. The second time they performed both parts, RCNb and NCWd in English version.
3. The third time, respondents performed the RCNb English version part in English and the NCWd English version in Polish (English color names yellow, green, blue were named in Polish red, black and green [czerwony, czarny, zielony]).

Operationalization of variables and their indicators are presented in Tables A and B.

Table A. Dependent variables and their indicators

Dependent variable	indicator
Reading speed and fluency	<ul style="list-style-type: none"> • Run time measured in seconds of RCNb part • Number of errors in RCNb part
Verbal operational memory	<ul style="list-style-type: none"> • Run time measured in seconds of NCWd part • Number of perseverative errors in NCWd part

Table B. Independent variables and their indicators

Independent variable	indicator
Performance language	<ul style="list-style-type: none"> • Polish • English

¹ For example, **red, green, yellow**.

The results obtained² were analyzed statistically using STATISTICA 10.0. The variance analysis method was applied to repeatable measurements – Fisher’s [exact] test was used, followed by post-hoc analysis.

Results

The differences between the groups of women and men were compared using the Student’s t-test (Student’s t-distribution test). There were no significant differences in the time difference or the number of errors in the different parts of the test. In view of the above, the further post-test analysis was applied to the whole group without division by sex.

The analysis of the Fisher’s test variance was performed for three attempts of RCNb part. Results are presented in Table 1.

Table 1. Fisher Test Results for the RCNb part of Stroop Test.

Fischer’s test	Significance level p
F (2; 24) = 11.56	P <0.001

The analysis showed that the language (Polish or English) influences the timing of the RCNb part of the Stroop test. Post-hoc analysis was used to locate differences in individual measurements. Results of the post-hoc analysis are presented in Table 2. Bold fonts indicate significant statistical differences.

Table 2. Results of the post-hoc analysis for performance times of the RCNb part of Stroop Test.

Test part	Average execution times in seconds	RCNb POL	RCNb ENG	RCNb ENG2
RCNb POL ³	27.73		0.000949	0.000103
RCNb ENG ⁴	25.04	0.000949		0.313950
RCNb ENG2 ⁵	24.27	0.000103	0.313950	

Statistically significant differences were observed during RCNb parts execution between:

² The above analysis study was performed on raw results.

³ Part RCNb – Attempt 1 in Polish.

⁴ Part RCNb – Attempt 2 in English.

⁵ Part RCNb – Attempt 3 – repeated attempt in English.

- Attempt 1 – performed in Polish and Attempt 2 – performed in English and
- Attempt 1 – performed in Polish and Attempt 3 – re-performed in English

The respondents were much quicker to read color names in English than in Polish. There was no learning effect when re-reading these names in English.

Analysis of variance with Fischer Test as performed for three NCWd attempts. Results are presented in Table 3.

Table 3. Fisher Test Results for the NCWd part of Stroop Test.

Fischer's test	Significance level p
F (2; 24) = 40.41	P <0.001

The analysis showed that the language (Polish or English) influences the timing of the NCWd part of the Stroop test. Post-hoc analysis was used to locate differences in individual measurements. Results of the post-hoc analysis are presented in Table 4. Bold fonts indicate significant statistical differences.

Table 4. Results of the post-hoc analysis for performance times of the NCWd part of Stroop Test.

Test part	Average execution times in seconds	RCNb POL	RCNb ENG	RCNb POL2
NCWd POL ⁴	50.12		0.000118	0.000514
NCWd ENG ⁵	67.12	0.000118		0.000062
NCWd POL2 ⁶	37.78	0.000514	0.000062	

Statistically significant differences were observed during performance of the RCNb part between:

- Attempt 1 – performed in Polish and Attempt 2 – performed in English and
- Attempt 1 – performed in Polish and Attempt 3 – re-performed in English after the prior performance of the RCNb part in English and
- Attempt 2 – performed in English and Attempt 3 – re-performed in Polish after the prior performance of the RCNb part in English.

The longest execution time was recorded in Attempt 2, when respondents used

⁶ Part NCWd – Attempt 1 in Polish.

⁷ Part NCWd – Attempt 2 in English.

⁸ Part NCWd – Attempt 3 in Polish.

English to name the font color in the English version. The shortest part of this test was during Attempt 3 when they named the font color in Polish in an English test version.

The Fischer Test variance was analyzed for the number of errors in three attempts in the NCWd part. Results are presented in Table 5.

Table 5. Fisher test results for errors in NCWd part.

Fischer test	Significance level p
F (2; 24) = 6.72	P <0.003

The analysis showed that the language (Polish or English) influenced the number of errors in the NCWd part of the Stroop test. Post-hoc analysis was used to locate differences in individual measurements. Results of the post-hoc analysis are presented in Table 6. Bold fonts indicate significant statistical differences.

Table 6. Results of the post-hoc analysis for performance times of the NCWd part of Stroop Test.

Test part	Average number of errors	RCNb POL	RCNb ENG	RCNb POL2
NCWd POL ⁷	0.62		0.382913	0.011099
NCWd ENG ⁸	0.81	0.382913		0.001357
NCWd POL2 ⁹	0.04	0.011099	0.001357	

Statistically significant differences were observed during performance of the NCWd part between:

- Attempt 1 – performed in Polish and Attempt 3 – performed in Polish after the prior performance of the RCNb part in English and
- Attempt 2 – performed in English and Attempt 3 – re-performed in Polish after the prior performance of the RCNb part in English.

The lowest number of errors was made by respondents in Attempt 3, when they named the English print in Polish. A similar number of errors (statistically insignificant) was made by respondents during Attempt 1 in Polish and Attempt 2 in English.

⁹ Part NCWd – Attempt 1 in Polish – number of errors.

¹⁰ Part NCWd – Attempt 2 in English – number of errors.

¹¹ Part NCWd – Attempt 3 – repeated performance in Polish after the prior performance of the RCNb part in English – number of errors.

Discussion

Based on the obtained data, it was confirmed that Polish students, regardless of gender, read the color names in English faster than in Polish. One possible reason for this situation may be that English color names are shorter than Polish. Examples may be red-*czzerwony* or blue-*niebieski*. In Polish, these are 3-syllable words, but in English they are monosyllabic words, which require much less time when they are performed verbally. In addition, the time taken to perform the test in different languages may also be influenced by the fact that a different hemisphere – left – dominates in native language processing, while the other – right – in foreign language processing.

Stroop effects were observed both in the Polish and English versions of the test. The average time spent on the NCWd part in the English version was slightly longer, but not statistically significant compared to the Polish version. This can be attributed not only to the slow down resulting from Stroop effect but also to the fact that the test subjects spent more time naming the color of the font in a foreign language than in the native tongue. The results of Attempt 3 were most intriguing when test subjects named the color in Polish in the English version of the test. During this test, NCWd part was performed most rapidly in comparison to the two previous attempts, with the differences being statistically significant. These results may indicate that in this case no Stroop effect occurred or occurred to a little extent. Presumably, the English language color labels did not interfere with the naming of the color names in Polish. There was no inhibition control of the previously learned reaction in the subjects because there it was not necessary. Although respondents were still reminded of the previous criterion (reading the color names), they did not have to ignore the rule, which in the current task has already been changed because it seems that this previous rule did not apply. Thus, they did not want to read color names written in English while they were asked to name the color of the font in Polish. It should be emphasized that when performing RCNb and NCWd parts in English, such control of the inhibition of the previously learned reaction was observed. This may indicate that verbal perseveration can also be triggered in a foreign language. Perhaps in the case of people who do not speak fluent English every day, the processing of these two languages involves other areas of the brain; therefore, there was no conflict in this task. This may also indicate the number of mistakes made by the respondents. These errors are also typically linked with the inhibition control of previous reactions. The smallest number of errors was recorded in Attempt 3 – it is worth noting that it is less statistically significant than in the Polish and English versions. There were no statistically significant differences in the number of errors made by the subjects in Attempts 1 and 2. Persons interviewed in both native tongue and foreign language made perseverative errors, with slightly more mistakes made in foreign language, which may be associated with a less automatism of activity of naming colors in a foreign language compared to naming those colors in the native tongue.

The results obtained in this study may shed new light on neuronal linguistic processing mechanisms, therefore authors plan to investigate this phenomenon more closely with those who are fluent in English where Polish is their mother tongue.

These data point to the need for further research in this field, but at the same time indicate a possible new use of the Stroop test in the study of neuronal foreign language processing.

Conclusions

1. The language affects the timing of the RCNb part of the Stroop Test. The respondents were quicker to read color names in English than in Polish.
2. The language affects the timing of the NCWd part of the Stroop Test. The respondents needed most time to read color names in English in the English version. The quickest performance time task was when they named the font color in Polish in an English language version.
3. The language affects the timing of the NCWd part of the Stroop Test. The results of Attempt 3 were the most correct when test subjects named the color in Polish in the English version of the test. It was in this attempt when the respondents made the lower number of perseverative errors.
4. It can be concluded that other areas of the brain are involved in the processing of native tongue and foreign language in people who do not use a foreign language every day.
5. Stroop Effect also known as a demonstration of interference in the reaction time of a task occurs in both the native and foreign language.

BIBLIOGRAPHY

1. Ackermann D., Gorzelańczyk E.J., Harat M., Laskowska I., Litwinowicz A., Olzak M., Szołna A. *The influence of stereotactic surgeries on cognitive functions in Parkinson's disease*. *EANS*, 2003, 12, p. 985-989.
2. Ackermann-Szulgit D. *Wykonanie testu Stroop'a u kobiet i mężczyzn z chorobą Parkinsona przed i po talamotomii*. In: J. J. Błęszyński (Editor). *Medycyna w logopedii. Terapia-wspomaganie-wsparcie. Trzy drogi jeden cel*. 2013, p. 177-186.
3. Alvarez J.A., Emory E. *Executive functions and the frontal lobes. A meta-analytic review*. *Neurops. Rev.* 2006, p. 16, 17-42.
4. Hirsch J., Relkin N., Lee K., Kim K. *Distinct cortical areas associated with native and second languages*. *Nature* 1997, p. 388, 171-174.
5. Jodzio K. *Neuropsychologia intencjonalnego działania. Koncepcja funkcji wykonawczych*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2008, p. 261-263.
6. Lezak M. D., Howieson D. B., Loring D. W. *Neuropsychological Assessment* (4th ed.). New York: Oxford University Press, 2004.

7. MacLeod, C. M. *Half a century of research on the Stroop effect: An integrative review. Psychological Bulletin*, 1991, p. 109, 163-203.
8. Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B. *Psychologia poznawcza*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, p. 241-244.
9. Royall D. R., Lauterbach E.C., Cummings J.L., Reeve A., Rummans T.A., Kaufer D.I., LaFrance W.C., Coffey C.E. *Executive control functions A review of its promise and challenges for clinical Research. J. Neuropsychiatry Clin. Neurosci.* 2002, p. 64, 588-594.
10. Stroop J. R. *Studies of interference in serial verbal reactions. J. Exp. Psychol.* 1935, p. 18, 643-661.
11. Tomaszewska M., Markowska A., Borkowska A., Test Stroopa. *Wartość diagnostyczna w psychiatrii. Neuropsychiatria i neuropsychologia* 2010, p. 5, 35-41.
12. West R., Bowry R. *Starzenie się kontroli poznawczej badania nad przetwarzaniem konfliktu, zaniechaniem celu i monitorowaniem błędów*. In: R. W. Engle, G. Sędek, U. von Hecker, D.N. McIntosh (Editor). *Ograniczenia poznawcze. Starzenie się i psychopatologia*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, p. 113-134.

Stroop Effect Test administered by Polish students in Polish and English

Abstract: Objective: The aim of the study was to investigate the influence of foreign language on the performance of the Stroop Test by Polish students.

Material and method: Testing included 26 subjects: 13 women and 13 men aged 19 to 47. In the first part of the RCNb test (*reading color names printed in black*), subjects read words denoting colors written in black. In the second part of the NCWd test (*naming color or word where the color of the print and the word are different*) subjects named the color of the font that was used to write the color word.

Results: Significant statistical differences in the timing of the two parts of the test were found in relation to the language. Faster execution time for RCNb parts was reported for English tests. In the case of RCNb parts, the fastest time was reported when naming the font color in Polish on an English-language version. In the same situation, the smallest number of errors was reported.

Conclusions: Foreign language influences the performance of the Stroop Test.

Keywords: Stroop test, neuronal processing of foreign languages, interference, persuasive errors, verbal memory

Tymon Adamczewski
Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz

The Experience of Difference: (in)Tension and Realisation in Theodore Roszak's *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein*

Subject to frequent adaptations, re-readings and alterations Mary Shelley's celebrated narrative does not only take a significant place in the canon of famously re-interpretable literary works, but – perhaps due to its unquestionable richness in terms of themes and motives – also constitutes one of the central and most powerful texts in contemporary culture. With countless rewritings in yet newer and newer versions, including those for other media, the original story of 'the Modern Prometheus'¹ has become a text pervading contemporary popular consciousness and culture. Theodore Roszak's *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein*² is one of such reworkings of the nineteenth-century classic. It aims to present the original story from the perspective of Victor Frankenstein's unfortunate bride who, in Shelley's novel, is offered a relatively modest attention, as it is the male voices that dominate the original.

Made famous by his *Making of the Counterculture* (1968), a thorough study of the youth movement in the late sixties, Theodore Roszak (1933-2011) was an American professor of history and a Mary Shelley scholar who indeed came to see Frankenstein as an embodiment of one of the central myths of the modern society. This, in a way, not only fits into Shelley's own critique of science portrayed in the novel but also reflects his explorations of its underside – an interest visible already in his early work which was to define the term 'counterculture' and to probe the nature/technology opposition.

In *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein* Roszak is clear about his purpose from the very beginning. His retelling of the original explicitly links the author with the figure of Elizabeth, Victor Frankenstein's tragic fiancée, and aims to create a sup-

¹ M. Shelley, *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996.

² T. Roszak, *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein*, Bantam Books/Random House, Inc. New York 1996 [1995]; the text used in throughout the article is the 1996 paperback edition.

posedly unrestrained discourse on the matters of Western science to show its entanglement in gender politics. The text can further be seen as an attempt to (re)create female experience, paradoxically constructed by a male author. Nearly after two hundred years since the publication of Shelley's work a contemporary author thus resorts to similar narrative pattern, hoping that in his speaking 'as the bride of Frankenstein, she [Mary Shelley] will at last find the voice she was not free to adopt in her own day'³. Unfortunately, Roszak's choice of the narrative position – intended to give voice to a woman in order to provide a sustained critique of the dominant patriarchal theoretical-scientific paradigm – is crooked from the onset and ends up still speaking for the 'other sex'. His discursive organisation seems to replicate the inequality because of still relying on the very model of thinking and expression which inevitably leads to a subjugation of one element in a given binary which in the end still replicates the subjugated female positioning. Regardless of authorial intentions, such orientation of the narrative discourse further contrasts the numerous theoretical developments of feminism(s) (including LGBT, queer or postcolonial discourses, to name only some positions) arguing against the very binary thinking, i.e. conceptualising the difference through underprivileged positioning of the cultural Other. In this vein, while this is not necessarily the case for other works by the critic (cf. for example the controversial study of sexual politics of science entitled *The Gendered Atom*⁴), in what follows I argue that despite the noble intentions Roszak's attempt at granting voice to the underprivileged is a failed one due to blatant overlooking of the developments of difference feminism and, among others, of an inability to employ a more truly female mode of writing, for instance associated with the idea of *écriture féminine*.

Rozak's outspoken and deliberate choice of female narrative voice entangles his narrative in aspects of gender, difference and female experience. The novel as such seems to be based on a fundamental paradox lying between the intention (to grant her 'the voice she was not free to adopt in her own day') and realisation, i.e. the manner in which the text actually manifests the difference between the perspective and experience of a woman, as contrasted with that of a man. In the narrative the textualisation of experience is conveyed through the respective variances in the very model of writing or shifts in the narrative voice or perspective. The main difference however that the text seems to explore is organised along the traditional crude binary⁵ of the masculine (rational, Enlightenment science) and the feminine (natural and spirited alchemy). Thus, despite Roszak's professed purpose of the vindication of feminist issues the means used to represent these aspects are largely stereotypical and rest mostly within the range of stock images and metaphors, largely limited to the equation of femininity with nature. Correspondingly, the main line of contrast is

³ T. Roszak, *ibid.*, p. VIII.

⁴ T. Roszak, *The Gendered Atom. Reflections on the Sexual Psychology of Science*, Conari Press, Berkeley, California 1999.

⁵ For such positioning in M. Shelley's original see A. K. Mellor [1988], *Possessing Nature: The Female in 'Frankenstein' in M. Shelley, Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996, pp. 274-286.

drawn between technocratic science and Enlightenment, associated with Victor and nature, romanticism and femininity ascribed to Elizabeth⁶.

Doubtlessly, as a scholar, Roszak is intensely aware of the importance of the binaries that structure his novel and he constructs the difference between science and femininity as nature by employing the types of knowledge throughout the narrative so as to further strengthen his argument about 'how science, in its passionate search for power, has twisted our relationship to nature'⁷. For him, it is the scientist that

stands at the centre of Shelley's tale, the man of reason, swept away by a twisted passion that is at once intellectual and sexual. The female victim is his bride, murdered before the marriage can be consummated. The monster is a creature of the hero's own making, in the effect, his unnatural son. Bonds of filial and matrimonial love tie the characters together, connecting them all to 'a workshop of filthy creation,' as Mary Shelley called the first experimental laboratory to appear in literature⁸.

In Roszak's book science and technology stand in stark opposition to nature and 'feminine' powers. The post-Enlightenment rationalism is conceptualised here in terms of masculinity and rendered in a thoroughly negative and intrusive manner. The image of the violating obstetrician in the above-mentioned delivery scene is immediately fenced off with the editorial remarks from Walton quoting professional expert on the medical matters – needless to say, a man. Such monstrosity and perverted, inhumane appearance of the 'men of science' who violate nature and its rules are equally frequent throughout the whole narrative.

The discrepancy between the novel's aims and effects or meanings constructed in the text is, however, visible already at the level of its narrative organisation. Part of the unwaning power of Shelley's work undoubtedly lies in the fact that it lends itself to a whole host of interpretations, many of which concern autobiographical writing. However, writing about oneself – or writing oneself, as Hélène Cixous⁹ suggested – in the case of women's writing is a much more complicated affair. As Barbara Johnson asserted already in the early eighties, scholarly trends in the study of literature and *Frankenstein* concern 'the question of mothering, the question of the woman writer, and the question of autobiography'¹⁰. Indeed, the telling of life stories, in a form of an account of one's life experiences certainly lies at the core of Shelley's classic. The arctic explorer Sir Robert Walton narrates the story of the obsessed scientist Victor Frankenstein who in turn is also told a story by his own monstrous creation. Roszak

⁶ Cf. M. Poovey [1984], *'My Hideous Progeny': the Lady and the Monster*, [in:] M. Shelley, *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996, pp. 251-261.

⁷ T. Roszak 1999, op. cit., p. 16.

⁸ T. Roszak, *ibid.*, p. 2.

⁹ Cf. H. Cixous, Hélène [1976]. *The Laugh of the Medusa*, [in:] V. B. Leitch et al. (eds.), *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, W.W. Norton, New York & London 2001, pp. 2039-2056.

¹⁰ B. Johnson, *My Monster/My Self*, [in:] M. Shelley, *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996, pp. 241-251.

rests his novel on a similar pattern where the notion of perspective acquires even more importance because the numerous prefaces and author's or editor's notes which seem to hold the novel together.

In the contemporary retelling Robert Walton reappears in a position of authority as the editor of the eponymous memoirs who leads the reader through the diaries of Elizabeth Lavenza, Victor Frankenstein's adopted sister and eventual wife.

My steadfast allegiance to the ideal of scientific objectivity. This alone, the cherished habit of a lifetime spent in the service of truth, strengthened me in an endeavour that moral revulsion might have persuaded me to abandon. In that spirit I lay this report before the world, confident of the candid public will not mistake my true purpose, which is the defence of Reason and the vindication of Moral Rectitude¹¹.

It is from his preface that we learn how he obtained the diaries from Ernest Frankenstein, the last surviving member of the close family in 1806. Walton's explanatory comments serve as a sort of skeleton-frame, which not only traces Elizabeth's origins (aristocratic mother's death at giving birth, early days with an Italian Romany caravan and subsequent adoption and introduction to a prominent Swiss family, the Frankensteins) but also provide a scientific, masculinised contrast with the free and natural thinking of women depicted in the novel¹².

Walton's 'editor's notes', with their condescending view of women and admiration for 'manly' science, provide a sound framework which is not so much a link to Shelley's novel but serves to contrast the main discourse on gender relations and the nature of modern science. In fact, this aspect of the gendered perspective resurfaces from the opening of the book with the description of Elizabeth's origins, depicted in the scene of a recurring dream about her birth in which she says 'I am as if divided in two. Two pairs of eyes, two sensibilities'¹³. The duality described here corresponds to two positions she takes in the book: that of a spectator, watching the woman in labour pains, lying 'torn by the anguish of difficult birth', and the second position – described as '*another me*' – a 'powerless unformed babe that lodges inside of a woman's anguished body'¹⁴. These perspectives – that of a spectator and a participant – mark the trajectory of the novel and allow Elizabeth the observer, especially in the first parts of the novel to learn 'the ways of women' largely through the observation of her foster mother, Caroline Frankenstein, a liberal free-thinking secret practitioner of alchemical magic, who envisages a supernatural fusion between Victor and Elizabeth, her two children.

Even though Roszak's book centres on differences and oppositions, the message of unity is likewise visible and also frequently exposed with the means of perspective:

¹¹ T. Roszak 1996, op. cit., p. XVI-XVII.

¹² Cf. H. Cixous, Hélène, op. cit., pp. 104-121.

¹³ Ibid., p. 5.

¹⁴ Ibid., p. 5.

After I had been admitted to the mysteries of women, this was how I came to see Belrive in its spiritual nature. More than a stately mansion, the estate was a crux in time where two great currents of life converged... Father was mind, science, invention: the force of revolutionary endeavour [...]; surrounding [his] island of Enlightenment, where the dark forests and secret glades that had been there from the beginning, older even than the bones of that barbarian kings who lay sleeping at our foundations. That encompassing darkness was the second Belrive – Mother's Belrive, a stream that issued from deep in the Earth, bearing memories of primordial ways. [...]

'Only these two taken together, the questing current and the river of remembrance, made the true Belrive'. Not only male, and only female; combination of the two elements on both mother and father, respectively. [M: 121-122].

The fragment provides a good example of masculine and feminine energies and their gender associations – male rationality vs. female secrets of Nature – as well as the way in which experience (of having been introduced into the secrets of women) affects (visual) perception. Despite the union call for both powers, what should be clear by now however is that these oppositions, in their overt genderification, may be potentially problematic when, as it is the case in the novel, they are employed in an uncritical manner. Nevertheless, Tanya Collings¹⁵ believes the story to be especially effective in suggesting a peaceful resolution, possible to be achieved only when the masculine and feminine energies are united.

This is for instance visible in the case of Victor's mother, Lady Caroline, who arranges his and Elizabeth's marriage when they are little. Lady Caroline has an extensive background in a liberal society of women and follows secret, pagan and organic rituals which go back to times immemorial. She introduces the children to such centuries-old customs and teachings, insisting on natural honour and respect towards the Earth. The eternal matriarchal spirituality merges with the mysterious and Byzantine tenets of alchemy. Here the elements of far Eastern philosophies and tantric sexual rituals intertwine with mathematics and logics. Victor however, bears a strong influence from his father side which makes his mind become easily infused with the developments in eighteenth-century science. He willingly explores the most important philosophies of the Age of Reason which express a deeply patriarchal organisation of existence: man (and not a woman) is a pinnacle of the natural world and it is in harnessing the natural powers for the benefit of humanity that his fate is performed.

Lady Caroline, in turn, presents an alternative to the dominating and colonising powers of the Western rational and masculinised science not only in the type of knowledge she deals with but also through opposition to the orderly and objective characteristics endemic to the Enlightenment ideals. Here again the novel seems to work on the well-established elements of the feminist critical discourse, since Caro-

¹⁵ T. Collings, *Frankenstein and Feminism: Contemplating the 'Memoirs of Elizabeth Frankenstein'*, [in:] *Anthropology of Consciousness*, vol. 22. Issue 1, 2011, 'American Anthropological Association', pp. 66-68.

line Frankenstein owns what could be termed in Woolfian terms ‘a room of her own’. It is not only located in an attic of the Belrive mansion, the Frankenstein household, but also functions as her workshop – an alternative for the well-known workshops in which (male) scientists conduct their experiments. Moreover, Caroline is an artist who paints pictures¹⁶ which shock young Elizabeth with their daring portrayal of naked female bodies in various unusual situations like witchcraft rituals or giving birth. She is also liberated in terms of sexuality – a fact Elizabeth can observe in a voyeuristic scene of the foster-mother’s intimate contacts with a lady-friend¹⁷.

Despite the apparent differences in the portrayal of men and women, the unfolding of the novel intends to bring feminine energies into balance by encouraging Elizabeth and Victor to form a ‘Chymical Marriage’. Such a marriage ‘represents the successful amalgamation of technology/masculinity and nature/femininity’, but which at the same time, ‘cannot exist without equal participation of both Victor and Elizabeth, just as ecological balance cannot be achieved without the commensurate efforts of both masculine and feminine energies’¹⁸. However, impatient with the slow, female, organic form that the whole process of the Chymical Marriage necessarily takes, Victor eventually violates Elizabeth physically. This traumatic act of rape is presented however in the form of ‘a rite beyond their current abilities’ which Tanya Collings sees as a ‘dramatic scene [which] exemplifies the industrial degradation of our planet and the resulting disassociation between humankind and the rest of the natural world’¹⁹. Victor’s drive for tangible results, motivated by sexual exploitation – regardless of the his love for Elizabeth – can thus be seen as the process of man’s exploitation of nature, leading to its (her) ultimate death and destruction. Before her death however Elizabeth has the following vision:

I see the death of the world.
 I see great machines in the womb of the Earth.
 And I see the mountains crumbling.
 And I see great Nature humbled.
 And I hear the sky roaring with an iron voice.
 And I see Earth sprout a deadly garden of billowing fume, by tens and hundreds
 great blossoming flowers of fire.
 And I hear the electricity speak with a million of voices.
 And I see men building cities that have no need of sun and moon. [...]
 And I see the men making creatures of their own manipulation.
 And I see the men breeding without women.
 And I see monsters bowing down to their makers and rising up against them²⁰.

¹⁶ T. Roszak 1996, op. cit., p. 62-67.

¹⁷ Ibid., pp. 68-73 .

¹⁸ T. Collings 2011, op. cit., p. 67.

¹⁹ Ibid., p. 67.

²⁰ T. Roszak 1996, op. cit., pp. 420-421.

This apocalyptic, pre-terminal vision echoes with sights and sounds of the female Earth and nature stripped of dignity by the outcomes of technological progress. According to Collings, Roszak voices a strong and clear message: 'if we continue on our current path, we will eventually destroy the very planet that supports and gives us life'²¹. He recognises that the discursive formation of Enlightenment science – in its operations of discoveries and findings – was deeply a masculine and patriarchal construct. It followed the myth of Nature as a woman – one which can be possessed and exploited. As the critic contends, *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein* is a poetic retelling of the consequences associated with the overgrowth of post-Enlightenment rationalism and the associated stifling of the feminine force within all of us, which – through Roszak's imagination – opens our eyes more fully to the issue at hand – to the origin of our ecological crisis and our failed attempts to create effective solution²². Contrastingly, since the discussion of the politics of science is not carried out in a straightforward manner, but is couched in a set of complementing oppositions which are finally united, one might observe that the message Roszak's book also conveys is that these propositions need a gendered and sexual veneer. Yet, the use of clichéd imagery (e.g. women as a spiritual sect indulging in various bizarre pagan practices) is also striking to the point of banality.

While there are clearly sound reasons behind Roszak's novel to criticize the growth of Enlightenment rationality as a patriarchal discourse, the means used to render and effect a different state of things fail. The attempt of a male author at using a female voice to criticise the gender bias of science simply turns out to replicate the inequality. Despite the undeniable literary skill exhibited in the text, the novel is largely silent about any mode of (or attempts at rendering) female experience in any subversive form or content. Even though this is not a drawback in itself, the novel seems to explore a similar narrative mode as Mary Shelley's original. However, it seems to overlook the propositions put forward already some time ago by difference feminists, (e.g. Hélène Cixous and Luce Irigaray, to name a few). In fact, the text does very little to subvert the patriarchal domination (for example in the form of *écriture féminine*) and any attempts at putting the 'feminine' into the language or writing are virtually non-existent or rest on stereotypical Nature-assorted imagery. Consequently, one paradoxical conclusion might be that even though the 1818 original proves it otherwise, Roszak's book may illustrate Cixous' claim that 'Woman must write woman. And man, man'²³.

BIBLIOGRAPHY

1. Cixous, Hélène Cf. H. [1976]. *The Laugh of the Medusa*, [in:] V. B. Leitch et al. (eds.), *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, W.W. Norton, New York & London 2001.
2. Collings T., *Frankenstein and Feminism: Contemplating the 'Memoirs of Elizabeth Franken-*

²¹ T. Collings 2011, op. cit., p. 67.

²² Ibid., p. 68.

²³ H. Cixous, 2001, op. cit., p. 2041.

-
- stein', [in:] *Anthropology of Consciousness*, vol. 22. Issue 1, 2011, 'American Anthropological Association'.
3. Johnson B., *My Monster/My Self*, [in:] M. Shelley, *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996.
 4. Mellor A.K. [1988], *Possessing Nature: The Female in 'Frankenstein' in M. Shelley, Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996.
 5. Poovey Cf. M. [1984], *'My Hideous Progeny': the Lady and the Monster*, [in:] M. Shelley, *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996.
 6. Roszak T., *The Gendered Atom. Reflections on the Sexual Psychology of Science*, Conari Press, Berkeley, California 1999.
 7. Roszak T., *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein*, Bantam Books/Random House, Inc. New York 1996 [1995]; the text used in throughout the article is the 1996 paperback edition.
 8. Shelley M., *Frankenstein*, ed. By J. Paul Hunter, W.W. Norton & Company, New York-London 1996.

The Experience of Difference: (in)Tension and Realisation in Theodore Roszak's *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein*

Abstract: The article looks at Theodore Roszak's *The Memoirs of Elizabeth Frankenstein* from the perspective of an attempt at privileging female narrative voice, largely overlooked in Mary Shelley's original. It is argued that despite noble aims the author's reliance on stereotypical binaries (man-science/woman-nature) effectively silences the developments of significant strains of feminist critical discourses. Such an approach - together with exploring the otherwise reversed, but still biased binary male/female oppositions - accounts for an ineffective attempt at (re)creation of female experience.

Keywords: Frankenstein, female experience, perspective, difference

Walenty Piłat

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Dramat i historia. Z problemów współczesnej dramaturgii rosyjskiej

Z pewnością niemal truizmem będzie twierdzenie, że literatura zawsze była i jest ściśle związana z faktami historycznymi. Tak było w epokach poprzednich, tak jest i dziś. Ponadto twórczość literacka reagowała na różne zjawiska polityczne i społeczne zachodzące w danym społeczeństwie. Kiedy spojrzymy na literaturę rosyjską, to znajdziemy wiele przykładów potwierdzających tę tezę. Często w epoce, zwłaszcza radzieckiej, literatura przybierała funkcję swoistej tuby ideologicznej i stawiała sobie za cel opisanie realiów z punktu widzenia obowiązującej ideologii. Ekstremalnym przykładem tego może być powieść Aleksandra Ostrowskiego *Jak hartowała się stal*, ale nie tylko. Przykładów w literaturze radzieckiej tzw. realizmu socjalistycznego znajdziemy więcej. Niewątpliwie dramaturgia spośród znanych rodzajów literackich (liroyka, epika) reagowała najszybciej na zachodzące w rzeczywistości problemy. Pamiętajmy, że w latach trzydziestych do tego rodzaju utworów zaliczyć można np. *Tragedię optymistyczną* Wiszniewskiego, tzw. „leninianę” Nikołaja Pogodina i in. Z drugiej jednak strony pamiętać trzeba, że pisano też sztuki (np. komedie Nikołaja Erdmana, dramaty Michaiła Bułhakowa, Arbusowa, Leonowa, Szwarca i in.), których autorzy starali się krytycznie spojrzeć na doktryny ideologiczne. Często takie utwory podlegały ostrej cenzurze i dopiero po rozpadzie Związku Radzieckiego trafiły na scenę. Te fakty świadczą o tym, że rzeczywiście literatura, a zwłaszcza dramaturgia, przedmiotem swoich artystycznych penetracji czyniła zjawiska mające miejsce w realnej rzeczywistości. Słusznie zauważa Jadwiga Gracla, że „historia literatury bez względu na to jakiego obszaru dotyczy jest swojego rodzaju zapisem zmian. Zmieniają się tematy i style, w myśl odwiecznie towarzyszącej ludzkości zasadzie, że wszystko płynie”¹.

Rzecz jasna, nie tylko literatura radziecka reagowała na zachodzące przemiany, ale także i literatura XIX wieku starała się oddać w artystycznej formie problemy nur-

¹ J. Gracla, *Dramaturgia rosyjska przełomu XIX i XX wieku w świetle przemian teatru w Europie*, Katowice 2001, s. 7.

tujące wówczas społeczeństwo rosyjskie. Wystarczy przypomnieć sztuki Aleksandra Gribojedowa, Aleksandra Puszkina, Nikołaja Gogoła, Iwana Turgieniewa, Aleksandra Ostrowskiego, Antoniego Czechowa. Nie jest przypadkiem, że powstały w końcu lat 90-tych Moskiewski Teatr Artystyczny pod kierownictwem Władimira Niemirowicza-Danczenko i Konstantego Stanisławskiego i pretendujący do teatru poszukującego i żywo reagującego na aktualne problemy z ochotą wystawiał sztuki Antoniego Czechowa, Maksyma Gorkiego, Leonida Andriejewa. K. Stanisławski bowiem dostrzegł w sztukach tych dramaturgów treści uniwersalne, mimo że odnosiły się one do realiów rosyjskich. Zwłaszcza sztuki A. Czechowa *Wiśniowy sad*, *Wujaszek Wania*, *Mewa*, *Trzy siostry* na stałe weszły do repertuaru teatrów światowych i chętnie są i dziś wystawiane.

Również współczesna dramaturgia rosyjska pozostaje w ścisłym związku z przemianami, które się dokonały w Związku Radzieckim w okresie tzw. „pierestrojki”, a potem przy rozpadzie tego państwa. Przede wszystkim należałoby odnotować, że w drugiej połowie lat 80-tych XX wieku w efekcie reform M. Gorbaczowa wreszcie światło dzienne ujrzały sztuki zatrzymane przez cenzurę (np. komedie Nikołaja Erdmana, dramaty Jewgienija Szwarca, dramaty autorów przebywających na emigracji – Władimir Maksimow, Josip Brodski, Aleksander Sołżenicyn, Władimir Wojnowicz i in.), na firmamencie literackim pojawiło się także pokolenie wtedy młodych autorów, którzy zaproponowali nowe, dotąd pomijane przez dramaturgię tematy, jak również różne style i techniki. Ówczesny widz teatralny przyzwyczajony do teatru inspirowanego się ideologicznymi doktrynami często bywał niejako zaskoczony propozycjami młodych dramaturgów. Tzw. „nowa fala”, potem „nowa-nowa fala”, dramaturgia postmodernistyczna niemal zdominowały ówczesny teatr rosyjski. Pokolenie starszych autorów (np. W. Rozow, E. Radziński) zaczęło niejako usuwać się w cień, nie znajdując już sobie miejsca we współczesnym procesie literackim. Niektórzy jednak (jak np. Michaił Szatrow) w swoich sztukach sięgali do historii Związku Radzieckiego niejednokrotnie z zamiarem strącenia z piedestału dotąd uznawane niemal za święte postaci (zwłaszcza W. Lenina). Przykładem mogą być sztuki M. Szatrowa *Tak zwyciężymy*, *Dalej, dalej, dalej...*, które wzbudziły ogromne zainteresowanie widzów². Dziś M. Szatrow nie zajmuje się literaturą. Wracając jednak do dramatów młodych autorów (Nikołaj Kolada, Maria Arbatowa, Jelena Gremina, Michaił Ugarow i wielu innych), trzeba stwierdzić, że zdecydowanie zmienili oni obraz współczesnej dramaturgii rosyjskiej. Jak słusznie zauważyła Lidia Mięsowska, „istnieją pośród tej masy pisarstwa scenicznego «zjawiska» godne szczególnej uwagi: młodzi i utalentowani pisarze, aktywnie i sprawnie poruszający się w przestrzeni dramatu i teatru”³.

Rzeczywiście transformacja ustrojowa w Rosji „rzuciła” na rynek literacki całą „masę” młodych dramaturgów lepszych lub gorszych. Niektórzy dziś już odeszli

² Szerzej na ten temat: W. Piłat, *Na progu XXI wieku. Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej*, Olsztyn 2000.

³ L. Mięsowska, *Gra-nie w postmodernizmie. Dramaturgia rosyjska na przełomie XX i XXI wieku*, Katowice, 2007, s. 10.

w niepamięć, inni zyskali wręcz międzynarodową sławę i do chwili obecnej kształtują oblicze współczesnej dramaturgii rosyjskiej. Do nich na pewno należy Nikołaj Kolada⁴. Na koncie tego autora jest już około stu sztuk. W Jekaterynburgu stworzył on Studio Dramaturgiczne, z którego wyszli także obecnie już znani dramaturdzy jak Oleg Bogajew, Wasilij Sigariew i wielu innych utalentowanych młodych autorów. Jak wiadomo, Nikołaj Kolada zaistniał w literaturze w połowie lat 80-tych XX wieku. Jego pierwsze utwory postawiły ówczesną krytykę w sytuacji swoistego zaskoczenia. Dramaturg bowiem zaproponował całkiem nowego bohatera, często będącego w konflikcie z otaczającą rzeczywistością. Swojego rodzaju zaskoczeniem zarówno dla widza teatralnego, jak i krytyki był język, jakim komunikowali się bohaterowie (wulgaryzmy, leksyka ulicy). Być może właśnie dlatego ówczesna krytyka określała dramaturgię N. Kolady jako „dramaturgię czarną”⁵. Z biegiem lat to określenie przestało funkcjonować, a dorobek pisarski dramaturga kojarzony jest raczej z postmodernistycznymi eksperymentami. Jak pisała Halina Mazurek, „sam Kolada swego czasu powiedział, że w teatrze wszystko już było, i nic w nim nie może zadziwić, chyba tylko szczerłość. Tworzy więc swój teatr szczerości i tego samego uczy swoich studentów, którzy wraz z nim starają się, każdy na swój sposób, dociec prawdy w dzisiejszym człowieku i jego miejscu w otaczającym świecie...”⁶.

Właśnie owa szczerłość, chęć powiedzenia prawdy o zmieniającym się świecie, ludzkiej samotności, potrzebie miłości i przyjaźni to podstawowe motywy dramaturgii N. Kolady. Przewijają się one przez takie chociażby dramaty jak: *Barak, Praca, Kapelusz słomkowy, Polonez Ogińskiego, Kurza ślepotą, Klucze do miasta Lorrach, Perski bez oraz* wiele jednoaktówek. Trudno nie zgodzić się z opinią znanego reżysera Teatralnego Romana Wiktyjuka, że Kolada koncentruje się przede wszystkim na życiu wewnętrznym bohaterów, „pisze o mękach w samotności, tajemnicy miłości, różnego rodzaju powikłaniach w życiu wewnętrznym człowieka, seksie i śmierci”⁷.

Rzeczywiście w jego utworach nie ma hurraoptyzmu, kreowana rzeczywistość bywa niejednokrotnie szara i gnuśna, bohaterowie najczęściej samotni i działający w ekstremalnych warunkach. Z pewnością dramaturgia N. Kolady zaistnieć mogła tylko w efekcie zmian, które zainicjował Michaił Gorbaczow, jednakże na pewno nie ma w niej bezkrytycznej akceptacji transformacji ustrojowej. Dramaturg kreuje w swoich sztukach sytuacje niecodzienne, często wulgarne zachowania bohaterów łączą się z pełnymi liryzmu gestami. Takie sposoby prezentacji świata przedstawionego przejęli także uczniowie N. Kolady – dziś znani już dramaturdzy: Oleg Bogajew i Wasilij Sigariew. Myśl tę potwierdza niemiecki sławista Alexander

⁴ Zob. M. Mazurek, *Teatr, życie, gra. Studia o pisarstwie dramaturgicznym Nikołaja Kolady*, Katowice, 2007.

⁵ Zob. W. Piłat, *Nikołaja Kolady „ekstrawagancje” w najnowszej dramaturgii rosyjskiej*, „Przegląd Ruscystyczny”, 1995, nr 3-4.

⁶ M. Mazurek, *Dramaturdzy z Jekaterynburga...*, Katowice 2007.

⁷ Р. Виктук, *В поисках современного кля*, «Современная драматургия» 1990, №6, с. 2.

Graf. Pisze on między innymi: «Олег Богаев, главный редактор журнала „Урал”, выдающийся драматург сибирской школы и ученик Николая Коляды, уже давно известен как яркий представитель новой, новой драмы» и мастер обработки традиционных литературных сюжетов...»⁸.

Podobne opinie wypowiada krytyka na temat dramaturgii Wasilija Sigariewa. Zresztą obaj autorzy są już dobrze znani poza granicami Rosji i ich sztuki chętnie są wystawiane w teatrach europejskich.

Trzeba jeszcze raz podkreślić, że ci dramaturdzy oraz inni ze „szkoły” N. Kolady zaistnieli dzięki przemianom politycznym i społecznym w Rosji. Oprócz N. Kolady i jego „szkoły” dzięki owym przemianom swoje utwory mogli publikować także tacy kontrowersyjni dramaturdzy, jak: Aleksiej Szypienko, Nina Sadur, Jurij Wołkow, Dmitrij Lipskierow, Władimir Sorokin, Nadieżda Ptuszkina i wielu innych. Oczywiście każdy interpretował świat przedstawiany spożytkowując różne style i punkty widzenia.

Również w efekcie wydarzeń historycznych („pierestrojka”, rozpad Związku Radzieckiego, kryzys gospodarczy, nowe procesy społeczne) zrodziła się dramaturgia Jewgienija Griszkowca. Jego monodram *Jak zjadłem psa* wzbudził ogromne zainteresowanie w Rosji i poza jej granicami⁹. Podobnie jak dramaturdzy ze „szkoły” N. Kolady, J. Griszkowiec pochodzi z Syberii, obecnie częściej przebywa w Moskwie niż w Kaliningradzie, do którego przeniósł się z Syberii. Wracając jednak do monodramu *Jak zjadłem psa* – niewątpliwie był to utwór oryginalny i oddający rozterki młodego pokolenia Rosjan. Jak pisała Katarzyna Osińska, dramaturg „nie szydzi ze stereotypów i niczego nie demonstruje, godzi się na to, że są one nieodłącznym składnikiem ludzkiego życia. W monologu próbuje uchwycić te egzystencję w jej wielowymiarowości, z towarzyszącą jej nieodłącznie śmiesznością i melancholią. W swoim z pozoru bardzo zabawnym monologu Griszkowiec dotyka najistotniejszych problemów Rosji, w której zabrakło mitów”¹⁰.

Sam zaś J. Griszkowiec tak oto komentuje swoją sztukę: „Opowiadam o człowieku, którego już nie ma, to znaczy – kiedyś wcześniej był, a teraz go zabrakło, tylko że oprócz mnie nikt go nie zauważył... Nawet jakoś mi wstyd za niego, chociaż doskonale rozumiem, że to nie byłem ja, ale tak naprawdę ten «ja», który teraz opowiada – to inny człowiek, tamtego już nie ma i nie ma szans, by znowu się pojawił”¹¹.

⁸ A. Graf, *Жизнь, зависящая в цитатах. О комедии Олега Богаева «Как я съела мужа»*, [w:] *Współczesny dramat rosyjski: kontynuacje i przemiany*, pod red. O. Główko i M. Leyko, zeszyt specjalny, Łódź 2013, s. 173.

⁹ Zob. M. Wiertelak-Chałaćska, *Słowo-Teatr-Bycie we wspólnocie. Uwagi o monodramie „Jak zjadłem psa” Jewgienija Griszkowca*, „Scripta Neophilologica Posnaniensia”, t. III, Poznań 2001; W. Piłat, *Jewgienij Griszkowiec w kontekście współczesnego teatru rosyjskiego*, „Borussia” 2009, s. 46.

¹⁰ Cyt. za „Centrum Dramaturgii. Teatr Polski w Poznaniu. Nowa dramaturgia rosyjska”. Program spektaklu *Jak zjadłem psa* w wykonaniu J. Griszkowca w Teatrze Polskim w Poznaniu, 20.01.

¹¹ J. Griszkowiec, *Jak zjadłem psa*, „Dialog” 2000, nr 12.

Bohaterem utworu jest młody człowiek, który jedzie na Daleki Wschód do woj-ska. W czasie długiej podróży w jego świadomości rodzą się różnego rodzaju sceny i obrazy z niedalekiej przeszłości. Wygłaszany przez bohatera-narratora monolog to swoisty rozrachunek nie tylko z problemami swojego pokolenia, ale z tym wszystkim, co w wyniku historycznych zmian wpłynęło na kształtowanie się obrazu Rosjani-na – człowieka radzieckiego w tzw. okresie przejściowym. Jedynie „słuszna” ideolo-gia wbijana całymi latami do głów kilku pokoleń Rosjan zaczęła powoli odchodzić w niepamięć, co u niektórych budziło rozczarowanie, u innych wręcz entuzjazm. Po międzynarodowym sukcesie monodramu *Jak zjadłem psa* J. Griszkowiec napisał kilka sztuk, wyreżyserował kilka przedstawień w renomowanych teatrach Moskwy, założył zespół muzyczny. Jednym słowem, stał się uznanym artystą. Jak słusznie pisa-ła Margarita Gromowa, teatr Griszkowca na trwałe wpisał się w życie teatralne Rosji, ale to wcale nie znaczy, że jego talent się wyczerpał¹².

Nowy typ dramatu zaprezentowała w drugiej połowie lat 80-tych Nina Sadur. Napisała kilkanaście sztuk, a w ostatnich latach tworzy też utwory prozatorskie. Jak napisał Krzysztof Kopka, „Autorka *Dziwo-baby* z całą pewnością przełamuje kon-wencję obowiązującą w dramaturgii rosyjskiej ostatnich kilkudziesięciu lat”¹³.

Wystawiona w Teatrze im. Jermołowej w Moskwie jedna z jej pierwszych sztuk *Dziwo-baba* wzbudziła dość duże zainteresowanie, chociaż ówczesna krytyka (a przynajmniej jej część) była zdeorientowana. N. Sadur, studiując w Instytucie Literackim im. Maksima Gorkiego, była uczennicą dziś już klasyka dramaturgii ro-syjskiej – Wiktora Rozowa. Właśnie on dostrzegł talent autorki i bardzo pochlebnie wyraził się o jej dramatach. To oczywiście znacznie ułatwiło jej zaistnienie w mo-skiewskich teatrach.

Dziwo-baba była opublikowana w czasie, gdy widz rosyjski miał wreszcie możli-wość zapoznania się z dramaturgią zachodnioeuropejską, która w czasach radziec-kich ze względu na cenzurę w ogóle nie była wystawiana w teatrach. Tak więc wtedy przetłumaczono na język rosyjski sztuki Becketa, Ionesco, Stopparda, Geneta i in. Również dramaturgia Sławomira Mrożka w całości niemal została przetłumaczona na język Puszkina. Tak więc i przed młodą dramaturgią rosyjską pojawiały się nowe możliwości w kreowaniu świata przedstawionego. *Dziwo-baba* ze względu na struk-turę, sposoby przedstawiania bohaterów może być przykładem dramaturgii metafo-rycznej, dramaturgii stworzonej w duchu realizmu magicznego, oscylującej wokół teatru absurdu¹⁴.

Tytułowa baba-dziwo jest wytworem fantazji i wierzeń ludowych, uosabia siły przyrody, ale też jest jakimś dziwacznym fatum lokującym się w każdym czasie i przestrzeni. Usiłuje ona realną bohaterkę – Lidię Pietrownę – zmusić do tego, by

¹² М. Громова, *Русская драматургия конца XX – начала XXI века*, Москва 2005, с. 350.

¹³ *Lepsi i cztery inne kawałki dramatyczne w dzisiejszej Rosji*, wstęp i oprac. K. Kopka, Gdańsk 2003, s. 210.

¹⁴ Szerzej na temat teatru absurdu zob.: A. Krajewska, *Dramat i teatr absurdu w Polsce*, Poznań 1996.

każdy z jej przyjaciół udowodnił, że jest człowiekiem uwrażliwionym na wartości etyczne. Te wydawałoby się proste prawdy „podane” w półbaśniowej, zsubiektywowanej formie stanowią zasadnicze przesłanie tej sztuki. Trzeba zgodzić się z Martą Niedzielą-Janik, która pisze między innymi: „Sadur udało się stworzyć swój własny, niepowtarzalny styl. Dominantą jej sztuk stało się ukazywanie świata na poły realistycznego i na poły fantastycznego, w którym elementy «inności» odgrywają role moralizatorskie, ale przede wszystkim podkreślają idee filozoficzne, etyczne, czy moralne”¹⁵.

Taki właśnie sposób interpretacji rzeczywistości N. Sadur stosuje i w innych swoich sztukach (*Bękart*, *Księżycowe wilki*). Są to jednoaktówki, które autorka określała jako „pjesy maliutki”. Ich bohaterowie usiłują walczyć ze złem. Narzędziem tej walki jest miłość. I tu pojawiają się bohaterowie – dziwne istoty, które symbolizują określone kategorie filozoficzne. Wspomniany wyżej Wiktor Rozow po lekturze tych sztuk napisał: „Cóż za zadziwiający tytuł – *Księżycowe wilki* – nie wilki po prostu, lecz księżycowe, ułudne, bezcielesne, niewidzialne. Zdarza się, że przez nasze życie nagle przebiegnie taki księżycowy wilk, pozostawiając wyrwę w sercu”¹⁶.

Z całym przekonaniem zatem można stwierdzić, że dramaturgia N. Sadur, ale także i jej proza, we współczesnym rosyjskim życiu literackim są zjawiskiem znaczącym i na pewno zasługującym na uwagę. Ta twórczość to jeszcze jeden nurt w dramaturgii rosyjskiej, który mógł zaistnieć w procesie literackim w efekcie zmian systemowych w życiu społecznym i politycznym Rosji.

W ostatnich latach obserwuje się też wzmożone zainteresowanie twórczością dramaturgiczną Iwana Wyrpajewa i braci Olega i Władimira Priesniakowych. Ten pierwszy autor jest także znany w naszym kraju i nie tylko dlatego, że jego żoną jest polska aktorka Karolina Gruszka. Z powodzeniem wystawiane są jego sztuki w warszawskich (i nie tylko) teatrach. Sam autor reżyseruje także swoje dramaty, często też w wielu wywiadach stara się zdefiniować swój teatr, swoją twórczość dramaturgiczną: „Napisałem różne sztuki, takie jak *Iluzje*, w których aktorzy rozmawiają z widownią, ale takie jak *Pijani*, gdzie aktorzy nie zwracają się bezpośrednio do publiki. Jednak jest jedna podstawowa zasada, która łączy wszystkie moje teksty. Jest nią obowiązkowa obecność żywego człowieka na scenie i jego autentyczny kontakt z widownią. Kontakt nie oznacza jednak, że wie, iż gra on dla widza”¹⁷.

I. Wyrpajew jest dramaturgiem i reżyserem ciągle poszukującym nowych środków ekspresji artystycznej. Już w sztuce *Tlen* (nagrodzonej na festiwalu w Toruniu), napisanej w duchu poetyki teatru dokumentalnego (tzw. teatr doc.), pobrzmiewają motywy, które zaistnieją w różnych wariantach także w innych utworach pisarza. Bo-

¹⁵ M. Niedziela-Janik, *Miasto umarłe w sztuce Niny Sadur „Lotnik”*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” 2014, s. 109.

¹⁶ В. Розов, *Пьесы Нины Садур, в кн. Н. Садур „Нудная баба”*, Москва 1989, с. 316. Tłum. moje.

¹⁷ <http://www.e-teatr.pl> [25.12.2017].

haterowie prowadzą dialog, ujawniając przede wszystkim swoje rozterki wewnętrzne. Są jakby nastawieni tylko i wyłącznie na siebie, ale treści, które wypowiadają, zmuszają widza do głębokich refleksji. Jak pisze Monika Maria Pokora: „Z beładnej gadaniny z czasem zaczynają się wyłaniać ludzkie dramaty... Właśnie połączenie subtelnego dramatyzmu z uśmiechem jest wielką siłą tego spektaklu, w którym rozmawia się w końcu o kwestiach podstawowych, dekalogu i sumienia, ale czyni się to po ludzku, bez patosu i maniery, a na człowieka mimo jego grzechów, patrzy się ze zrozumieniem i współczuciem”¹⁸.

Sztuka *Tlen* wyłamuje się z tradycyjnej struktury dramatu. Jest to raczej dość swobodna kompozycja dialogów-scen, „refrenów i zwrotek”, które są ilustracją nieprzestrzegania przykazań i haseł ewangelicznych¹⁹. Zresztą, jak z kolei zauważa Helena Kurant, w twórczości dramaturgicznej I. Wyrypajewa pełnią one bardzo ważną funkcję²⁰. Niemal w każdej sztuce autora takie kategorie jak dobro i zło, miłość i nienawiść, współczucie i miłosierdzie stanowią filozoficzną tkankę. Jednakże I. Wyrypajew podaje te treści bez patosu, często używa dość wulgarnego język. Z jednej strony może to budzić sprzeciw widza teatralnego, ale z drugiej wskazuje na normalność w zachowaniach współczesnego człowieka.

Jak już zaznaczyłem, dramaturg napisał kilkanaście sztuk, by wymienić chociażby takie właśnie jak *Tlen*, *Lipiec*, *Taniec Delhi*, *Iluzja*, wyreżyserował kilka spektakli w Warszawie, Krakowie i Moskwie, zainteresował się również filmem, czego wyrazem jest wielokrotnie nagradzany obraz filmowy *Euforia*. Jednym słowem, w teatrze i dramaturgii pojawił się pisarz, który niejako zrewolucjonizował dramat i teatr współczesny. W jednym z wywiadów wypowiedział dość interesującą myśl: „Odchodzę z teatru, zrozumiałem, że nie chcę dalej zajmować się twórczością na terytorium tzw. przestrzeni teatralnej z jej krytykami i festiwalami. Chcę zajmować się rodzajem twórczości z elementami seminarium, jogi. Za jakieś pięć lat kupię z żoną dom gdzieś w Polsce, w którym założymy miejsce sztuki otwarte dla wszystkich. Będę występować w małym pomieszczeniu, przy przyziemnym świetle, czytać teksty, grać muzykę, ale nie dla krytyków, dla widzów, którzy, degustując różne potrawy, będą przeżywać sztukę. Zanim przejdę do tego etapu, zamierzam jeszcze wystawić kilka spektakli w dużych teatrach, na przykład *Pijanych* w Teatrze Narodowym”²¹.

Jeśli zaś chodzi o twórczość tandemu – braci Priesniakowych – to początki ich twórczości były podobne do poczynąń I. Wyrypajewa. Oleg i Władimir Priesniakowowie ukończyli Uniwersytet w Jekaterynburgu, przez jakiś czas pracowali na tej uczelni jako wykładowcy. Stworzyli tam teatr, gdzie sami występowali w roli ak-

¹⁸ <http://culture.pl/pl/dzielo/iwan-wyrypajew-tlen> [25.12.2017].

¹⁹ H. Mazurek, *Przypowieści z refrenem. O dramatach Iwana Wyrypajewa*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” 2008, s. 90.

²⁰ E. Курант, *Воплощение мира о смерти и возрождении (на основе пьесы Ивана Вырыпаева «Июль»)* [w:] *Współczesny dramat rosyjski...*, s. 164-172.

²¹ <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/206812.html> [25.12.2017].

torów i reżyserów. Pierwsze ich dramaty pojawiły się w latach 90-tych i odtąd na stałe zaczęły funkcjonować w literaturze rosyjskiej, w tym głównie w dramaturgii. Jak trafnie zauważyła Anna Тука: «тексты Пресниковых представляют собой мозаику культурных кодов, образов и мотивов, дают читателю возможность толковать их каждый раз заново, вызывая очередные ассоциации поэтому неудивительно, что произведения братьев это компиляция многих других текстов, чужих и своих»²².

Podobnie jak I. Wyrypajew, również bracia Priesniakowowie, odwołując się do wyżej wspomnianych „kodów kulturowych, obrazów z mitów”, kształtując określone figury stylistyczne, kreują obrazy współczesności. Przy czym niemal w każdym dramacie (jak np. *Терроризм – Terror, Изображая жертву – Udając ofiarę, ПАБ – Pub* i in.) starają się stworzyć sytuację dialogu z potencjalnym odbiorcą, sugerując różnorodne tematy i problemy, czego efektem staje się obraz ogólnoludzkich kategorii. Słusznie zauważył Mark Lipowieckij, że «Характерно, что персонажей Пресниковых невозможно однозначно отнести к какой-либо маргинальной группе: это не наркоманы и не „новые русские”, не бандиты и не бомжи, не ээки и не проститутки. Все они – вроде бы, „нормальные люди”. Пресниковы если и шокируют, то не социальными, а интеллектуальными эффектами: они создают достаточно сложные художественные и философские метафоры, а не картины с натуры. Потому – то их пьесы интересно читать и анализировать как литературные тексты – а не только смотреть на то, что режиссёр с ними сделал»²³.

Właśnie owe intelektualne efekty stały się elementem przyciągającym sztuki tych autorów przez teatry europejskie, w tym także polskie. Warto w tym miejscu odwołać się do jednego z wywiadów braci: «Если мы думаем и пишем о том, что имитации духовной жизни искажают и деформируют человеческое существо, превращая его в фарсовую маску, то это не значит, будто мы злые. Напротив, мы надеемся на человека, верим в его способности [...?]. Мыслить и тем самым преобразовывать реальность, какой-бы катастрофичной она ни представлялась»²⁴.

Właśnie ów „człowiek myślący”, często uwikłany w różne trudne dla niego problemy otaczającej go rzeczywistości, jest bohaterem dramaturgii braci Priesniakowych. Być może dlatego działa on niekoniernie tylko w realiach rosyjskich, w ten sposób autorzy dają do zrozumienia, że najbardziej interesuje ich tzw. uniwersum, człowiek przeżywający i zmagający się ze światem, niezależnie od przestrzeni, w jakiej przyszło mu żyć.

²² А. Тука, *Пространство в авторской интерпретации братьев Пресниковых (на примере пьесы «Паб»)*, „Przeгляд Rusycystyczny” 2015, №1, s. 113.

²³ М. Липовецкий, *Театр насилий в обществе спектакля: философские фарсы Владимира и Олега Пресниковых*, <http://magazines.rus.ru/nlo/2005/73/li27-pr.html> [27.12.2017].

²⁴ <http://195.68.141.169/doc/2294669> [27.12.2017].

Ze względu na ograniczoność miejsca w niniejszym szkicu nie omawiam szczegółowo obrazu bohatera w dramaturgii Priesniakowych, jego stosunku do różnych przejawów, czasem wręcz groteskowej, rzeczywistości. Problem ten zapewne będzie tematem oddzielnych analiz. Na pewno też należałoby się zastanowić nad miejscem twórczości braci Priesniakowych w najnowszej dramaturgii rosyjskiej i światowej. Nie jest zapewne przypadkiem, że ich sztuki z powodzeniem są wystawiane w wielu teatrach europejskich i w Stanach Zjednoczonych.

Podsumowując zatem, trzeba stwierdzić, że najnowsza rosyjska twórczość dramatyczna rozwija się w wielu kierunkach. W niniejszym szkicu wskazałem tylko na kilka znaczących nazwisk. W moim przekonaniu twórczość tych autorów jest najbardziej dziś reprezentatywna i stale „będąca w kontakcie” z historią, z aktualnymi problemami, nurtującymi współczesne społeczeństwo. Mark Lipowieckij pisał na ten temat m. in.: «Быть может, драматургия становится главным действующим лицом в литературе именно тогда, когда после бурных передеряг, революций, потрясений и сдвигов происходит стабилизация (застой, депрессия)? Этот жанр реагирует на отвердение новой социальности, до тех пор казавшейся неоформленной и открытой для перемен»²⁵.

Rzeczywiście, również współczesna dramaturgia starała się reagować na wydarzenia społeczno-polityczne, które miały miejsce w Rosji. Jak starałem się wykazać, czyniła to, spożytkowując nowatorskie metody w prezentacji aktualnej rzeczywistości.

BIBLIOGRAFIA

1. I. Górńska, *Dramat jako filozofia dramatu na przykładzie twórczości Tadeusza Różewicza*, Poznań 2004.
2. K. Taras, *Frustraci. Bohaterowie filmowi i literaccy wobec polskiej rzeczywistości po 1989 roku*, Warszawa 2012.
3. K. Osińska, *Teatr rosyjski XX wieku wobec tradycji. Kontynuacje. Zerwania. Transformacje*, Gdańsk 2009.
4. H. Mazurek, *Teatr, życie, gra. Studia o piśarstwie dramatycznym Nikołaja Kolady*, Katowice 2002.
5. H. Mazurek, *Dramaturdzy z Jekaterynburga. „Szkoła” Nikołaja Kolady*, Katowice 2007.
6. *Współczesny dramat rosyjski: kontynuacje i przemiany*, pod red. O. Główko i M. Leyko, Łódź 2013.
7. L. Mięowska, *Gra – nie w postmodernizmie. Dramaturgia rosyjska na przełomie XX i XXI wieku*, Katowice 2007.
8. М. Громова, *Русская драматургия конца XX – начала XXI века*, Москва 2005.
9. С. Гончарова-Грабовская, *Поэтика современной русской драмы (конец XX и начало XXI века)*, Минск 2003.

²⁵ М. Липовецкий, dz. cyt.

**Drama and history.
Problems of Modern Russian drama**

Abstract: The article analyses contemporary Russian dramaturgy in the context of socio-political changes taking place in Russia in the 1980s and 1990s of the 20th and the 21st century. The article examines the works of, among others, N. Kolada, N. Sadur, I. Vyrypaev and the Presnyakov Brothers.

Keywords: contemporary Russian dramaturgy, socio-political changes in Russia and theatre, Kolada, Sadur, Grishkovets, Vyrypaev, Presnyakov Brothers

Agnieszka Skura

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Tożsamość seryjnego mordercy. Przypadek Joachima Knychaty na podstawie literatury non-fiction

„[...] można nie wierzyć, ale w każdym człowieku tkwi zło i dobro.
W moim przypadku zostałem zdominowany przez zło”¹.

Tożsamość i jej „narracje”

Problematyka dotycząca tożsamości stanowi obszar zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, od filozofii, psychologii, pedagogiki, socjologii, kulturoznawstwa po nauki ścisłe². Niewątpliwie jest ona interdyscyplinarna, dlatego praca niniejsza ma charakter rozpoznawczy. Chcąc uporządkować i przybliżyć złożoną tematykę tożsamości, przywołuję kolejno perspektywy: filozoficzną, psychologiczną, socjologiczną. Podsumowaniem tej części będzie wprowadzenie koncepcji tożsamości narracyjnej, która będzie stanowić podstawę dla dalszych rozważań. Pragnę zaznaczyć, że nie podejmuję tu krytyki czy wartościowania przedstawionych postaw badawczych i przeświadczeń, ponieważ moim celem jest jedynie pokazanie, jak szeroki wachlarz interpretacji daje pojęcie tożsamości i w jaki sposób tworzone są jej narracje.

Filozofia w swej intuicji odnosi tożsamość do wyjątkowości jednostki w czasie, pytając jednocześnie o źródła samoświadomości, ciągłości osobowej, „bycia tym samym”, bywa też, że całkowicie neguje istnienie tożsamości. Jak podkreślał filozof literatury Piotr Jakubowski, „o ile pierwszym filozofem, który poprzez afirmację duszy i rozumu transcendował człowieka ponad świat natury i nadał mu rangę podmiotu, był Sokrates, o tyle temat tożsamości znalazł swą pełną filozoficzną artykulację dopie-

¹ Wyznanie Knychaty cyt. za: Hula R., *Glina*, Novae Res. Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia 2013, s. 60.

² Mam tutaj na myśli pojęcia tożsamości trygonometrycznej oraz algebraicznej.

ro o Johna Locke'a i Davida Hume'a"³. Dla Locke'a tożsamość była sposobem postrzegania świata, w którym ważne pozostaje poczucie ciągłości (przestrzenno-czasowej)⁴. Umiarkowany sceptycyzm Hume'a pozwolił mu stwierdzić, że *Ja* to zbiór wrażeń, jaźń to fikcja, a źródła wiary w tożsamość tkwią w naszej „wyobraźni”⁵. Fikcję tożsamości demaskował również Fryderyk Nietzsche, który twierdził, że nie istnieje żaden byt, identyczność czy tożsamość, „nie należy przypuszczać, iż coś bytuje”⁶. Natomiast Józef Tischner utrzymywał, że do własnej tożsamości docieramy poprzez doświadczenie *Ja*⁷. To zaledwie kilka przykładów filozoficznej refleksji nad tożsamością.

Temat ten stanowi też nieustanny przedmiot zainteresowań psychologów oraz neuronauk. Jak zauważyła psycholog Barbara Harwas-Napierała, „w literaturze przedmiotu spotykamy wiele różnorodnych sposobów definiowania tożsamości. [...] Najkrócej można powiedzieć, że poczucie tożsamości jest to poczucie bycia sobą pomimo zmian zachodzących w czasie”⁸. Badaczka, przywołując prace Erika Eriksona oraz C.K. Whitbourne'a i C.S. Weinstocka, wskazuje na fakt, że na tożsamość składa się „całokształt przypisywanych sobie przez jednostkę cech fizycznych, zdolności i motywów, celów, postulatów, wartości i pełnionych ról społecznych”⁹. Neuropsycholog Maria Pąchalska¹⁰ również zwróciła uwagę na wieloznaczność oraz „wielość” znaczeń tego terminu. Z punktu widzenia psychologii tożsamość jest związana z zagadnie-

³ Jakubowski P., *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Wydawnictwo UNIVERSITAS, Kraków 2016, s. 6.

⁴ Jak pisał filozof w *Liście o tolerancji*: „to sama świadomość sprawia, iż człowiek samemu sobie wydaje się sobą” i dalej: „tak więc tożsamość osoby nie sięga dalej, niż sięga świadomość”. Zob. Locke J., *Tożsamość i różnica*, [w:] tegoż, *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*, Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa 1955, s. 478.

⁵ Hume stwierdził: „Nie mogę uchwycić mojego ja bez jakiejś percepcji i nie mogę postrzegać nic innego niż percepcję”, i dalej: „identyczność, którą przypisujemy umysłowi człowieka, jest tylko fikcyjna, tego samego rodzaju jak ta, którą przypisujemy ciałom roślinnym i zwierzętom”. Zob. Hume D., *Traktat o naturze ludzkiej*, [w:] tegoż, *O umyśle*, przeł. C. Znamierowski, Polska Akademia Umiejętności, Warszawa 1951, s. 250, 259.

⁶ Nietzsche F., *Wola mocy*, przeł. S. Frycz, K. Drzewiecki, Wydawnictwo „Vis-à-vis/Etiuda”, Kraków 2003, s. 272.

⁷ Pojmując istotę ludzką jako istotę dramatyczną, pisał: „w człowieku jest to dążenie do samozrozumienia. Można powiedzieć, że człowiek jest w pewnym sensie tym, za kogo się uważa”. Zob. Tischner J., *Człowiek jest istotą dramatyczną*, [w:] Wodziński C. (red.), *Filozofia jako sztuka myślenia*, Fundacja Büchnera, Warszawa 1993, s. 113.

⁸ Harwas-Napierała B., *Tożsamość jednostki w epoce współczesnych przemian*, [w:] Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.), *Tożsamość a współczesność*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, s. 12-13.

⁹ Tamże, s. 13.

¹⁰ Dosadnie postawioną przez autorkę tezę podkreśla przywołany w artykule badaczki cytat (w tłumaczeniu własnym) z filozofa Galena Strawsona: „Istnieje wiele różnych znaczeń tożsamości. Wśród nich można spotkać takie pojęcia jak tożsamość poznawczą, koncepcyjną, kontekstualizowaną, tożsamość głęboką [...], tożsamość dialektyczną, ekologiczną, wcieloną, [...], fikcyjną, dojrzałą, interpersonalną, materialną, narracyjną, filozoficzną, fizyczną, prywatną [...], społeczną, przejrzystą oraz tożsamość werbalną”. Zob. Pąchalska M., *Neuropsychologia tożsamości*, [w:] Pąchalska M., Grochmal-Bach B., Duncan Mcqueen B. (red.), *Tożsamość człowieka z perspektywy interdyscyplinarnej*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum: Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 26-27.

niem podmiotowości; dlatego ważne są kategorie takie jak wrażliwość, rozumowanie, samoświadomość i relacje między *Ja* a środowiskiem¹¹.

W naukach społecznych brak zaufania do podmiotu spowodował, że pojęcie tożsamości długo uchodziło za iluzję¹². Zygmunt Bauman stwierdził, że „postrzegamy zjawiska wtedy tylko, gdy stają się dla nas «problemem»”¹³. Dlatego, jak zauważyła socjolog Jolanta Kociuba, „problem tożsamości pojawił się dla jednostek i zbiorowości w związku z gwałtowną zmianą społeczną w społeczeństwie przemysłowym”¹⁴. Zmiany te wpłynęły na optykę widzenia tego pojęcia: „współczesna tożsamość ujmowana jest jako proces rozwijający się w trakcie całej egzystencji człowieka, a nie jako statyczna, niezmienna struktura”¹⁵. Toteż Bauman wierzył, że tożsamość ludzka jest „czymś, co się konstruuje”¹⁶; wymaga zatem pracy, jest „zadaniem do wykonania”¹⁷.

Jak zatem, uwzględniając ogromną liczbę perspektyw badawczych, modeli myślenia, koncepcji, sformułować w miarę spójną refleksję na temat tożsamości tak specyficznej, jak tożsamość seryjnego mordercy? Pomocna okazuje się tu koncepcja tożsamości narracyjnej, która łączy w sobie myśl filozoficzną, psychologiczną i socjologiczną¹⁸. Co ważne z punktu widzenia omawianej tu problematyki, z powodzeniem można zastosować ją w literaturoznawstwie.

Narracja jest pojęciem z zakresu teorii literatury; w literaturze odnosi się do teorii fikcji literackiej. Dziś mówi się o niej w kontekście i w odniesieniu do struktury rozumienia świata przez człowieka. „Podkreśla się, że narracyjne własności posiadają procesy poznawczo-mentalne [...], a rozumienie siebie ma strukturę narracji, to znaczy rozwijającej się opowieści”¹⁹. Galen Strawson zauważył, że „jednostka widzi swoje życie lub przeżywa je, lub doświadcza go jako narracji lub jakiegoś rodzaju opowieści, albo przynajmniej zbioru opowieści”²⁰. Opowiadając o sobie, człowiek podejmuje trud rozumienia, czy też lepiej, samorozumienia. Dokonuje autonarracji poprzez

¹¹ Maria Pąchalska powołując się na poglądy Galena Strawsona oraz Williama Jamesa podkreślała, że tożsamość może mieć wymiar podmiotowy i przedmiotowy; *Ja* może być podmiotem poznania i *Ja* może być przedmiotem samopoznania. Tamże, s. 26-27.

¹² Subiektywna percepcja jednostki koncentruje się na małych grupach społecznych. Socjologia przeważnie zajmowała się badaniem procesów makrospołecznych.

¹³ Bauman Z., *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa 1994, s. 7.

¹⁴ Kociuba J., *Narracyjna koncepcja tożsamości*, [w:] Borowik I., Leszczyńska K. (red.), *Wokół tożsamości*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2007, s. 54.

¹⁵ Tamże, s. 56.

¹⁶ Bauman Z., *Dwa szkice o moralności...*, s. 9.

¹⁷ Tamże, s. 8.

¹⁸ Na potrzeby niniejszego tekstu, aby ograniczyć nadmiar informacji, przywołuję jedynie ważniejsze propozycje, które stanowić będą podstawę do dalszej refleksji na temat tożsamości narracyjnej. Pomijam m.in. antynarracyjne modele egzystencji czy interpretacje koncepcji tożsamości narracyjnej zaświadczane w socjologii czy psychologii.

¹⁹ Kociuba J., *Narracyjna koncepcja...*, s. 57-58.

²⁰ Strawson G., *Against Narrativity*, „Ratio (New Series)” 2004, Vol. 17, No.4, s. 428. Podobnie zresztą pojęcie narracji jako objaśnienia pojęcia tożsamości pojmuje Paul Ricoeur.

interpretację zdarzeń z przeszłości, terażniejszości, z możliwością odwołania się do przyszłości. Rozumienie tożsamości jako opowieści o życiu było podstawą dla Dana McAdamsa²¹, który zakładał, że narracja jako konstrukcja i interpretacja pozwala łączyć przeszłość i przyszłość. Jak podawał psycholog Piotr Oleś „tworzenie tożsamości narracyjnej to proces naturalny. Powstaje ona pod wpływem doświadczeń i kontaktów indywidualnych, ale też czynników socjokulturowych i sytuacyjnych”²².

Konstatacja ta mieści w sobie odwołania do psychologicznej koncepcji podmiotowości, do filozoficznej kategorii „ciągłości osobowej” i ugruntowanego w socjologii przeświadczenia o konstruowaniu tożsamości w interakcjach społecznych. Zgodnie z propozycją Piotra Jakubowskiego, przyjmuję, że tożsamość narracyjna jest oparta na opowieści o sobie, w której „jednostka jest zarazem autorem, narratorem i bohaterem, zaś jej życie (lub konkretne jego fragmenty czy aspekty) są teź opowieści tematem”²³. Może mieć ona charakter indywidualny oraz zbiorowy (wspólnota doświadczeń, akceptacja wspólnego systemu znaczeń i wartości).

Z uwagi na powyższe ustalenia interesuje mnie tożsamość narracyjna rozumiana jako ciąg zdarzeń, opowieść o życiu ujęta w konkretnym materiale językowym, który można badać jako świadectwo kondycji człowieka. Pytania o zdolność lub nie-zdolność wyrażania tego, co niewyraźne, możliwości rekonstrukcji przez literaturę konkretnych zdarzeń czy doświadczeń, pozostawiam otwarte. Należy jednak pamiętać, że niezależnie od kategorii estetycznej, wybranej konwencji artystycznej czy sposobu narracji, świat przedstawiony w dziele jest percypowany jako pewna wizja, będąca ekwiwalentem rzeczywistości pozaartystycznej.

Opowieści „bez fikcji”

Tożsamość seryjnego mordercy kształtowana jest dwustronnie: wewnątrz, jako jego samoświadomość i wówczas określa ją zbiór indywidualnych doświadczeń (np. trauma dzieciństwa, poczucie wykluczenia, emocjonalna satysfakcja związana z aktem zbrodni) oraz zewnątrz, tzn. z punktu widzenia zachowań społecznie akceptowanych i wówczas tożsamość tę określa fakt niedostosowania lub przekroczenia normy społecznej. Dlatego w pierwszej części analizy tożsamości Joachima Knychały skupię się na narracyjnej opowieści o *Ja*, natomiast w drugiej odniosę się do społecznie konstruowanych wyobrażeń o zbrodniarzu, do procesu tworzenia jego tożsamości przez mechanizmy kulturowe i społeczne od sprawcy niezależne. Jak słusznie zauważył Marcin Wieczorek, „w rozważaniach o tożsamości mordercy mieści się pytanie o aspekty pamięci społecznej o «zbrodni i zbrodniarzu»”²⁴.

²¹ McAdams D., *The person: An integrated introduction to personality psychology*, Fort Worth 2001.

²² Oleś P. K., *Tożsamość osobista i społeczna – płynna czy określona?*, [w:] Łukaszewski W. i in. (red.), *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2012, s. 121.

²³ Jakubowski P., *Pułapki tożsamości...*, s. 8.

²⁴ Wieczorek M., *Tożsamość mordercy. Przypadek Zdzisława Marchwickiego – Wampira z Zagłębia*, [w:] *Wokół tożsamości...*, s. 343.

Świadectwem działalności Knychały jest zbiór tekstów, które możemy zaklasyfikować jako literaturę non-fiction. Jej głównym zadaniem jest obrazowanie tego, „co zdarzyło się naprawdę”, faktów, zdarzeń autentycznych, natomiast głównym założeniem, dążenie do obiektywizmu. Wynika ono z niepisanej umowy między autorem a czytelnikiem, której celem i funkcją nadrzędną pozostaje ukazanie świata „bez fikcji”²⁵. Dlatego, jak zauważyła Małgorzata Czermińska²⁶, pojęcie non-fiction przyjmuje rolę „worka”, do którego wkłada się: literaturę faktu (reportaż i formy pokrewne), literaturę dokumentu osobistego (pamiętnik, autobiografię itp.) oraz esej. W tekście non-fiction fakty poddane zostają określonemu sposobowi przedstawiania; za pomocą środków bliskich literaturze pięknej przedstawia się świat, który zostaje odpowiednio „zrekonstruowany”. Oddaje się sytuację konkretnej jednostki należącej do określonej kultury, klasy społecznej, momentu historycznego itd. Bezsprzecznie w tym miejscu nie można uniknąć narracji czy też fabularyzacji, ponieważ – jak stwierdzał Matthew Ricketson²⁷ – należy utrzymać swego rodzaju równowagę pomiędzy źródłem materiału a dostosowaniem go do formy, aby zachować odpowiednie relacje pomiędzy faktem a jego pisarską realizacją: od konwencji narracyjnej po technikę portretu.

Książka Eddy’ego Kozaka *Pamiętniki wampira* jest reportażem, którego ośrodkiem są rozmowy autora z Knychałą oraz *Pamiętnik* sprawcy pisany w celi. Dodatkowo Kozak poszerzył jej treść o zbeletryzowane opisy przeżyć mordercy oraz opinie śledczych i specjalistów z dziedziny seksuologii, psychologii, socjologii itp. Fragmenty *Pamiętnika* Knychały odnajdziemy również w książce Jana Widackiego *Zabójca z motywów seksualnych: studium przypadku*. Pozycje takie jak *Glina* Romana Huli czy *Czarna Wołga* Przemysława Semczuka oraz doniesienia prasowe z lat osiemdziesiątych, to z kolei zbiór relacji osób bezpośrednio lub pośrednio związanych ze sprawą: rodziny, świadków oraz śledczych. Z relacji tych można wyabstrahować kreowaną przez społeczeństwo tożsamość sprawcy; tworzą ją społeczne wyobrażenia o zabójcy oraz psychologiczne (lęk) i moralne (potępienie) reakcje zbiorowości.

Teksty te podlegają uporządkowaniu ze względu na swoją formę i funkcję. Wyповідź Knychały jest pamiętnikarska, a więc autobiograficzna, zdominowana punktem widzenia podmiotu, skrajnie subiektywna, „obciążona” jego osobistym, intymnym, prywatnym doświadczeniem i konstruuje jego „tożsamość wewnętrzną”. Zbeletryzowany tekst Kozaka jest narracją współtworzącą/wzbogacającą pierwszą perspektywę, o innym (mniejszym?) stopniu wiarygodności, bo będącą kreacją reportera, a nie relacją sprawcy. Opinie ekspertów, sformułowane w języku specjalistycznych/naukowych uogólnień, stanowią uzupełnienie „perspektywy wewnętrz-

²⁵ Użyty przeze mnie cudzysłów nie jest przypadkowy. Niestety wielu twórców wykorzystuje tę „właściwość” literatury, tworząc teksty posiadające „fakty zmyślone”. „Brak fikcji” staje się zatem chwytem marketingowym; podważając tym samym funkcję nadrzędną literatury non-fiction.

²⁶ Czermińska M., *Badania nad prozą niefikcjonalną – sukcesy, pułapki, osobliwości*, [w:] Michałowska T., Goliński Z., Jarosiński Z. (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja*, IBL PAN, Warszawa 1996, s. 436-437.

²⁷ Ricketson M., *Navigating the access swell, the independence shoals and the siren song of narrative: a comparison of the work of Bob Woodward, Mark Danner and WikiLeaks*, [online], <http://textjournal.com.au/speciss/issue18/Ricketson.pdf>, [dostęp: 01.11.2013].

nej”. Relacje prasowe i relacje osób związanych ze sprawą to dyskursy budujące tożsamość społeczną sprawcy, są manifestacją zewnętrznych (prywatnych, społecznych i instytucjonalnych) mechanizmów konstruowania tożsamości: społecznie akceptowanych i instytucjonalnie usankcjonowanych norm moralnych, świadectwem strategii medialnych. W tym miejscu pragnę podkreślić, że z uwagi na obszar badawczy, skupiony wokół postaci seryjnego mordercy, interesują mnie sprawy kryminalne i zachowania uznane za patologiczne razem z ich prawnymi, psychologicznymi i społecznymi aspektami.

Opowiedzieć siebie – *Ja seryjnego mordercy*

Kim jest seryjny morderca? Klasyfikacja mająca na celu zrozumienie fenomenu seryjnego zabójstwa²⁸ ma zróżnicowaną bibliografię w Polsce i za granicą. „Seryjny zabójca jest osobą, która zabija co najmniej dwie osoby”²⁹. Jak podkreślali Arkadiusz Czerwiński i Kacper Gradoń, tym, co wyróżnia takie jednostki, jest fakt, że postrzegają one ofiary „w kategoriach przedmiotu, a nie istot ludzkich”³⁰, charakteryzuje je obsesja zabijana i wielokrotne powtarzanie swych zbrodni w poszukiwaniu „emocjonalnej satysfakcji”³¹.

Joachim Knychala był seryjnym mordercą. Znany jako „wampir z Bytowa” lub „Frankenstein”, grasował w latach 1974-1982 na Śląsku. Miał żonę i dwójkę dzieci. Nim go ujęto w 1982 roku, zabił sześć kobiet i dziewczynek, a następnych dziewięć usiłował (tylko przestępstw zdołano mu udowodnić). Był ostatnim skazanym w Polsce, na którym wykonano karę śmierci przez powieszenie; miało to miejsce w Krakowie 21 maja 1985 roku.

Wspomnienia Knychala charakteryzują się wulgarnym językiem oraz dosadnością i sugestywnością opisów. Wolor ekspresyjny połączony z drobiazgowością opisywanych scen decyduje o możliwości rekonstrukcji w materiale językowym określonej rzeczywistości. Rzeczywistość seryjnego mordercy opisana została za pomocą pierwszosobowej narracji. Warto zwrócić uwagę, że w jego wypowiedziach ujawnia się osobowość człowieka inteligentnego, władającego poprawną polszczyzną³², o du-

²⁸ Zabójstwo oraz typy zabójstw formułuje art. 148 kodeksu karnego; kwalifikowane typy zabójstwa określa się również morderstwem, które bliższe jest pamięci zbiorowej, Por. Gardocki L., *Prawo karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008.

²⁹ Robert K. Ressler użył tego pojęcia po raz pierwszy w 1978 roku. Zob. Czerwiński A., Gradoń K., *Seryjni mordercy*, Wydawnictwo MUZA, Warszawa 2001, s. 17.

³⁰ Czerwiński A., Gradoń K., *Seryjni mordercy...*, s. 46.

³¹ Tamże, s. 18-19.

³² Joachim Knychala lubił czytać, czytał dużo nawet w celi. Jego ulubioną książką była autobiografia Rudolfa Hessa, bliskiego współpracownika Adolfa Hitlera. Zob. Kozak E., *Pamiętniki wampira*, Wydawnictwo MiR, Warszawa 2003, s. 8. Treść publikacji została mi udostępniona dzięki uprzejmości p. Beaty Orel z Biblioteki Miejskiej w Opolu.

żej samoświadomości³³. Joachim zapisał swoje wspomnienia, będąc już w więzieniu; stworzył autobiograficzną narrację o swojej tożsamości.

Agnieszka Niedźwieńska – psycholog badająca pamięć autobiograficzną – stwierdziła, że „prawdopodobnie konstruujemy, czy też rekonstruujemy swoją historię, w większym stopniu opracowując i rozbudowując te spośród zawartych w niej epizodów, które wspierają naszą tożsamość”³⁴. Wydaje się, że tożsamość Knychały jako seryjnego mordercy kształtowały zarówno relacje z kobietami, jak i poczucie odrzucenia. Zbrodniarz wychowywał się w patologicznych warunkach. Jego babka – Niemka z pochodzenia – nigdy nie wybaczyła córce związku z Polakiem, w dodatku alkoholiem. Ofiarą jej nienawiści stał się też wnuk, którego nazywała „polskim bękartem”. Joachim tak wspominał swoje dzieciństwo:

...Babka była ostra, jak coś zbroiłem, lała mnie pogrzebaczem. Raz złamała mi rękę, ale na pogotowiu powiedziałem, że graliśmy w piłkę i upadłem... Nigdy nie miałem prawa do niczego, matka zawsze trzymała stronę babki³⁵.

W latach późniejszych koledzy z podwórka nazywali go „Szwabem”. Kryminolog Brunon Hołyst zauważył, że „u ludzi poddanych stygmatyzacji wytwarza się negatywny obraz samego siebie (*negative self-image*), który może mieć dalekosiężny wpływ na ich przyszłe zachowanie”³⁶. Przeciwwagą dla stygmatyzacji, której doznał, będąc młodym chłopcem, było nasilające się pragnienie odwetu połączone z potrzebą dominacji. Młody Knychała, niezdolny sprostać wymaganiom społeczeństwa, odrzucony, a jednocześnie szukający akceptacji, znalazł swoje miejsce w zdemoralizowanej grupie młodzieży. Obserwując prostytutkę wśród rówieśnic, nabywał awersji do kobiet: „Mieliśmy w osiedlu kilka takich cichodajek, robiliśmy sobie z nimi zawody. Klaudia, taka jedna, to wytrzymała nas ośmiu, chociaż potem nie poszła do szkoły, bo ją dupa bolała i nie mogła wysiedzieć w ławce”³⁷.

Zanim w 1974 roku rozpoczął swoją zbrodniczą działalność, wcześniej – w 1971 roku – został skazany za próbę gwałtu na koleżance. Po wyjściu na wolność poznał swoją żonę, z którą miał dwójkę dzieci. Podwójne życie – dobrego ojca i obywatela oraz seryjnego mordercy – stało się naturalnym niejako doświadczeniem jego egzystencji. Jak sam stwierdził: „Tak, był jeden Joachim, dobry ojciec i mąż, dobry kolega [...] i drugi Joachim – zbrodniarz...”³⁸. Żona była jedyną kobietą, o której wypowiadał się z miłością i szacunkiem. Jak napisał w *Pamiętniku*: „Ona nie rozumie, że ją naprawdę kochałem. To, co robiłem z obcymi kobietami, nie miało z nią nic wspólnego”³⁹.

³³ Podczas procesu biegli nie stwierdzili u niego choroby psychicznej, ani niedorozwoju umysłowego – inteligencję miał ponad przeciętną (IQ 129).

³⁴ Niedźwieńska A., *Tożsamość jako filtr pamięci*, [w:] *Tożsamość. Trudne...*, s. 172.

³⁵ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 14.

³⁶ Hołyst B., *Kryminologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1977, s. 215.

³⁷ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 11.

³⁸ Cyt. za: Hula R., *Glina...*, s. 60.

³⁹ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 21.

Mimo miłości do niej, nigdy nie przestał mieć negatywnego stosunku do płci żeńskiej.

Zbrodniom Knychały od początku przewodziła motywacja seksualna połączona z nienawiścią do kobiet, które uważał za prowokatorki; tak opisywał swój pierwszy napad:

Patrzę na tę białą, gładką skórę, tak, to jest kobieta, jej ciało, wdzięki, teraz brudna zakrwawiona, ludzki ochłap i obdarta ze wszystkiego... [...] tylko do tego jesteście stworzone, dawać dupy, rodzić, gotować i sprzątać. Pomyśleć, że takie słabe i głupie stworzenia czynią aż tyle zamieszania wśród mężczyzn?⁴⁰.

Jego przestrzeń mentalna zagospodarowana była irracjonalnymi impulsami o charakterze destrukcyjnym, znamionymi dla osobowości łowcy, tzn. pragnieniem zdobycia ofiary, intensywną potrzebą dominacji oraz żądzą seksualną i żądzą zbrodni.

Morderca nie działał chaotycznie, bez przygotowania. Przed popełnieniem zbrodni skrupulatnie tworzył mapę topograficzną „łowiska”:

Przez rok czasu przygotowywałem się do tego, a to w ten sposób, że początkowo starałem się w mych pieszych wędrówkach poznać dobrze najbliższą okolicę, mianowicie Bytom, Chorzów, Katowice a przede wszystkim lasy znajdujące się w pobliżu Piekar Śląskich⁴¹.

Ten drapieżca dokładnie analizował osobowość ofiary, oceniał swoje szanse, kalkulował możliwości, dokonywał wyboru narzędzia zbrodni z uwagi na jego skuteczność:

Przez dłuższy czas zastanawiałem się, czym sobie pomóc przy ewentualnym zetknięciu z kobietą, z doświadczenia wiedziałem, że gołymi rękami nie dam rady, bo kobieta mimo, że jest o wiele słabszą od mężczyzny w razie jakiegoś zagrożenia broni się rozpaczliwie i dlatego wiele czasu poświęciłem na myślenie o narzędziu, które w przyszłości miało stać się narzędziem mord⁴².

Wybrał siekiere, którą lubił za kształt. Wcześniej używał młotka. W jego działaniach dostrzec można obecność mechanizmów, na które zwracali uwagę już naturaliści: determinizmu, biologizmu, a także uległość wobec niekontrolowanych instynktów czy swoistą „zwierzęcość”. Cechował go sadyzm, który nadawał kierunek dalszym czynnościom. Stając twarzą w twarz ze światem tak brutalnym, bezpardonowym – zderzamy się z tożsamością człowieka, którą determinuje patologiczny ekstremizm. Jak stwierdził seksuolog badający sprawę Knychały: „wyzwolenie utajionych pragnień przebiegać może w dramatycznej formie [...] On niestety musiał zabijać, aby uprawiać satysfakcjonującą go seks⁴³”.

⁴⁰ Cyt. za: tamże, s. 4.

⁴¹ Cyt za: Widacki J., *Zabójca z motywów seksualnych: studium przypadku*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2006, s. 121.

⁴² Cyt. za: tamże, s. 154.

⁴³ Cyt za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 29-31.

Belgijskie badania nad tendencyjnością autobiografii wskazują, że częściej wspomniamy zdarzenia napawające nas dumą niż wstydem⁴⁴. Dlatego we wspomnieniach Knychały główny nacisk położony jest na akt zbrodni, na metodyczne działanie, opisy skrupulatnie zaplanowanych działań. Według niego „rację mają tylko silniejsi i sprytniejsi od innych”⁴⁵. Duma, którą odczuwał, pozwalała mu myśleć o sobie w kategorii legendy, która (podobnie jak „legenda” Marchwickiego) utrwaliła się w historii polskiej kryminologii. W swoistej inwokacji do swojego *Pamiętnika* pisał: „... jestem pierwszą osobą, która postanowiła opisać swoją działalność kryminalną, nie omijając niczego, wraz z myślami, które mnie nachodziły przed i po zabójstwie...”⁴⁶. Podkreślał również nieskromnie:

Muszę przyznać, że najlepszym chciałem być we wszystkim, co po upływie kilku lat osiągnąłem ponieważ dzisiaj jestem uważany za jednego z największych morderców w latach powojennych. Niepochlebne to słowa, ale sam przez szereg lat dążyłem do tego, że do mojego nazwiska dostawione jest słowo morderca⁴⁷.

W opublikowanej w 1982 roku rozmowie z Teresą Kabat, którą redaktor przeprowadziła dla „Gazety Młodych”, tak odpowiedział na pytanie o poczucie winy:

JK: Nigdy [...] nie myślałem o wartości ludzkiego życia. Gdy w trakcie „poszukiwań” spotkałem na swojej drodze kobietę, czy nawet te dziewczynki, wiedziałem, że uderzę. Potem, gdy już widziałem krew i zwłoki, to nienawiść jaką przed zdarzeniem czułem, przeradzała się w strach. I zawsze wtedy przenosiłem zwłoki, żeby były jak najpóźniej odkryte. Potem przez pewien czas bałem się, że zostaną rozpoznany⁴⁸.

Odczuwanie strachu związane było z konsekwencjami popełnionych czynów; Knychała był świadom stosunków społecznych, w których karze się winnych. Na swoją śmierć czekał spokojnie, czytał książki. Będąc w celi, zaczął pisać pamiętnik; jak przyznawał: „Piszę ten pamiętnik, żeby zarobić na rodzinę. Ciekawe, ile za niego dostanę, gdyby to było w Ameryce, byłby może i milion dolarów?”⁴⁹. Do końca wierzył w swoją wyjątkowość i w to, że będzie kiedyś obiektem badań naukowych: „Wczoraj pytałem jednego ze strażników, czy rodzina dostaje ciało skazańca. Odpowiedział, że nie, bo potem na jego grobie różne świry robiłyby jakieś manifestacje, tacy jak ja są sławni”⁵⁰.

Czy była szansa na jego rehabilitację? Jeden z psychologów badający zbrodniarza orzekł: „Raczej nie, na wolności robiły to samo, tym bardziej że miał wreszcie alibi

⁴⁴ Niedźwieńska A., *Tożsamość jako filtr pamięci...*, s. 172.

⁴⁵ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 9.

⁴⁶ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 128.

⁴⁷ Cyt. za: Semczuk P., *Czarna Wołga. Kryminalna historia PRL*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, s. 174.

⁴⁸ Cyt. za: Hula R., *Glina...*, s. 59-60.

⁴⁹ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 20-21.

⁵⁰ Cyt. za: tamże, s. 124.

moralne, zawsze mógł wytłumaczyć sobie, że ten zły go namówił, a on, dobry, mu uległ”⁵¹.

Opowiedzieć o seryjnym mordercy – narracje społeczne

Jak już wspomniałam, oprócz narracji autobiograficznej, eksponującej podmiotowe Ja, tożsamość seryjnego mordercy tworzy też suma narracji zbiorowych, silnie zakorzenionych w realiach społecznych, w respektowanych przez społeczeństwo wartościach i normach. Jej wspólnotowy wymiar, eksponujący integralność zbiorowego *My*, często może mieć charakter obronny. „Tego rodzaju tożsamość najczęściej buduje się na kontrastach: czym różnimy się od innych, w czym jesteśmy od nich lepsi – jako [...] członkowie wspólnoty [...]”⁵². Dlatego narracyjna tożsamość zbiorowa „to nie tylko wspólnota doświadczeń, ale także podzielenie pewnego mitu, wspólnoty znaczeń”⁵³. Jak spostrzegł Marcin Wieczorek, „niewątpliwie mit mordercy kreuje kulturowy model strachu [...] mit ten oparty jest na dwóch wersjach [...] oficjalno-państwowej i medialno-ludowej, które, choć sprzeczne wewnętrznie, wspierają się wzajemnie”⁵⁴. Seryjny morderca przedstawiany jest jako wróg. Psycholog sądowy Jan Stanik podkreślał, że postrzega się go jako jednorodnie scalone zło, gdyż w jego obrazie dominuje obcość⁵⁵. Według Baumana obcość jest ucieleśnieniem zaburzenia ładu społecznego⁵⁶. Szczególnie, gdy pojawia się morderca, który swoją działalnością godzi w elementarną potrzebę bezpieczeństwa.

Emil Durkheim twierdził, że przestępczość spełnia dwie funkcje: zmiany i postępu oraz integracji społeczeństwa⁵⁷. Ta druga konsekwencja jest w odniesieniu do działalności Knychały łatwo rozpoznawalna.

Między 1974 a 1976 rokiem

w katowickiej komendzie [...] prowadzono śledztwa dotyczące powtarzających się, kończących się morderstwami, napadów na młode, ładne kobiety. [...] [Sprawca] uderzał w tył głowy, zadając silny cios tępym narzędziem. Później obnażał i masakrował zwłoki. Nie gwałcił ich, tylko manipulował przy narządach rodnych. [...] Wszystkie [napady] miały cechę wspólną – wydarzyły się blisko linii tramwajowej numer 6⁵⁸.

⁵¹ Cyt. za: tamże, s. 115.

⁵² Oleś P. K., *Tożsamość osobista i społeczna...*, s. 118.

⁵³ Tamże, s. 122.

⁵⁴ Wieczorek M., *Tożsamość mordercy...*, s. 358.

⁵⁵ Stanik J., *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 133.

⁵⁶ Podobnie zresztą postrzega Bauman inność. Zob. Bauman Z., *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 72.

⁵⁷ Hołyst B., *Kryminologia...*, s. 201.

⁵⁸ Semczuk P., *Czarna Wołga...*, s. 168-169.

W 1976 roku powołano grupę operacyjną „Szóstka”. Dewiant działał na terenie Katowic, Bytomia oraz Siemianowic. W tym czasie zginęły: 23-letnia Stefania M., 32-letnia Mirosława S. i 20-letnia Teresa R. Po wstępnej weryfikacji sprawdzono 7 000 mężczyzn. Większość została poddana badaniom na wariografie. Niestety mimo przesłuchań, zebranych informacji, stworzeniu portretu pamięciowego, zbrodniarz nadal pozostawał na wolności.

Co ciekawe, w tym czasie „prasa nie pisała właściwie nic na temat popełnionych zabójstw, natomiast w przypadku wykrycia sprawcy stosowano propagandę sukcesu”⁵⁹. Działania te podyktowane były sytuacją polityczną; nie chciano wywoływać paniki. Wszak kilka lat wcześniej milicja musiała działać pod presją przerażonego społeczeństwa, sparaliżowanego lękiem spowodowanym zbrodniczą działalnością Zdzisława Marchwickiego – innego seryjnego mordercy ze Śląska. Jak relacjonował oficer śledczy Roman Hula⁶⁰: „Pułkownik [Jerzy Gruba] dostał szału. – Co wy mi tutaj, kurwa, chcecie drugiego wampira zrobić?! [...] Pułkownik zobowiązał naczelnika wydziału kryminalnego do właściwego przekazywania informacji dziennikarzom [...]”⁶¹. Ta stronnicość w przedstawianiu zjawisk miała na celu obronę istotnych elementów tożsamości zbiorowej. Emil Durkheim zauważył, że „tym, co pozwala społeczeństwu na kontrolowanie zachowania jednostek, jest więź społeczna wytworzona poprzez kształtowanie sposobu myślenia i działania ludzi”⁶². Sprawa Marchwickiego zdążyła osłabić te więzi i naruszyć wzajemne zaufanie wśród obywateli.

W 1979 roku w Piekarach Śląskich Knychała zaatakował dwie dziewczynki: 11-letnią Halinkę S. i 10-letnią Kasię S. Starsza zginęła, młodsza – mimo 27 ran tłuczonych na głowie – przeżyła. „Wówczas powołana została specjalna grupa [...] o kryptonimie «Frankenstein». Nazwę grupy przyjęto ze względu na bestialstwo czynu”⁶³. Cały Śląsk zaczął mówić o „Wampirze z Bytomia” i o „Frankensteinie”. Ponownie sprawdzono 7 000 mężczyzn. Wtedy po raz pierwszy aresztowano Joachima; „został dokładnie sprawdzony i wnikliwie przesłuchany; jego mieszkanie przeszukano, nic jednak nie znaleziono. Alibi [...] dała mu żona. [...] Sprawa zakończyła się grzywną. [...] przeważała jego bardzo pozytywna opinia w miejscu zamieszkania i pracy”⁶⁴. Po zabójstwie w Piekarach zbrodniarz podjął naukę w technikum wieczorowym, zapisał się do PZPR i pełnił rolę przykładowego ojca i męża. Kapitan policji stwierdził: „Joachim wcale nie wyglądał na przestępcę, za-

⁵⁹ Hula R., *Glina...*, s. 41.

⁶⁰ Warto zaznaczyć, że książka Huli stanowi osobistą relację na temat mechanizmów funkcjonowania w resorcie spraw wewnętrznych (przede wszystkim MO). Sprawa Knychały, do którego złapania się przyczynił, zajmuje raptem 25 z 221 stron książki.

⁶¹ Cyt. za: Hula R., *Glina...*, s. 40-41.

⁶² Cyt. za: Czerwiński A., Gradoń K., *Seryjni mordercy...*, s. 339-340.

⁶³ Hula R., *Glina...*, s. 57.

⁶⁴ Tamże, s. 43.

wsze schludnie ubrany, sympatyczny w kontaktach z ludźmi, odpowiedzialny za rodzinę. Chociaż pojawiał się na naszej liście, ciągle był z niej skreślany⁶⁵.

Identyfikację Knychałę jako sprawcy zbrodni zawdzięczać należy raczej przypadkowi niż skuteczności operacyjnej śledczych. Morderca miał romans z siostrą żony – Bogusławą L. Siedemnastoletnia kochanka chciała wyznać prawdę rodzinie, co niestety przesądziło o jej losie. Sytuacja miała miejsce w 1982. Henryk Kulawik, jeden ze śledczych, tak relacjonował całe zdarzenie:

8 maja 1982 roku wyszli z domu i poszli na ogródki działkowe koło kopalni „Andaluzja”, niby po to, żeby nakarmić króliki [...] Szedł za nią i od tyłu uderzył obuchem kilofa. Niemal rozplątał jej głowę, nie miała szans na przeżycie. Knychala wezwał pogotowie oraz żonę, która szybko przybiegła, bo wszystko działo się 200 metrów od ich domu. Później tłumaczył, że potknął się tak nieszczęśliwie, iż kilof wypadł mu z rąk. Na pogrzebie zalewał się łzami. Zatrzymaliśmy go zaraz potem⁶⁶.

Materiał dowodowy był mocny, Joachim przyznał się do popełnionych zbrodni. Jak wspominał Hula, który go przesłuchał, „byłem psychicznie wycieńczony, on chyba też⁶⁷. W pamięci śledczego utkwiła rozmowa zbrodniarza z żoną, gdy ta, nie mogąc uwierzyć w to, co słyszy, wykrzyczała:

– To i dzieciom to robiłeś, Achim? Coś ty, chłopie, narobił? Co ci te dzieci zawiły? Czy im dawałeś życie, żeby im je odbierać? Przecież my też mamy dzieci⁶⁸.

Rada Państwa nie skorzystała z prawa łaski, morderca trafił na szubienicę. Mimo to „na Śląsku wciąż krążyły legendy o wampirach, gwałcicielach i mordercach kobiet⁶⁹, a mit zbrodniarza był nadal żywy w pamięci zbiorowej.

Dzięki różnym wariantom narracji i przechowanych w nich formom pamięci (zarówno autorów, jak i samego Knychałę), uzyskujemy względnie pełny obraz tożsamości seryjnego mordercy. Wydaje się, że zbrodniarz może istnieć w świadomości społecznej jedynie jako zło, wróg. Skąd zatem zbiorowe, intensywnie wykorzystywane np. przez kulturę popularną, zainteresowanie tego typu jednostkami? Jak stwierdził psycholog Borwin Bandelow badający osobliwą fascynację złem: „Moja wędrówka po katakumbach ludzkiej duszy nie zawsze doprowadziła do celu: pytania pozostawały bez odpowiedzi, zagadki bez rozwiązań⁷⁰.”

⁶⁵ Cyt. za: Kozak E., *Pamiętniki...*, s. 47.

⁶⁶ Cyt. za: Kacak P., *Policyjny pitawa I- Powtórka z wampira*, [online], <http://www.gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2008/numer-39-062008/28537,Policyjny-pitawa-l-Powtorka-z-wampira.html> [dostęp: 01.06.2008].

⁶⁷ Hula R., *Glina...*, s. 46.

⁶⁸ Cyt. za: tamże, s. 48.

⁶⁹ Semczuk P., *Czarna Wołga...*, s. 174.

⁷⁰ Bandelow B., *Bestia. Dlaczego zło nas fascynuje?*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014, s. 9.

Jedno jest pewne: cechą wspólną wszystkich seryjnych morderców była umiejętność zjednywania sobie ludzi.

Łatwość, z jaką przenikają w rzeczywistość kultury popularnej i stają się obiektem zbiorowego zainteresowania, może wskazywać na to, że jesteśmy podatni na medialne manipulacje; potrafimy zbudować więź nie tylko z ofiarą, ale także z oprawcą. Współczesne media pokazują obrazy zbrodniarza, które są ukształtowane przez popkulturę; w kategorii zła nieoczywistego⁷¹. Oswojony lęk przed mordercą dopasowany jest do wspólnych miar kultury popularnej, zyskując nową, często rozrywkową tożsamość.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bandelow B., *Bestia. Dlaczego zło nas fascynuje?*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014.
2. Bauman Z., *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.
3. Bauman Z., *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
4. Czermińska M., *Badania nad prozą niefikcyjną – sukcesy, pułapki, osobliwości*, [w:] T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jarosiński (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja*, IBL PAN, Warszawa 1996.
5. Czerwiński A., Gradoń K., *Seryjni mordercy*, Wydawnictwo MUZA, Warszawa 2001.
6. Gardocki L., *Prawo karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008.
7. Harwas-Napierała B., *Tożsamość jednostki w epoce współczesnych przemian*, [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007.
8. Hołyst B., *Kryminologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
9. Hula R., *Glina*, Novae Res. Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia 2013.
10. Hume D., *Traktat o naturze ludzkiej*, [w:] D. Hume, *O umyśle*, przeł. C. Znamierowski, T.1., Polska Akademia Umiejętności, Warszawa 1951.
11. Jakubowski P., *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Wydawnictwo UNIVER-SITAS, Kraków 2016.
12. Kacak P., *Policyjny pitawa I- Powtórka z wampira*, [online], <http://www.gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2008/numer-39-062008/28537,Policyjny-pitawa-I-Powtorka-z-wampira.html> [dostęp: 01.06.2008].
13. Kociuba J., *Narracyjna koncepcja tożsamości*, [w:] I. Borowik, K. Leszczyńska (red.), *Wokół tożsamości*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2007.
14. Kozak E., *Pamiętniki wampira*, Wydawnictwo MiR, Warszawa 2003.
15. Locke J., *Tożsamość i różnica*, [w:] J. Locke, *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*, Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa 1955.

⁷¹ Mam tutaj na myśli chociażby postać Hanibala Lectera z filmu *Milczenie owiec* czy też postać Dextera Morgana z serialu *Dexter*. Współcześnie seryjny morderca jest bohaterem filmów (*Siedem, Obywatel X*), seriali (*Dexter, Hannibal*), gier (*Jack the Ripper, Heavy Rain*), komiksów (*Prosto z piekła*) i literatury popularnej; szczególnie cieszącym się dużą popularnością kryminału (*Kolekcjoner kości, Milczenie owiec, Pachnidło: historia pewnego mordercy*).

16. McAdams D., *The person: An integrated introduction to personality psychology*, Fort Worth, 2001.
17. Niedźwieńska A., *Tożsamość jako filtr pamięci*, [w:] W. Łukaszewski i in. (red.), *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2012.
18. Nietzsche F., *Wola mocy*, przekł. S. Frycz, K. Drzewiecki, Wydawnictwo „Vis-à-vis/Etiuda”, Kraków 2003.
19. Oleś P. K., *Tożsamość osobista i społeczna – płynna czy określona?*, [w:] W. Łukaszewski i in. (red.), *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2012.
20. Pąchalska M., *Neuropsychologia tożsamości*, [w:] M. Pąchalska, B. Grochmal-Bach, B. Duncan Mcqueen (red.), *Tożsamość człowieka z perspektywy interdyscyplinarnej*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum: Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.
21. Ricketson M., *Navigating the access swell, the independence shoals and the siren song of narrative: a comparison of the work of Bob Woodward, Mark Danner and WikiLeaks*, [online], <http://textjournal.com.au/speciss/issue18/Ricketson.pdf> [dostęp: 01.11.2013].
22. Senczuk P., *Czarna Wołga. Kryminalna historia PRL*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013.
23. Stanik J., *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
24. Strawson G., *Against Narrativity*, „Ratio (New Series)” 2004, Vol. 17, No. 4.
25. Tischner J., *Człowiek jest istotą dramatyczną*, [w:] C. Wodziński (red.), *Filozofia jako sztuka myślenia*, Fundacja Büchnera, Warszawa 1993.
26. Widacki J., *Zabójca z motywów seksualnych: studium przypadku*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2006.
27. Wieczorek M., *Tożsamość mordercy. Przypadek Zdzisława Marchwickiego – Wampira z Zagłębia*, [w:] I. Borowik, K. Leszczyńska (red.), *Wokół tożsamości*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2007.

Identity of a serial killer.

Case of Joachim Knychała based on non-fiction literature

Abstract: The goal of this lecture is to attempt to answer the question dealing with the identity of a serial killer – Joachim Knychała and to watch narrations about him. Presentation and characteristics of identity Knychała serve literature non-fiction.

The identity of the serial killer is shaped by both sides: internally, as his self-awareness and thus determine the individual experience of unhappiness, trauma, exclusion, condemnation and externally i.e. from the point of view of behaviour socially acceptable and at the time identity is determines as a fact of maladjustment or exceeding the social norms.

The summary of discussion will attempt to answer the question about phenomenon of serial killer.

Key words: Joachim Knychała, non-fiction literature, identity, serial killer

Patryk Witczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Zakład Literatury i Kultury Rosyjskiej

Powieść *Biały bez Nikołaja Roszczyna* jako wyraz tęsknoty za utraconą ojczyzną

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza badania nad spuścizną literacką emigracji rosyjskiej, a w szczególności pierwszej i trzeciej fali, uległy intensyfikacji. Liczne konferencje naukowe, monografie i opracowania zbiorowe umożliwiły zapoznanie się, choćby pobieżne, z twórczością znacznej części przedstawicieli białej emigracji. Swoją niezaprzeczalną wkład w rozwój emigrantologii wnieśli także polscy badacze¹. Nadal pozostaje jednak spora grupa pisarzy emigracyjnych czekających na swoje odkrycie. Przede wszystkim dotyczy to reprezentantów młodszej generacji emigrantów, którzy niewystarczająco wyraźnie zaznaczyli swoją obecność w środowisku literackim. Zresztą sama młodzież emigracyjna nierzadko odczuwała swego rodzaju wykluczenie, osamotnienie i niezrozumienie ze strony starszych kolegów po fachu. Za sprawą wspomnień Władimira Warszawskiego młodsze pokolenie emigracji pierwszej fali zaczęto nazywać „niezauważonym”². Określenie to przetrwało próbę czasu i weszło na stałe również do dyskursu naukowego, choć tak naprawdę do dnia dzisiejszego nie udało się jednoznacznie określić różnic między młodszą a starszą generacją emigrantów, a przydzielenie niektórych pisarzy do któregoś z pokoleń bywa problematyczne. Jak zauważa Irina Kaspe: „[...] термин Варшавского указывает не на безжалостную историю, но и не на дискурсивный фантом, а прежде всего на проблематичность символов социального успеха и неудачи”³.

Jednym z grupy pisarzy „niezauważonych” jest z pewnością Nikołaj Jakowliewicz Roszczyn (prawdziwe nazwisko – Fiodorow, 1896-1956), który nie cieszył się oszałamiającą popularnością wśród czytelników, a i przez krytykę przyjmowany był raczej

¹ Na temat osiągnięć polskiej emigrantologii patrz: Suchanek L., *Emigracja. Emigrantologia. Komisja Emigrantologii Słowian*, „Slavia Orientalis” 2014, t. LXIII, nr 2, s. 173-189.

² Варшавский В., *Незамеченное поколение*, Русский путь, Санкт-Петербург 2009.

³ Каспз И., *Искусство отсутствовать. Незамеченное поколение русской литературы*, Новое литеоатурное обозрение, Москва 2005, s. 12.

ambiwalentnie. Z jednej strony chwalono jego próby pisarskie, z drugiej zaś zarzucono wtórność. Roszczyn pozostawił po sobie kilka zbiorów opowiadań, wspomnienia, recenzje, szkice podróżne i jedną powieść – *Biały bez (Белая сирень)*⁴ – której poświęcony został niniejszy artykuł.

To, że na emigracji Roszczyn zwrócił się ku pisarstwu, nie było wcale takie oczywiste, opuszczał on bowiem kraj przede wszystkim jako oficer. Przyszły pisarz brał czynny udział w bitwach I wojny światowej i wojny domowej, uczestniczył w walkach na południu Rosji i w obronie Krymu, dostał się do niewoli niemieckiej i walczył u boku gen. Antona Denikina. Po porażce armii gen. Piotra Wrangela w 1920 r., podobnie jak tysiące innych oficerów, znalazł się Roszczyn poza granicami kraju. Początkowo przebywał on na wygnaniu w Jugosławii, żeby wreszcie w 1924 r. trafić do stolicy rosyjskiej diaspory, jaką był wówczas Paryż.

Zafascynowanie literaturą przejawiał Roszczyn jeszcze w Rosji przed wybuchem rewolucji październikowej. W 1916 r. młody wojskowy opublikował w petersburskich czasopismach pierwsze opowiadania opisujące życie żołnierzy na froncie, natomiast przebywając w Jugosławii emigrant współpracował z chorwackimi periodykami. Jednak to dopiero w Paryżu, być może pod wpływem artystycznej atmosfery panującej w tym mieście, pokazał się Roszczyn jako literat z krwi i kości. Można pokusić się o stwierdzenie, że opublikowany w 1928 r. zbiór opowiadań *Wysokie słońce (Горнее солнце)* był swoistym drugim debiutem pisarza⁵.

Na emigracji w Paryżu Roszczyna łączyły bliskie stosunki z dwoma wybitnymi przedstawicielami starszego pokolenia emigrantów – z Aleksandrem Kuprinem i Iwanem Buninem. Córka pierwszego z nich – Ksenia Aleksandrowna Kuprina – w następujący sposób wspominała wizyty początkującego pisarza:

Николай Рошин, тогда молодой писатель, приходил пешком из пригорода. Он часами просиживал, глядя на всех смеющимися, голодными синими глазами. Ему также иногда не отказывали в куске хлеба. Рошин старался помогать маме в библиотеке⁶.

Dobre stosunki między pisarzami potwierdzają pozostawione przez Roszczyna wspomnienia o Kuprinie⁷ oraz zachowany w archiwum pisarza autograf Kuprina. Autor *Pojedyнку (Поединок)* dedykując młodszemu koledze zbiór nowel i opowiadań *Kopuła św. Isakija Dalmackiego (Купол Св. Исаакия Далматского)* napisał:

⁴ Рошин Н., *Белая сирень*, [w:] tegoż, *Горнее Солнце*, Вече, Москва 2007.

⁵ Informacje biograficzne o Roszczynie podają za: Вильданова Р., Кудрявцев В., Лаппо-Данилевский К. (red.), *Краткий биографический словарь русского зарубежья*, [w:] Г. Струве, *Русская литература в изгнании*, Русский путь, Париж-Москва 1996, s. 354; *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги. Библиографический словарь*. т. 3. П – Я, Москва 2005; s. 228-230; Гончаренко О., *Младший современник Куприна*, [w:] Н. Рошин, *Горнее солнце*, Вече, Москва 2007, s. 3-10.

⁶ Куприна К., *Куприн – мой отец*, Художественная литература, Москва 1979.

⁷ Рошин Н., *Мой Куприн: Воспоминания*, Вече, Москва 1999, s. 175-187.

„Николаю Яковлевичу Рошину, рассказы которого я высоко ценю; о манере же его играть в «бб» лучше умолчать. А. Куприн. 1928, март. Париж”⁸.

Większe znaczenie dla Roszczyzna, przynajmniej jeśli chodzi o kształtowanie się jego maniery twórczej, miała znajomość z Iwanem Buninem. Młody pisarz w ciągu kilku lat regularnie bywał u autora *Życia Arseniewa* (*Жизнь Арсеньева*) i *Wiery* *Nikołajewnej Muromcewej* w ich grasskiej willi. Gleb Struve wskazuje na podobieństwo prozy Bunina i Roszczyzna, jednak nie jest to komplement. Zdaniem badacza emigracji, w porównaniu z Leonidem Zurowem i Galiną Kuzniecowa, Roszczyn „банальнее в своем реалистическом импрессионизме, в явном старании писать «под Бунина». Язык – немного газетный”⁹. Można podejrzewać, że nie bez wpływu na ostrą ocenę przez Struvego twórczości Roszczyzna pozostawało życie osobiste pisarza. W 1946 r. wrócił on do ZSRR. Wyszło na jaw także to, że przez wiele lat był on sowieckim szpiegiem w Paryżu¹⁰. Renata Lis w swoim reportażu o życiu emigracyjnym Iwana Bunina, na podstawie wspomnień domowników willi „Belweder”, pisze o tym, że Roszczyn pozostawał na utrzymaniu Bunina i wyróżniał się roszczeniową postawą wobec niego. Pomimo tego, iż autor *Białego bzu* był irytujący miał też swoje zalety, męska ręka była niezwykle pomocna w prowadzeniu wspólnego gospodarstwa domowego¹¹. Jak powszechnie wiadomo, Bunin był ekscentryczny i raczej nie lubił angażować się w obowiązki domowe.

Współcześni Roszczynowi krytycy zazwyczaj wypowiadali się cieplej na temat jego twórczości. Dobre recenzje zebrał już debiutancki zbiór opowiadań *Wysokie słońce*. Podkreślano przede wszystkim miękkość, lekkość i plastyczność kreślonych przez Roszczyzna obrazów oraz wyrazistość kreowanych przez niego bohaterów. Wskazywano także na podobieństwo panującego w debiutanckim zbiorze nastroju do stylu Borysa Zajcewa. Georgij Adamowicz po ukazaniu się książkowego debiutu Roszczyzna napisał:

Это писатель наблюдательный, со вкусом к быту и стремлением еле заметно, по-зайцевски, тронуть его лиризмом. Никаких „новых путей“ не ищет и во всем довольствуется традицией. Его описания точны, диалог правдоподобен, язык чист¹².

Już w pierwszych paryskich opowiadaniach Roszczyn zdefiniował styl swojego pisarstwa oraz określił poruszaną tematykę, do której należały miłość, bratobójcza walka i ukochana ojczyzna.

Jednym z wiodących tematów literatury zagranicy rosyjskiej była Rosja. Choć nie zawsze pisano o niej wprost, a akcja wielu utworów emigracyjnych dzieje się poza jej

⁸ Cyt. za: Гончаренко О., dz. cyt., s. 9.

⁹ Струве Г., *Русская литература в изгнании*, Русский путь, Париж-Москва 1996, s. 205.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Lis R., *W lodach Prowansji. Bunin na wygnaniu*, Sic!, Warszawa 2015, s. 220.

¹² Cyt. za: *Русская литература XX века...*, s. 228.

granicami, to niezaprzeczalnie czuć w większości z nich tęsknotę za utraconą ojczyzną. Monika Sidor, na podstawie analizy duchowości prozy emigrantów rosyjskich starszego pokolenia (Iwana Bunina, Iwana Szmielowa, Borysa Zajcewa, Aleksieja Remizowa), dochodzi do wniosku, że można wyróżnić dwa podstawowe modele obrazowania historii Rosji na stronicach utworów emigracyjnych. Wyraźne różnice dają się zauważyć w kreowaniu ojczyzny przedrewolucyjnej i tej pogrążonej już w rewolucyjnej zawierusze¹³. Trudno się z lubelską badaczką nie zgodzić. W pierwszym przypadku do czynienia mamy bowiem z mitologizacją, w drugim zaś z akcentowaniem tragicznych wydarzeń dziejów narodu. Roszczyn w powieści *Biały bez* łączy obie perspektywy spoglądania na historię Rosji. Kompozycyjnie utwór można podzielić na dwie kontrastujące ze sobą części. W pierwszej autor pisze o Rosji w kontekście idylli, w drugiej – ukazuje powolny rozkład wartości społeczeństwa rosyjskiego powodowany wybuchem I wojny światowej. Poruszaną przez Roszczyna tematykę, biorąc pod uwagę fakt, że należał on do młodszego pokolenia emigrantów, można określić oryginalną. Kreowanie Rosji jako utraconego Elizjum było charakterystyczne dla pisarzy starszej generacji. Jak zauważył cytowany już Georgij Adamowicz:

Старшие писатели помнили Россию и, покинув нарицательный Белевский уезд, впечатлений вывезли чуть не на целую жизнь. Младшие не помнили ничего, кроме, пожалуй, военных и революционных лет, со всяческими их страхами, лишениями, потрясениями, бегством, растерянностью и внезапной нищетой¹⁴.

Jednocześnie jednak krytyk emigracyjny i mentor „paryskiej nuty” stwierdził, że choć wspomnień z Rosji sielskiej u młodszych pisarzy pozostało niewiele, to i tak czuli oni silną więź z opuszczoną ojczyzną, więź, którą potęgowała nieprzychylność Francji:

У этого поколения эмигрантов, поскольку речь идет о писателях, воспоминаний о России было мало, но затаенное чувство принадлежности к ней в них еще держалось, и – это довольно важно – усиливалось оно тем, что Франция как бы не замечала и даже не видела этих чудаков [...] ¹⁵.

Roszczynowi udało się świetnie ująć dwa oblicza Rosji, sprzed i po przełomowych wydarzeniach lat 1914-1918. Warto zaznaczyć, iż nie był on całkowicie odosobniony w powrotach do czasów błogiego szczęścia w swych utworach. O idyllicznej przedrewolucyjnej Rosji pisali także m.in. Leonid Zurow i Galina Kuzniecowa. Znamienne, że cała trójka znajdowała się pod silnym wpływem Bunina i mieszkała z nim pod jednym dachem w Grasse.

W pierwszych rozdziałach swej powieści Roszczyn kreuje obraz Rosji sielskiej przy pomocy dużej dozy liryzmu i nastrojowości. Chwytem artystycznym, po który

¹³ Sidor M., *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009, s. 129.

¹⁴ Адамович Г., *Одиночество и свобода*, Азбука-Классика, Санкт-Петербург 2006, s. 46.

¹⁵ Тамże, s. 47.

sięga autor, jest autobiografizm, tak bardzo charakterystyczny również dla wielu innych emigrantów, choć należy podkreślić, że nie powinniśmy posuwać się zbyt daleko w identyfikowaniu głównego bohatera powieści, studenta Sergieja, z samym autorem. Jednak nawet częściowe opieranie się na faktach z własnego życia i wprowadzenie ich do biografii bohatera, zdaniem Izabelli Malej, „pozwała czytelnikowi utożsamić bohatera z samym twórcą i pełniej pojąć jego indywidualne nastroje”¹⁶. Można by także pokusić się o stwierdzenie, że takie zabiegi autobiograficzne mają wpływ również na lepsze identyfikowanie się czytelnika z bohaterem książki, wydaje się on bowiem bardziej wiarygodny i bliższy.

Roszczyń z niespotykaną lekkością i plastycznością maluje obraz rosyjskiej prowincji. W pierwszych wersach powieści czytelnik poznaje jej głównego bohatera Sergieja Połozowa, który stojąc na skraju cerkiewnej góry spogląda na rozpościerający się niżej pejzaż miasta skąpanego w budzącej się do życia wiosennej przyrodzie:

Он смотрел на бежавшую перед ним внизу мягкими волнами молодую зелень городского сада, на беспорядочное нагромождение домов, на вдруг вырвавшуюся из их хаоса широкую ровную улицу, по которой ползли телеги, на развалины старинного кремля, [...] на реку, еще не вошедшую в берега, на темное Заречье и леса за ним [...], и чувствовал необыкновенную радость, смешанную и с неопределенной грустью и с нежностью¹⁷.

Wysokość (góra) łączy się w tym przypadku z pojęciami wzniosłości, poczucia dumy i siły witalnej, które wywodzą się z romantyzmu i charakterystycznej dla tej epoki postawy samotnego bohatera wznoszącego się ponad tłum. Poza tym, jak zauważa Anna Majmieskułow, taka perspektywa może sugerować możliwości poznawcze człowieka w jego egzystencji¹⁸. Rzeczywiście bohater znajdował się wówczas u progu wielkich życiowych zmian i podejmowania ważnych dla siebie decyzji. Sergiej swój zachwyt widokiem miasta rodzinnego kwituje słowami: „Господи, как хорошо!”¹⁹. W barwnych i pełnych życia opisach przyrody Roszczyńa odnaleźć możemy zatem echa panteistycznego odczuwania świata. Przyroda zresztą jawi się w *Białym bzie* nierzadko jako pełnoprawny bohater utworu i nabiera filozoficznego charakteru. Bohaterowie często w ważnych momentach swojego życia podporządkowują się jej urokowi, zapominając o wszystkim co się wokół nich dzieje. Przyroda wreszcie w powieści Roszczyńa pełni funkcję psychologiczną, tzn. stanowi swoistą paralelę wewnętrznych przeżyć bohaterów, a także zapowiada poważne życiowe zmiany. W czasie wspólnej wyprawy łódkami Sergieja i jego przyjaciół ogarnia jednocześnie zachwyt i niezrozumiały niepokój:

¹⁶ Malej I., *Impresjonizm w literaturze rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 48-49.

¹⁷ Роцин Н., *Белая сирень...*, s. 187.

¹⁸ Majmieskułow A., *Chronotop drogi w prozie Iwana Bunina*, Bydgoszcz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1982, s. 15.

¹⁹ Роцин Н., *Белая сирень...*, s. 187.

Когда плыли назад, было свежо, темно. Голоса звучали устало и тихо. Всем стало почему-то грустно. Вода была таинственно тиха, враждебна. Звезды стояли в небе и в неподвижной воде стыли их отражения. В стороне высилась тяжелая и мягкая стена берега, закрывавшая часть неба. Вдали над городом тихо стояло светлое белое зарево²⁰.

Zdaje się, że bohaterowie powieści Roszczyna podświadomie przeczuwali zbliżającą się katastrofę i koniec świata, w jakim żyli dotychczas.

Powieść *Białe bez* ma charakter elegijny. Roszczyn na stronicach swojego utworu żegna się z ojczyzną, oddaje jej hołd, kreując jednostronnie pozytywny i zmitologizowany wręcz obraz. Autor uchwycił i doskonale oddał ulotne chwile otaczającej go rzeczywistości. Powstał wyidealizowany landszaft Rosji początku dwudziestego stulecia, znajdującej się u progu wielkich przemian. Majątek Bogorodskoje, do którego latem zjeżdżała się cała rodzina Sergieja i jego przyjaciele, choć nie przynosił dochodów, dawał ogromną radość płynącą ze spędzonego na łonie natury czasu. Roszczyn niemal z etnograficzną dokładnością opisuje codzienność typowego rosyjskiego majątku wraz z zajęciami jego mieszkańców i panującymi między nimi relacjami. Właściciele majątku żyją w pełnej zgodzie z pracującymi dla nich chłopami. Co więcej, Sergiej integruje się z wiejską ludnością i bierze udział w sianokosach, akcentując swoją jedność z rodzinną ziemią:

Сергей почувствовал живую и благодарную радость. Ему показалось, что не день он провел в поле, на работн, а долгое время прожил в каком-то темном далеком царстве, перенес тяжелые испытания и вот опять вернулся к родным местам, к близким любимым людям. Все входило в глаза и в уши с необыкновенной свежестью и полнотой²¹.

Roszczynowskie opisy sianokosów przywodzą skojarzenia z opowiadaniem *Ko-siarze* (*Косцы*) Bunina, w którym również ukazane zostały wyidealizowane stosunki społeczne²². Relacje panujące wewnątrz opisywanego przez Roszczyna majątku można interpretować jako wizję doskonałego państwa, jakim w przekonaniu autora była wówczas Rosja. Utopijne motywy w rosyjskiej literaturze emigracyjnej łączy się także niekiedy z koncepcją społeczną słowianofilów oraz ideą „Świętej Rusi”²³. Propagowany przez Roszczyna etos pracy oraz proste życie zgodne z prawami natury ewokuje także skojarzenia z ideą tołstoizmu. Chociaż Sergiej jako student zakosztował już moskiewskiego życia, to niezmiennie odczuwał ogromne przywiązanie do rodzinnego prowincjonalnego miasteczka, utożsamianego z krainą szczęścia:

Вот – подумал Сергей, я родился здесь, пришел на землю из непонятного и страшного мира, из вечности, пришею в простое и счастливое.

²⁰ Tamże, s. 217.

²¹ Tamże, s. 259.

²² Patrz: Cieślak K., *Iwan Bunin (1870-1953)*, Szczecin, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 1998, s. 143.

²³ Patrz: Sidor M., dz. cyt., s. 164.

Я родился русским. А ведь я мог бы родиться немцем, испанцем, негром. Я бы, наверное, тоже любил свое место, но вот этого разлета, этой полноты и грусти, наверное, не было бы!...²⁴.

W innym miejscu Sergiej dochodzi do podobnych wniosków i definiuje czym jest prawdziwe szczęście, które niedługo miało zostać na zawsze odebrane jemu i jego najbliższym:

– Вот это и есть счастье [...] Тишина, старый дом, близкие люди, - все вместе. Это – счастье, и, может быть, никогда, никогда мне не будет лучше, чем сейчас. Как хорошо было бы, если бы все остановилось. Лучше не может быть²⁵.

Jak się szybko okazało, myśli te były prorocze. Sergiej już nigdy nie doświadczył podobnego uczucia.

Udane w powieści Roszczyzna są nie tylko malarskie wręcz opisy przyrody i pełne detali obrazy życia codziennego prowincji rosyjskiej, ale także portrety psychologiczne bogatej gamy bohaterów. Autor prezentuje całą plejadę młodych inteligentów, swoich rówieśników, którzy, podobnie jak niegdyś on sam, pomalą tracą wszystko to, co tak bardzo w życiu kochali. Z pozoru każdy z wykreowanych przez Roszczyzna bohaterów jest inny, ale tak naprawdę wszystkimi targają podobne namiętności. Pojawiający się na stronicach powieści Roszczyzna młodzi ludzie wyróżniają się bogatym życiem duchowym, można w ich kreacjach zauważyć jednak elementy idealizacji. Największą wartością, jaką posiadają bohaterowie *Białego bzu* jest ich młodość, dająca nadzieje na jutro i chęci do działania. Arkadij, jeden z opisywanej przez Roszczyzna grupy przyjaciół, wznosząc toast, wyraził swoją filozofię życia i postrzeganie młodości:

Выпьемте за нашу молодость, за нашу радость, так как и действительно, что час, то короче к могиле наш путь... [...] Все благословенно, все хорошо под солнцем, и нет пошлости. Веселей! Возьмем от жизни все, что может дать эта скупая карта. Возьмем без мудрствований и вопросов. Никто ничего не знает, и самые мудрые и самые гордые умирают в оскорбительной бессмыслице. Выпьем же за лтдельного человека, за бедного сироту, который приходит неведомо откуда и уходит неизвестно куда. Выпьем за самое счастливое его время – молодость²⁶.

To na pozór hedonistyczne zawołanie jest wyrazem goryczy i pretensji do losu za to, co pokoleniu Roszczyzna zostało odebrane przez los, a także przejawem tęsknoty za zmarnowaną młodością. Wojna i rewolucja zmusiła pełną pasji młodzież rosyjską brutalnie wydorosnąć. Żal młodszego pokolenia w stosunku do starszych kolegów i niesprawiedliwego losu świetnie ujęła w swoim dzienniku Galina Kuzniecowa:

²⁴ Роцин Н., *Белая сирень...*, s. 188.

²⁵ Тамże, s. 262.

²⁶ Тамże, s. 212.

Стоя в церкви, я думала о том, что нам, нашему возрасту пришлось как-то круто. Ведь наши предшественники в 30 лет не думали о том, о чем теперь должны думать мы, жили себе свою жизнь, в то время, как мы насильственно принуждены жить в атмосфере постоянных смертей²⁷.

Bohaterom powieści *Biały bez przyświecają* wzniosłe idee, ich celem jest służenie ojczyźnie: „[...] а мы все учимся, думаем народу пользу принесем, лечить будем, дороги там, мосты строить – все для народа”²⁸. Tak też się dzieje, choć wykreowane przez Roszczyna postacie nie do końca w taki sposób wyobrażały sobie swoją służbę krajowi. Młodzi mężczyźni, w tym protagonista powieści Sergiej, zaciągają się do armii, kobiety natomiast pomagają w szpitalach. Bohaterowie *Białego bzu* traktują życie jak dług, który w końcu należy spłacić, a wojna okazuje się ku temu najlepszą okazją²⁹. Sergiej po zaciągnięciu się do armii zaczyna nawet odczuwać wyrzuty sumienia w związku ze swoim dotychczasowym życiem pozbawionym wszelkich trosk. Zrozumiał on, że żył w swego rodzaju próżni i nie dostrzegał, że wokół niego jest wielu potrzebujących: „[...] сейчас как-то еще яснее понял [Sergiej – P.W.], что жизнь его веселая, полная и беспечная, была прожита им до сих пор не по праву, что ее надо заработать, оправдать”³⁰. Służba wojskowa pokazała Sergiejowi, że świat, w którym żył dotychczas był bardzo jednostronny, w wojsku natomiast panuje zupełnie inny system wartości, inna hierarchia, której trzeba się uczyć od początku i podporządkować nowym zasadom:

Мир прежний, с его сложным узором отношений, оценок и зависимости, ясный и приятный мир Сергея, был условен и односторонен. Подлинной, первой правдой была эта зависимость образованного, обеспеченного и родовитого бырича-студента от грубого солдата, знавшего что-то, чего не знал он³¹.

Życie na froncie znacznie różniło się od wyobrażeń Sergieja i jego przyjaciół na ten temat. Przed wojną w dość lekceważący sposób wypowiadali się oni o służbie wojskowej, uważając życie oficerskie za wygodne. Czas jednak zweryfikował te poglądy. W powieści *Biały bez* daje się odczuć osobiste doświadczenia jej autora. Roszczyn wiele miejsca poświęca opisom frontu, koszar i okopów. Żołnierze przedstawiani są jako ofiary niesprawiedliwego losu i bez chwili wahania stają do walki za ojczyznę.

Również wyobrażenie o samej wojnie różniło się znacznie od tego, czego doświadczył w niej Sergiej. Codziennością żołnierzy były okopy, w których zostali oni niemal pogrzebani żywcem:

Люди глубоко врылись в землю и месяцами сидели без дела. Люди заживо погребены были в тысячеверстной могиле. Тяга людей к жизни, их

²⁷ Кузнецова Г., *Грасский дневник*, Астрель, Москва 2008, s. 258.

²⁸ Роцин Н., *Белая сирень...*, s. 281.

²⁹ Тамże, s. 282.

³⁰ Тамże, s. 286.

³¹ Тамże.

подчиненность к старым привычкам толкала их оживить эту могильную глубину. Осыпавшимся, оползавшим, сочившимся грязью земляным норам старались они придать вид обычного человеческого жилья, но так как обман не удавался и старания их были бесплодны, – их сознание болезненно двоилось³².

Wielomiesięczne przebywanie w ciągłym strachu i w niepewności jutra, w odosobnieniu, z dala od najbliższych, sprzyjały rozmyślaniom o dotychczasowym życiu, swoistym rachunkom sumienia i podsumowaniom. Wyniszczeni psychicznie żołnierze często nie wytrzymywali presji i popełniali na froncie samobójstwa. Szczególne wrażenie na Sergiejju zrobiła samobójcza śmierć pewnego pułkownika, z którym bohater rozmawiał dzień wcześniej. Ów pułkownik wypowiedział wówczas słowa, które wstrząsnęły Sergiejem i skłoniły go do powątpiewania w sens własnego życia:

Вот я рос, учился, читал, служил, и все что-то ждал. Все ждал, что влч скоро придет настоящая жизнь. А то, что сейчас, жто канун, жизнь на цыпочках, будто по предпраздничным полам ходишь – завтра, завтра... И вот недавно гланул взеркало [...] – конец скоро. [...] Обманули! Понимаешь, жизни нет, не бывает³³.

Powątpiewanie w sens istnienia w czasach kryzysu, a wojna niewątpliwie jest takim momentem, było zjawiskiem nader częstym.

Wojna pomału zabijała zarówno jej bezpośrednich uczestników, jak i tych, którzy z pozoru pozostawali z dala od niej. Zdjęcia rodzinnych stron uświadomiły Sergiejowi, jak bardzo w ciągu tych kilkunastu miesięcy wojennej zawieruchy zmienił się świat, w którym żył dotychczas. Młodość, witalność, radość przynoszona przez widok i zapach białego bzu kwitnącego w rodzinnym sadzie, wszystko to wydawało się Sergiejowi snem. Trudno było uwierzyć, że wszystko to, co tak bardzo kochał odeszło w zapomnienie. Wojna nie niszczyła tylko fizycznie, ale przede wszystkim psychicznie:

Как же случилось, что пришла на смену всему этому нелюдность и злобная гореч и предсмертная тупая скука? Почему так стремительно отцвела сирень, почему всех нас так безжалостно смяло?³⁴.

Szukając przyczyn tego, co stało się z jego ojczyzną i najbliższymi, Sergiej zwraca się ku wierze prawosławnej i dochodzi do wniosku, że wszystko jest częścią wyższego planu, nie zawsze rozumianego przez śmiertelników. Planu, za który odpowiedzialny jest Bóg. Należy tylko pamiętać, żeby żyjąc nie koncentrować się na sobie, lecz poświęcać się dla innych: „К людям ближе, вот к этим несчастным, забытым, растерявшимся, - к ним ближе, еще ближе, еще теснее... Это главное, в нем

³² Tamże, s. 380.

³³ Tamże, s. 391.

³⁴ Tamże, s. 395.

и свое спасение...³⁵. Prawosławie w trudnych momentach wygnania często stawało się ukojeniem dla wielu pisarzy. Religijność szczególnie wyróżniała autorów starszego pokolenia emigrantów, ale jak widać, zdarzało się, że również i młodszy szukali ratunku dla swej duszy w naukach Cerkwi³⁶. Sergiej odkrył dla siebie prawdę i sens życia krótko przed swoją śmiercią na froncie. Zginął tak, jak chciał, walcząc za innych. Przed śmiercią zdążył on tylko pomyśleć: „Конец! – со странной безропотной тревогой подумал он. – Вот конец”³⁷.

Reasumując, Nikołaj Roszczyn, jeden z zapomnianych prozaików emigracji rosyjskiej pierwszej fali, jak wielu ówczesnych młodych literatów nosił w sobie poczucie niepowetowanej straty. Z jednej strony była to tęsknota za pozostawioną ojczyzną, z drugiej zaś – poczucie odebrania mu tak istotnej części życia, jaką jest beztraska młodość. Pisarz, idąc śladem luminarzy emigracji rosyjskiej, wracał w swych utworach do ukochanej Rosji. Tęsknota ta okazała się tak wielka, że Roszczyn zdecydował się na powrót, okupiony niezrozumieniem środowiska.

BIBLIOGRAFIA

1. Адамович Г., *Одиночество и свобода*, Азбука-Классика, Санкт-Петербург 2006.
2. Cieślak K., *Iwan Bunin (1870-1953)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998.
3. Гончаренко О., *Младший современник Куприна*, [W:] Н. Рошин, *Горнее солнце, Вече, Москва, 2007*.
4. Каспэ И., *Искусство отсутствовать. Незамеченное поколение русской литературы*, Новое литературное обозрение, Москва 2005.
5. Кузнецова Г., *Грасский дневник*, Астрель, Москва 2008.
6. Куприна К., *Куприн – мой отец*, Художественная литература, Москва 1979.
7. Lis R., *W lodach Prowansji. Bunin na wygnaniu*, Sic!, Warszawa 2015.
8. Majmieskułow A., *Chronotop drogi w prozie Iwana Bunina*, Bydgoszcz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1982.
9. Malej I., *Impresjonizm w literaturze rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
10. Mianowska J., *Konteksty kultury emigracji rosyjskiej XX wieku: Borys Zajcew – piewca rosyjskiego prawosławia*, MADO, Toruń, 2011.
11. Рошин Н., *Белая сирень*, [w:] tegoż, *Горнее Солнце*, Москва 2007.
12. Рошин Н., *Мой Куприн: Воспомятая*, Русское зарубежье, Москва 1999.

³⁵ Tamże, s. 396.

³⁶ Istnieje obszerna literatura na temat wątków prawosławnych w literaturze emigracji rosyjskiej. Warto przywołać tu następujące prace: Sidor M., dz. cyt.; Mianowska J., *Konteksty kultury emigracji rosyjskiej XX wieku: Borys Zajcew – piewca rosyjskiego prawosławia*, MADO, Toruń 2011; Wegnerska B., *Prawosławie rosyjskie w kontekście prozy emigranta I fali uchodźstwa rosyjskiego Borysa Zajcewa*, MADO, Toruń 2009; Woźniak A., Kawecka M. (red.) *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.

³⁷ Рошин Н., *Белая сирень...*, s. 407.

13. Sidor M., *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009.
14. Струве Г., *Русская литература в изгнании*, Русский путь, Париж-Москва 1996.
15. Suchanek L., *Emigracja. Emigrantologia. Komisja Emigrantologii Słowian*, „Slavia Orientalis” 2014, t. LXIII, nr 2.
16. Варшавский В., *Незамеченное поколение*, Русский путь, Санкт-Петербург 2009.
8. Wegnerska B., *Prawosławie rosyjskie w kontekście prozy emigranta I fali uchodźstwa rosyjskiego Borysa Zajcewa*, MADO, Toruń 2009.
17. Вильданова Р., Кудрявцев В., Лаппо-Данилевский К. (red.), *Краткий биографический словарь русского зарубежья*, [W:] Г. Струве, *Русская литература в изгнании*, Русский путь, Париж-Москва 1996.
18. Woźniak A., Kawecka M. (red.), *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.

Nikolay Roščyn’s novel *Biely bez* in missing context for lost homeland

Summary: The paper discusses the functioning of emigration and Russian theme in the Nikolay Roščyn’s (1896-1956) novel *Bely bez*. Nikolay Roščyn – one of the younger generation writers Russian diaspora in Paris before World War II. Novel *Bely bez* has been analyzed in the context of exterritoriality, missing, memory and Russia theme – categories, that had a strong influence on Roščyn’s life and works.

Key words: Nikolay Roščyn, Russian emigration, homeland

JĘZYKOZNAWSTWO

Piotr Cap

Uniwersytet Łódzki

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

The Politics of Fear: Playing the Anti-immigration Card in Public Discourse of the Law & Justice Party in Poland

1. Introduction

October 2015 saw a major political change in Poland, marked by a landslide victory in parliamentary elections of the strongly conservative Law & Justice (L&J) party, which took over the legislative and executive powers after the eight-year-long rule of liberal government. The resulting policy changes have been enormous, including a dramatic growth of economic interventionism and central planning, serious constraints on the constitutional freedoms and independence of the judicial sector, as well as state control over the public media, among many others. No less radical have been the changes in foreign policy, reflecting the essentially anti-European disposition of the new government, whose nationalistic stance has been provoking continual tensions between Warsaw and Brussels (such as the 2016 vote over the renewal of Donald Tusk's presidency of the Council of Europe).

Alongside with these changes, L&J's government has been redefining Poland's position with respect to the most critical issues surrounding Europe and the EU, such as the Eurozone crisis, Brexit and, of course, the ever-growing problem of refugee migration into Europe. Regarding the latter, L&J and the new government have refused to implement the refugee distribution arrangement agreed on by the former cabinet, arguing that it realizes a 'German plan' at the cost of Poland's national interests. As of today, L&J's government not only challenges that arrangement, but openly refuses to participate in virtually all EU initiatives to manage the immigration crisis. While this kind of policy finds little understanding with most European partners, it enjoys relatively high popularity on the home front, among Polish people. This is due to a skillful rhetorical campaign, which not only legitimizes that policy, but also, and consequently, plays a key role in legitimizing the new government as a whole.

This paper is a critical, predominantly qualitative study of Polish government's discursive management of the refugee and immigration crisis, pinpointing the main strategies whereby L&J and their cabinet justify not only Poland's lack of political involvement but in fact their essentially negative attitude to the issue of immigration and even immigrants as such. The analysis demonstrates that migration of refugee groups into Europe, from mainly Syria, but also other countries of the Middle East as well as East Africa, is consistently conceptualized as a growing threat to Poland's national security. The threat is construed in ideological as well as physical terms, involving a strategic interplay of abstract and material fear appeals. The construal of the threat rests on forced conceptualizations of a destructive impact of the apparently distant entities (immigrant groups from external territories – a symbolic 'THEM') on the home entities (Poland, and other European countries – a symbolic 'US'). The ominous vision of such an impact serves as a pre-requisite for legitimization of the anti-immigrant stance on the European arena as well as anti-immigrant policies at home.

The paper is structured in three main parts (sections 2-4). Section 2 discusses the main theories – cognitive-linguistic, evolutionary, psychological – of threat construction and threat communication in political discourse and Critical Discourse Analysis (CDA). I start from general issues of dichotomous (US vs. THEM) representations in political discourse, and go on to focus on how the external (THEM) parties are discursively constructed as threat elements endangering the central, or home (US), entities. In this vein, I present Proximization Theory (Cap 2013, etc.) as arguably the most viable model to capture the US vs. THEM opposition and conflict. In Section 3 I apply the proximization framework to analyze fragments of 2015-2017 speeches by top politicians of the Polish ruling government and the L&J party. The data include public addresses and comments made by Jarosław Kaczyński (the L&J party leader), Beata Szydło (the Prime Minister in the L&J government), Witold Waszczykowski (the Minister of Foreign Affairs) and Mariusz Błaszczak (the Minister of the Interior). In the final Section 4 I synthetically summarize findings from the analysis. It is argued that the threat construction pattern pursued in the speeches draws upon a unique combination of ideological and material elements, whereby the initially abstract threat turns gradually into a tangible, physical danger. It seems from the analysis that a deeper theoretical account of this regularity may reveal not only empirical, but also methodological benefits, adding to the explanatory potential of Proximization Theory and CDA as a whole¹.

¹ I elaborate on these theoretical points in another paper (Cap, forthcoming), where I provide a comprehensive assessment and comparison of Proximization Theory with other/earlier discourse space models of conceptual opposition and conflict, such as Paul Chilton's [2004] Discourse/Deictic Space Theory. In the present paper, the theoretical discussion is concise and meant to describe and justify research tools used in subsequent analysis. Although it includes, naturally, some critical points and evaluations, they remain secondary to the empirical aims of the paper.

2. Discourse Space: Cognitive representations and the forcing of worldviews

Issues of threat construction based on discursive representation of conflict between the home group (US) and the antagonistic or enemy group (THEM) have been among the most popular themes of CDA since at least van Dijk's [1998] book classic – until today, when publications on mental models and polarized ideological discourse appear regularly [see e.g. van Dijk 2017, for an overview]. This seems to be a direct consequence of CDA's growing interest in mechanisms of spatial cognition and conceptualization, underlying numerous interdisciplinary studies of ideologically motivated construals of meaning within different discourse domains [Cienki, Kaal & Maks 2010; Hart 2010, 2014; Dunmire 2011; Kaal 2012; Filardo Llamas 2010, 2013; Filardo Llamas et al. 2015; etc.]. The cognitive-linguistic approach to CDA offers a disciplined theoretical perspective on the conceptual import of linguistic choices identified as potentially ideological. It thus affords a new and promising lens on persuasive, manipulative and coercive properties of discourse, worldview and conceptualization which have hitherto been beyond the radar of CDA [Hart 2014; Hart & Cap 2014].

Crucially, the cognitive-linguistic approach in CDA presupposes the fundamental role of spatial cognition in *relativization* and *subjective representation* of processes/attitudes that involve a deictic point of view to 'anchor' ideas [Werth 1999; Gavins 2007;² Kaal 2012; Filardo Llamas et al. 2015]. All language use, and therefore also discourse, involves the (re-)construction of a mental space which functions as a conceptual frame for the representation of geographically, culturally and ideologically bounded social realities. These assumptions are operationalized in CDA in models which link thought patterns in the mind to their linguistic and discursive representations, revealing ideological meanings. Such models fall, roughly, into two groups. On the one hand, there are (cf. 2.1) theories which account for the US/THEM relation in the basic, 'center-periphery' arrangement of the Discourse Space (DS) [Levinson 2003; Chilton 2004, 2005; Gavins 2007]. These theories can be regarded as 'formative' in the development of the cognitive approach to CDA³. On the other hand, there are (cf. 2.2) more recent models such as Cap [2013] and Hart [2014], whose focus is not just the basic, or initial, DS arrangement, but crucially, the dynamic re-arrangement of the Space, involving a discursively construed movement of the THEM-peripheral entity toward the US-center entity. As is claimed below, the latter seem to be better equipped to capture the threatening nature of such a movement.

² While neither Werth nor Gavins can be described directly as 'CDA scholars', their work on 'text worlds' lies at the core of discourse space models (such as DST), which have been amply applied in CDA (see below).

³ In addition to a group of theories focused specifically on conceptual metaphor [e.g. Goatly 2007; Charteris-Black 2005; Musolff 2004, 2016].

2.1 Discourse/Deictic Space Theory (DST)

Among the ‘formative’ cognitive-linguistic approaches to CDA, the Discourse/Deictic Space Theory (DST) of Paul Chilton [2004, 2005, 2010, 2014]⁴ is arguably the most elaborate model, paving the way for later developments. In Chilton [2004: 57] a central claim is made that in processing any discourse people ‘position’ other entities in their ‘world’ by ‘positioning’ these entities in relation to themselves along three axes in three dimensions, ‘spatial’, ‘temporal’, and ‘modal’. This arrangement presupposes the primacy of the spatial dimension as the remaining dimensions involve conceptualizations in spatial terms. Specifically, time is conceptualized in terms of motion through space (‘the time to act has arrived’) and modality is conceptualized in terms of distance (‘remotely possible’) or (deontic modality) as a metaphoric extension of the binary opposition between the close of the remote. The origin of the three dimensions is at the deictic center, which includes the symbolic Self, i.e. *I*, *we*, etc. All other entities and processes exist relative to ontological spaces defined by their coordinates on the space (*s*), time (*t*) and modality (*m*) axes (Figure 1). This makes it possible, Chilton argues, to conceptualize the ongoing kaleidoscope of ontological configurations activated by text.

Figure 1. Discourse/Deictic dimensions in DST [adapted from Chilton 2004: 58]

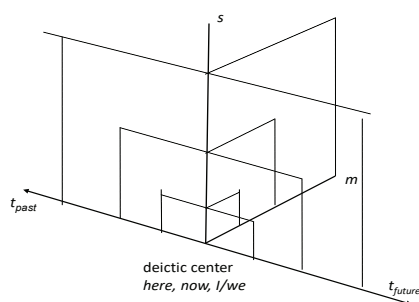

Figure 1 represents the basic interface of cognition and language shared by most of the cognitive models trying to account for the construal of discourse. At the heart of the account is the concept of deixis and, what follows, deictic markers. The spatial markers, such as *I/we* and *they*, ‘located’ on the *s* axis are the core of the linguistic

⁴ Chilton’s model was originally proposed in 2004/2005, as ‘Discourse Space Theory’. In later years, the author has often used the word ‘Deictic’ to replace ‘Discourse’ [e.g. Chilton 2010, 2011]. Finally, throughout his 2014 monograph, Chilton calls his model ‘Deictic Space Theory’ [Chilton 2014]. I have speculated on possible reasons for this change in Cap [2013, 2014, 2015]. Interested reader is also referred to Cap (forthcoming), which contains a comprehensive evaluation of DST.

representation, which is a representation in terms of binary oppositions extending into all three dimensions. Typically, entities and processes construed as 'close' in the spatio-temporal dimension are assigned positive values within the deontic modal dimension, while those construed as 'distant' are at the same time (or as a result) assigned negative values. In models other than Chilton's, the central status of the spatial deixis is reflected at theoretical and terminological levels, where 'US-good/ THEM-bad' is more of a conceptual than linguistic dichotomy (cf. Text World Theory in Werth [1999] and Gavins [2007]).

Over years, Chilton has applied his DST model in a number of critical studies of political discourse, many of which involved issues of threat construction and fear generation [Chilton 2004, 2005, 2010, 2011, 2014]. As I have argued before [Cap 2013, 2014, 2015], the value of these studies and the theory, for CDA and beyond, is great and undeniable. Altogether, Chilton's DST offers some excellent insights in the representation of entities in political discourse space. First, it recognizes the fundamental role of distance from the 'Self' entities (in the deictic center) in conceptualizing other entities and events in political/public discourse. Obvious as this may seem, it is a vital prerequisite for any further inquiry in linguistic ways of construing distant objects and happenings as close to the deictic center. Second, it acknowledges that the distance is relative and that it is symbolically represented through discourse. This in turn makes possible further explorations in how the symbolic representations can be evoked strategically, for pragmatic effects and, crucially, threat construction. Third, DST shows that 'distance' involves a number of mutually interactive dimensions, which make mental representations of entities and events arise from a combined activation of different cognitive domains such as spatial, temporal and modal.

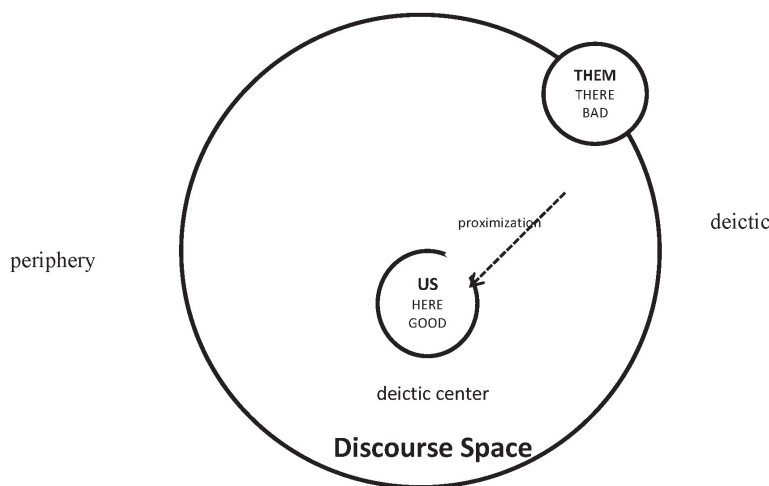
Still, there are some clearly unattended issues. Just like other 'formative' cognitive-linguistic models of discourse, DST can be considered a theory of general, initial, 'fixed' organization of entities in political discourse space. Its aim is to show how people's mental representations are generally positioned with respect to three cognitive dimensions. It is clearly *not* to show how *people are made to establish representations* that would suit the accomplishment of specific discourse goals pursued by political speaker. The reason is that DST does not offer a systematic account of quantifiable lexico-grammatical items responsible for locating entities and events at different distances from the deictic center marking the intensity of pragmatic powers of these entities/events. While it recognizes ideological, legitimizing, coercive, etc. discourse roles of certain words and expressions, it arbitrarily assigns them a static position on one of the three axes, in fixed distance to/from the deictic center. This can be seen in all studies in which Chilton applies DST to provide a critical analysis of (political) discourse. For instance, in his study of discourse of the Kosovo war, Chilton [2004: 142] provides a complex three-dimensional representation which includes a number of heterogeneous US and THEM geopolitical entities ('Asia', 'Middle East countries', 'Kosovo', 'Bosnia', 'Sarajevo', 'our allies', 'Europe', etc.) located on the Space axis. While the abstraction of these entities from discourse raises no doubt, and their position-

ing looks perfectly accurate, the analysis stops there – there is no attempt to account for conceptual shifts which are forced discursively to construe the movement of the THEM entities from Discourse Space periphery to the center. This is because DST, as a *discourse*-analytic model, has not really developed a systematic way to determine which *linguistic* choices, in what numbers, and within which dimension, are the most effective in forcing a worldview conceptualization upon the addressee. As I have argued in more detail elsewhere [Cap 2013, 2014, 2015, forthcoming], DST’s representation of Discourse Space can be described as quite conventional; it indexes entities and events by primarily nominal phrases and pronouns. At the same time, the role of verbal forms, a core element in the conceptual shifts between the remote THEM and the US central camp, is clearly underappreciated. This is a huge disadvantage when it comes to analysis of the threat element emerging from these shifts.

2.2. Proximization Theory (PT)

Notwithstanding the above problems, Paul Chilton’s [2004, 2005] DST can be considered the most important reference model for several later works [Cap 2008, 2010, 2013; Hart 2010, 2014] trying to revise and redefine the original account of DS conceptual operations in strictly linguistic (lexical and grammatical) terms. Most of these works employ the concept of *proximization* to determine specific linguistic items construing conceptual shifts in the service of forcing worldviews.

Figure 2. Proximization in Discourse Space (DS)

In its broadest sense, proximization is a discursive strategy of presenting physically and temporally distant entities, events and states of affairs (including ‘distant’ i.e. adversarial ideologies) – a symbolic THEM – as increasingly and negatively consequen-

tial to the speaker and her addressee (US). Projecting the THEM entities as gradually encroaching upon the US territory (both physical and ideological), the speaker seeks legitimization of actions and/or policies which she proposes to neutralize the growing impact of the negative, 'foreign', 'alien', 'antagonistic', entities (see Figure 2).

The term 'proximization' was first proposed by Cap to analyze coercion patterns in the US anti-terrorist rhetoric following 9/11 [Cap 2006, 2008, 2010]. Since then it has been used within different discourse domains, though most commonly in studies of state political discourses: crisis construction and war rhetoric [Chovanec 2010], anti-migration discourse [Hart 2010], political party representation [Cienki, Kaal and Maks 2010], construction of national memory [Filardo Llamas 2010], and design of foreign policy documents [Dunmire 2011]. Findings from these studies have been integrated in Proximization Theory (PT) proposed in Cap [2013]. PT follows the original concept of proximization, which is defined as a forced construal operation meant to evoke closeness of the external threat, to solicit legitimization of preventive means. The threat comes from DS-peripheral entities, THEM, which are conceptualized to be crossing the Space to invade the US entities, the speaker and her addressee. The threat possesses a spatio-temporal as well as ideological nature, which breaks the proximization model down into three parts. 'Spatial proximization' is a forced construal of THEM entities encroaching *physically* upon US entities (speaker, addressee). Analogously to DST, the spatial aspect of proximization is primary as the remaining aspects/strategies involve conceptualizations in spatial terms. 'Temporal proximization' is a construal of the envisaged conflict as not only imminent, but also momentous, historic and thus needing an immediate response and unique preventive measures. Spatial and temporal proximization involve fear appeals and typically use various kinds of analogies (including metaphors) to conflate the growing threat with an actual disastrous event in the past, to endorse the current scenario. Lastly, 'axiological proximization' involves construal of a gathering ideological clash between the 'home values' of the DS central entities (US) and the alien and antagonistic THEM values. As will be shown, the THEM values are not merely abstract entities; they possess a crucial potential to eventually materialize within the US territory.

Though following up on DST in many of its conceptual underpinnings, Proximization Theory makes a distinctively new contribution at two levels, cognitive-pragmatic and linguistic, or more precisely, lexico-grammatical. At the cognitive-pragmatic conceptual level, PT revisits the ontological status and pragmatic function of deixis and deictic markers. Traditionally, deixis has been viewed as a merely technical necessity for the possible interpretability of all communication [Levinson 1983; Levelt 1989]. Within the proximization approach deixis goes beyond this 'primary' status and becomes, eventually, an instrument for legitimization, persuasion and social coercion. The concept of deixis is not reduced to a finite set of 'deictic expressions', but rather expanded to cover bigger lexico-grammatical phrases and discourse expressions. As a result, all proximization operations, spatial, temporal and axiological, their intensity as well as their changes, can be described linguistically in terms of the interplay of var-

ious lexico-grammatical items drawn from these three domains. To abstract the items, PT uses three distinct frameworks – spatial, temporal, axiological – which classify the items in conceptual categories reflecting the US-THEM arrangement of the Discourse Space (cf. Table 1 depicting the spatial framework). This allows a quantitative analysis yielding the intensity of a specific kind of proximization (and thus the intensity with which a worldview is forced) in a specific discourse timeframe.

Table 1. Spatial proximization framework in the proximization model [abridged – cf. Cap 2013 for a full version]

Category	Lexico-grammatical items and phrases
1. Elements of the deictic center of the DS (US)	Noun phrases (NPs) marking US
2. Elements on the periphery of the DS (THEM)	Noun phrases (NPs) marking THEM
3. Conceptualizers of movement of THEM toward US	Verb phrases (VPs) of motion and directionality (<i>head, come, move, arrive, get close...</i>)
4. Conceptualizers of the anticipated impact of THEM on US	Abstract nouns and noun phrases (NPs) (<i>threat, danger...</i>)
5. Conceptualizers of the actual impact of THEM on US	Verb phrases (VPs) of action (<i>hit, flood, destroy...</i>)
6. Conceptualizers of the anticipated effects of the THEM impact on US	Abstract nouns and noun phrases (NPs) (<i>catastrophe, tragedy...</i>)

The general function of the three frameworks of proximization – spatial, temporal, and axiological – is to provide a linguistic representation of both the initial arrangement of the Discourse Space and its dynamic re-arrangement, following the impact of the THEM peripheral entities on the US central entities. Thus, for instance, the spatial framework above is supposed to capture not only the default architecture of the DS (categories 1, 2), but also (and crucially) the shift leading to the THEM vs. US clash (3, 5) and the (anticipated) effects of the clash (4, 6). The third category, central to the entire design of the framework, sets the ‘traditional’ deictic expressions such as nouns and pronouns to work *pragmatically* together with the other elements of the superordinate VP. As a result, the VP acquires a deictic status, in the sense that on top of conventionally denoting the default DS entities (marked by (pro-)nominals), it also indexes their movement, which establishes the target perspective construed by the speaker. As a result, one can account for discursive sequences which represent both the THEM entity in its initial static position and, later, its growing encroachment on the US camp. For example, Cap [2013: 86] analyzes G.W. Bush’s [2003] warnings about the global terrorist danger in the aftermath of 9/11, such as: ‘Al-Qaeda and other terrorist networks have set their course to confront us and our civilization’

(<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-and-releases/02142003>). The analysis shows that the nominal deixis ‘Al-Qaeda and other terrorist networks’ combines with the following verb phrase to form a complex deictic structure marking both the antagonistic entity and its movement toward home entities in the deictic center.

The part of the proximization model that is the most relevant to today’s anti-immigration discourse in Poland is PT’s handle on ideological rhetoric. Specifically, PT contains the ‘axiological proximization framework’ [Cap 2013], whose task is to account for ideological discourse choices and, crucially, the relation between the lexical items marking abstract entities versus those marking physical entities (see Table 2).

Table 2. Axiological proximization framework in the proximization model [Cap 2013]

Category	Lexico-grammatical items and phrases
1. Values of elements of the DS deictic center (US)	Noun phrases (NPs) marking US values
2. Values of elements on the DS periphery (THEM)	Noun phrases (NPs) marking THEM values
3. Linear logico-rhetorical patterns construing materialization of the antagonistic ideology of them in the form of THEM’s physical impact on us: a) <i>remote possibility</i> scenario followed by b) <i>actual occurrence</i> scenario	Discourse sequences comprising: VP1 containing category 2 NP followed by VP2 containing an NP marking THEM’s impact on us

As can be seen, axiological proximization is related to spatial proximization in its recognition of the bipolar, US vs. THEM arrangement of the Discourse Space, as well as potential impact of THEM entities on US entities. The difference is, of course, the nature of the impact – while spatial proximization construes an essentially physical invasion, axiological proximization forces a conceptualization which involves, at least initially, a ‘merely’ ideological encroachment. This is because the US/THEM agents are defined, in contrast to the spatial framework, as not physical entities but the associated values, norms, and ideological postures. Naturally, a lasting conflict of values may lead to a material clash, thereby fitting into the analytic categories 4, 5, 6 of the spatial framework.

They key part of the axiological framework is thus its third category, which accounts for a conceptual transition. It describes, in lexical as well as grammatical terms, a subtle transformation of the nature of threat posed on US entities by THEM entities. Initially remote and abstract in its conceptual appeal, the threat is gradually construed as imminent and, most crucially, material. This change is captured, at the linguistic level, in a specific sequence of verbal and nominal elements included in the category.

That way, the third category of the axiological framework can successfully isolate and account, both qualitatively and quantitatively, for some of the most important language items and formulas which make up the L&J anti-immigration discourse⁵.

3. Threat construction in the L&J discourse: from ‘cultural unbelonging’ to ‘terrorist risk’

3.1. The corpus for analysis

The data for this study come from a corpus of 124 addresses, statements and comments by the most prominent L&J politicians: Jarosław Kaczyński (the L&J leader), Beata Szydło (the Prime Minister in the L&J government), Witold Waszczykowski (the Minister of Foreign Affairs) and Mariusz Błaszczak (the Minister of the Interior). Their timeframe is the 17-month period between November 1, 2015 (a week after the L&J electoral victory) and March 31, 2017. The speeches have been made at various public appearances of the politicians, such as parliamentary sessions, press conferences, media debates and interviews. Importantly, I have included only the addresses/statements/comments devoted solely to the issue of immigration and not dealing with any other issues at the same time. This has been done to make sure that all discourse items present in these speeches can be analyzed as integral elements of the (anti-)immigration narrative. The focus of analysis has been consistent with the idea and design of the PT model and, in particular, its axiological framework. Accordingly, my first goal was to account for elements of the *us*-central camp, then elements of the *them*-remote camp, and finally (and most importantly) for the threat construction patterns involving a symbolic invasion of entities of the latter camp on the former.

3.2. The *us*

A substantial part of L&J’s anti-immigration discourse includes the description of *us* – Poland, Polish people, current Polish government – in deeply conservative, ideological-religious terms. References to traditional Polish values are plentiful, and they are construed as warrants of personal and economic well-being, as well as personal and national security. The discursive segments carrying such construals, seemingly unrelated at places to the main immigration theme, are vital for conceptual consolidation of the *us* camp and instilling a sense of social belonging and solidarity in the face

⁵ As this paper is predominantly qualitative in scope, it cannot possibly demonstrate the full linguistic/lexical powers of the axiological proximization framework, nor those of the other types. Interested readers are referred to Cap [2013, 2014, 2015], which are all balanced qualitative-quantitative studies. For instance, in Cap [2015] lemma counts (raw and percentage) from the axiological framework are provided for different-time discourse corpora, to document changes in the lexical intensity of axiological proximization over time. That article also includes an extended discussion of the relationship between axiological and spatial proximization.

of an outside threat. In addition, they reinforce trust and credibility of the rhetoric and its authors, by addressing commonly accepted, uncontroversial issues:

- (1) The *safety* of Polish *families* is this government's priority. Polish people deserve it. They deserve *equal rights* and *social justice*. They deserve to feel masters of their own house. They deserve to feel *secure*. They deserve *peace, stability* and *economic progress*. This is the true meaning of *freedom* and *independence*. We derive it from our *Christian heritage*, the values to which our nation has been committed for centuries and to which we are committed today. We stand firm by these values and our *national sovereignty*. We do not take foreign orders. (Jarosław Kaczyński, May 9, 2016)⁶.
- (2) We refuse to sacrifice our *freedom* and *security* for *political correctness*. From the very beginning we have said that this issue [of immigration] should be resolved by assisting refugees outside the EU. We are staunchly against the European Commission proposal, which would force EU member states to pay millions of euros⁷ per refused refugee. Such a decision would abolish the *sovereignty of EU member states*. We do not agree to that, we have to oppose that, because we are and we will be in charge in our own country. (Witold Waszczykowski, June 12, 2016).
- (3) As *Christians*, we are raised to be *tolerant* and *respectful* of other cultures. But we ask the same kind of *respect* from others. It is our right to decide whom we welcome to our own house. Because there are cultures, there are *values, which simply cannot coexist*. (Beata Szydło, September 5, 2016).
- (4) We must reject the cheap slogans of '*multiculturalism*' and '*enrichment*'. We must reject *political correctness* and call things by their true names. Rather than shedding tears like [Federica] Mogherini or organizing marches that solve nothing, authorities should ensure the *safety* of citizens. Here in Poland, our predecessors⁸ were on track to commit the same mistakes as other Western countries. But the new government sets the priorities right. Our main responsibility is to uphold the *freedom* and *security* of our people. This has been our election promise and we will keep it. (Mariusz Błaszczak, July 20, 2016)^{9,10}.

The dominance of US markers in examples (1)-(4) is quite conspicuous. Virtually, the only THEM markers are those which conceptualize immigration from outside the EU as a phenomenon or a broader issue ('multiculturalism', 'enrichment'), rather than referring to any persons or groups. This is because the main aim of the claims in (1)-(4) is to consolidate the US camp in the common commitment of its members to some universally shared values – such as 'freedom', 'peace', and 'security' – which stem

⁶ In examples (1)-(8) the markers of US and THEM appear in bold/italic and bold, respectively.

⁷ In fact, the EC proposal included the figure '€250,000'.

⁸ The Civic Platform party, ruling Poland between 2007-2015.

⁹ This statement was made 6 days after an Islamic terrorist attack, in which a truck was deliberately driven into crowds celebrating Bastille Day on the Promenade des Anglais in Nice, France, killing 84 people and injuring 434.

¹⁰ These and forthcoming translations by P.C.

from a common cultural and religious background. Such a consolidation is a natural pre-requisite to reject alternative socio-political visions and projections, including the conception of multiculturalism and multicultural integration and, eventually, the admission of non-EU immigrants into Poland. At the heart of L&J's rhetoric lies a strong appeal to the sense of 'independence', which serves to invoke core elements of the national heritage in order to define and legitimize the current and future responsibilities. As suggested in Kaczyński's argument in (1), Poland's 'national sovereignty' is and has always been dependent on the commitment of its people, whose dedication now calls for further active involvement and, possibly, sacrifice. While apparently posing an obligation, such an argument also fosters the spirit of exceptionalism, sanctioning claims of national uniqueness and the particular rights that go with it ('they deserve...'). Overall, Kaczyński's argument, as well as claims in the other examples, reflect the rhetorical principle of consistency in belief. The consistency principle [Festinger 1957, etc.; Jowett & O'Donnell 1992] says that the best credibility and thus legitimization effects can be expected if the speaker produces her message in line with the psychological, social, political, cultural, predispositions of the addressee [Jowett & O'Donnell 1992]. However, since a full compliance is almost never possible, it is essential that the novel message is at least tentatively or partly acceptable – then, its acceptability and the speaker's credibility are going to increase over time. In L&J's rhetoric, the consistency principle lies implicit in the calls to, on the one hand, remain loyal to Poland's legacy and thus actively partake in protecting the 'own house', and on the other, accept state policies which are meant to protect it institutionally. Both obligations are shown to follow directly from the ideals, values, and norms which have been found largely unquestionable throughout the Polish history, especially the commitment to national independence and sovereignty.

As can be seen from examples (1) and (3), L&J's discourse benefits a lot, at lexical level, from non-literal construals of the concept of HOUSE, especially the STATE IS HOUSE conceptual metaphor. The most direct benefits are of course the ability to assign the 'inhabitants' of the HOUSE, i.e. the nation, family values [Musolff 2016], and thus discursively strengthen the bond of solidarity and common belonging. But there are also less direct yet equally important conceptual advantages. In addition to connoting positive values and triggering positive, bond-tightening emotions, HOUSE is readily conceptualizable in terms of a 'container', and even more particularly, as a 'rupturable container' [Hart 2010, 2014]. This means that the construal of state in terms of a house involves also a presupposition of damage, or destruction, from an external impact. The existence of such a presupposition is indeed crucial to the conceptual setup of the US camp, as it helps instill the aura of threat from a possible invasion of the THEM camp in the discursive process of proximization. Thus, even though the L&J's rhetoric in the examples above is mainly focused on the US group and mobilization of that group to accept the L&J leadership and the communicated policies, it simultaneously contains important technical elements, conceptual and linguistic, for the buildup of the threatening proximization scenario.

Finally, from the perspective of Rhetorical Structure Theory [Mann & Thompson 1988], the discourse in (1)-(4) can be considered a macro-structural thesis in a thesis-antithesis macro-discursive sequence, aiming to pave the way for the negative interpretation of the 'antithesis' based on the enhanced appreciation of the preceding 'thesis' [Mann & Thompson 1988: 11]. In less technical words, the more is accomplished by the speaker with regard to acceptance of her messages as well as her visions of the functioning of the US group, the more probable, later, an automatic rejection of any alternative visions. In this vein, by reinforcing the common principles and values, and recalling even those elements of life which have come to be taken for granted (as in '[Polish people] deserve peace, stability and economic progress'), the speakers in (1)-(4) seek to arrange for the later visions and scenarios to get immediately abhorred.

3.3. The THEM

In L&J's anti-immigration discourse THEM is construed as culturally, socio-politically and ideologically alien and potentially antagonistic to the US party. Specifically, immigrants are construed to possess socio-cultural, religious, and even biological characteristics which preclude their inclusion in Poland and Europe as a whole, thus generating frustration and anger. Many of these characteristics stand in sharp contrast to conservative values of the US camp, particularly the traditional family values as discussed in examples (1)-(4) above. Importantly, the incompatibility of the THEM values is endorsed discursively in analogies to previous events and previous or current states of affairs in Europe, which are construed as costly *lessons* (though the word 'lesson' is never used explicitly, at least in the corpus). The events recalled in these *lessons* serve to exhibit the link between mass immigration, especially Muslim, and terrorist or other criminal acts:

- (5) We say no to those young healthy men **who selfishly leave behind their wives and children** to improve their own lives. We say no to those **who choose to escape rather than fight for their country**. (Beata Szydło, January 14, 2016).
- (6) We are not going to have the problems that Brussels or Stockholm have. We are not going to have districts where sharia law or any law other than Polish law reigns. Where there are **no-go zones for police**. And **where every few weeks something explodes**. (Mariusz Błaszczak, March 2, 2017).
- (7) Can someone tell me why, after 1,000 women were assaulted in Cologne on New Year's Eve, Mrs. Merkel is still supporting the Muslim immigration in Germany? Didn't they have enough to see that Muslims do **not integrate because they don't want to**? (Witold Waszczykowski, April 23, 2016).
- (8) Have we forgotten that, in the past, migrants brought **diseases like cholera and dysentery** to Europe, as well as **all sorts of parasites and protozoa**, which while not dangerous in the organisms of these people, could be dangerous here. (Jarosław Kaczyński, December 19, 2015).

In contrast to the previous set, the examples (5)-(8) reveal a dominant proportion of THEM-related phrases. The specific values in these phrases are not communicated directly; they must be inferred from larger units involving nominals, and notably, extended modifiers (such as relative clauses). Thus, the most salient values associated with THEM include: selfishness ('who selfishly leave behind...'), cowardice ('who choose to escape...'), chaos and lawlessness ('no-go zones'), and ultimately, terror and fear ('where every few weeks something explodes')¹¹.

While the four voices above may differ in their radicalism, as well as plain rationality, they all contribute to a simple and consistent picture of immigrants and their postures. As has been mentioned, immigrants are construed as unpatriotic, greedy, and guided by their individual economic interest. The areas they colonize quickly turn into lawless ghettos breeding crime and terror, as in 'Brussels or Stockholm' (example 6). They refuse to integrate, sometimes for ideological and cultural reasons, and sometimes out of sheer calculation. It is even their different physical, or rather biological, constitution that poses a threat, as Kaczyński's (in)famous words in example (8) suggest.

Construed in these terms, immigrants make up a compact out-group, whose physical characteristics and ideological predispositions contribute some excellent conceptual premises for the construction of threat in the mechanism of proximization. There is, first of all, a massive and potentially growing THEM entity, whose outlines are unclear and movement unpredictable. The entity is inherently antagonistic and its antagonism had provoked confrontation and conflict (and often destruction) before. Finally, the THEM entity reveals determination to develop and progress. We have seen in example (6), above, that such a characterization efficiently supports construals of an emerging threat which only grows if undealt with. There are two more examples to follow, which we take a closer look at.

3.4. The THEM against US proximization scenario

As has been mentioned, the discourse sequences construing proximization of the THEM impact on the US entities belong to the third category of the axiological proximization framework, which serves as an analytic handle on the interplay between discursive constructions of a potential threat and the actual materialization of that threat. Qualification in this category of the particular discourse items is subject to rigorous linguistic criteria, such as specific order of verb phrase elements and the presence of nominal phrases marking respectively the US and THEM entities (cf. Table 2 above). That said, it is quite amazing to see in the L&J rhetoric so many discursive sequences that indeed qualify. The following two excerpts have been taken from a pool of 79 discourse structures which belong in the category. The particular

¹¹ The apparent variety of lexico-grammatical forms carrying THEM-related characteristics in the Polish anti-immigration discourse begs consideration of the conceptual heterogeneity of the 2nd category in the axiological proximization framework. I discuss this theoretical issue elsewhere [Cap, forthcoming].

noun and verb phrases responsible for the transition from the ‘remote possibility scenario’ to the ‘actual occurrence scenario’ (cf. Table 2) are highlighted in examples (9)-(10)¹²:

(9) Our position has been clear from the beginning. The issue of immigration from the Middle East should be resolved where it has originated. By advancing freedom and democracy in Syria and Iraq, we help end a cycle of ***dictatorship and radicalism*** that ***brings millions of people to misery and frustration***, and ***brings danger*** and, one day, ***tragedy, to our own people***. (Beata Szydło, October 3, 2016).

(10) To those who are happy to welcome immigrants at our doors, I have a suggestion: go and see the Suruç camp¹³. See the gangs and the riots. See the young Muslim criminals. See the ***anger, violence, and terror***. It is there and ***is ready for export***. This evil might not have reached us yet, but it ***is well in sight***. And there is ***no-one in Brussels who can protect us when it comes***. (Mariusz Błaszczak, February 13, 2017).

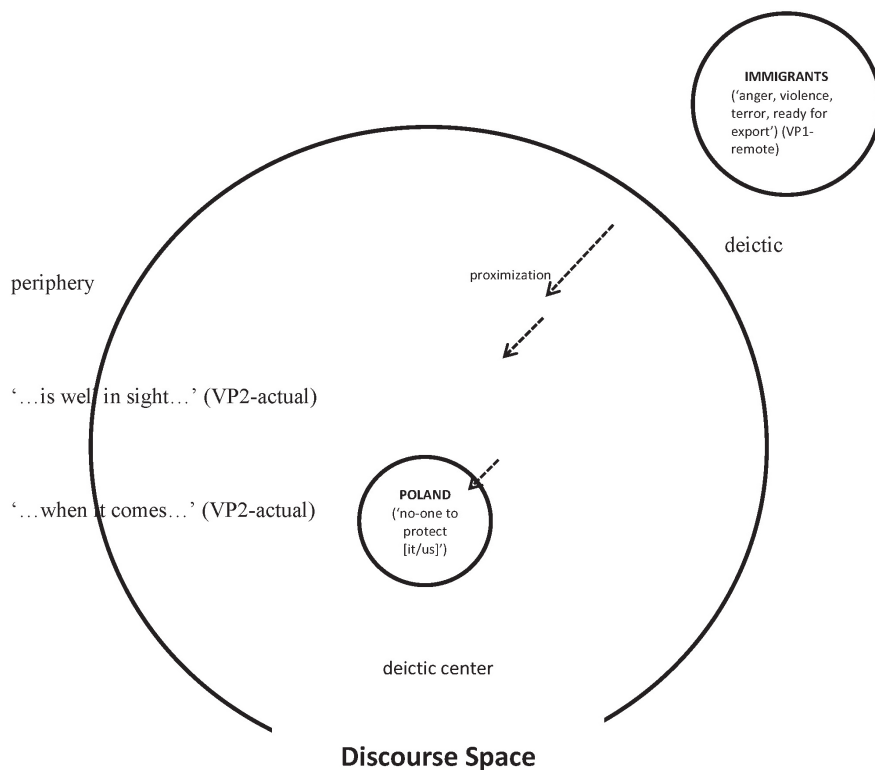
In example (9) Poland’s Prime Minister Beata Szydło sets up an explicit link between the social and political conditions which underlie lives of potential immigrants in their home countries (‘Syria and Iraq’), and the socio-psychological effects (‘misery and frustration’) which may bring about disastrous consequences later on, after the immigrants’ arrival in Poland (‘one day, tragedy, to our own people’). This argument helps Szydło legitimize the anti-immigration stance and policies of the L&J government, by strengthening the rationale for handling the immigration issue far away from EU/Polish borders. The argument unfolds in a linear manner, connecting the apparently remote visions with, eventually, closely happening events. At the lexico-grammatical level, nominal phrases are used to denote the US vs. THEM (ideological) opposition (‘our people’ vs. people living in ‘dictatorship and radicalism’), and verbal phrases (‘brings millions of people’, ‘brings danger’) are applied to proximize THEM’s anticipated impact. Altogether, the argument and the discursive transition from the ‘remote possibility scenario’ to the ‘actual occurrence scenario’ involve two nominal chunks and two verbal ones, as the axiological framework in Table 2 has it.

The same arrangement holds in example (10), where transition between the two scenarios involves a change in the modality of the text. While the first verbal chunk (VP1, in terms of the axiological framework) construes conditions for a possible/probable impact (‘is ready for export’), the second chunk (VP2) construes this impact as under way and already visible from the US camp (‘is well in sight’). The dynamics of such a two-step conceptual proximization can be illustrated in the following way (Figure 3):

¹² The ‘remote possibility’ phrases are marked in bold/italics, and the ‘actual occurrence’ phrases in bold.

¹³ A refugee camp in Turkey, run by the UN Refugee Agency.

Figure 3. Proximization in Discourse Space (DS) in example (10)

Still, in comparison with example (9), the argument in (10) reveals some differences. Specifically, the origin, or source, of the threat is markedly different, in geographical and geopolitical terms. The (Muslim) immigrants are geographically closer, and they are construed as inherently evil, rather than negatively affected. The *US/THEM* opposition is thus more acute, the conflict more ominous ('anger, violence, and terror [are there] ready for export'), and the envisaged effects more destructive, partly because of the characteristics of the invader, and partly because of the vulnerability of the home camp ('no-one in Brussels who can protect us when it [evil] comes'). Such a radical stance can be seen in multiple speeches and statements of L&J politicians, and is often reinforced by examples of Western countries' negligence leading to tragic events. Błaszczak's comments in (10) come from a parliamentary debate on immigration and are a direct follow-up on a comment from another L&J MP, about identifying the perpetrator of the Nice terrorist attack (cf. note #9) as a Muslim refugee. This rhetorical strategy, concentrating upon the apparent lack of political responsibility of Poland's opponents in the European Union, complements the simple fear appeals that rest in descriptions of previous criminal acts committed by immigrants, such as in (6).

As has been mentioned, the analyzed corpus includes as many as 79 such complex discourse structures, in which specific lexico-grammatical items occur in a linear order to construe, within the space of 1, 2 or maximally 3 sentences, a subtle conceptual transformation of initially remote and largely abstract danger, into a concrete threat involving tangible consequences. This means that, in the entire corpus (124 texts), the structures in question occur with the frequency of 0.78 instance per text. This ratio may be staggering already, but there are further striking observations. In the L&J's anti-immigration discourse, threat element is construed only partly in micro-discursive structures, such as (9) or (10). In many cases it emerges from much longer, macro-discursive narratives, involving entire texts or even sequences of texts. There, far more space is devoted, first, to characterization of the home group (as in examples (1)-(4)), then the antagonistic group (as in (5)-(8)), and only finally to conceptualization of the emerging conflict and clash.

Finally, it can be observed that threat construals in L&J's discourse differ in intensity over time, perhaps relative to the party's popularity with voters. This can be seen from the analysis of the monthly occurrences of the above micro-discursive proximization scenario (Table 3)¹⁴.

Table 3. Monthly occurrences of discourse sequences included in category 3 of the axiological framework

Month	Number
November 2015	1
December 2015	0
January 2016	2
February 2016	4
March 2016	2
April 2016	3
May 2016	3
June 2016	3
July 2016	5
August 2016	3
September 2016	5
October 2016	5
November 2016	9
December 2016	7
January 2017	9
February 2017	8
March 2017	10
Total in corpus	79

¹⁴ The corpus (124 speeches) includes between 6-8 speeches per month.

Apparently, the intensity of threat construals rises steadily in response to L&J's losses in opinion polls. While the L&J government used to enjoy a record-high support of 47% at the beginning of their rule in November 2015, its current (March 2017) popularity is at the level of 29%.¹⁵ This results in a continual radicalization of the L&J anti-immigration discourse. It seems that L&J leaders are trying harder and harder to play the immigration card to avert negative trends at the polls and restore public trust and support.

4. Conclusion

The L&J's anti-immigration discourse does not pose peculiar analytic challenges – it is far from subtle and its strategies are quite straightforward to identify. Technically, they involve recurring patterns of threat construction which link negatively-charged characterizations of the out-group, to possibilities of the out-group's growth and migration, and then to physically disastrous consequences for the in-group, that is Poland and Polish citizens. This scenario relies on the discursive narrowing of the conceptual distance between the two camps which occurs in the process of proximization. Most frequently used is the strategy of axiological proximization, since it allows for a unique combination of ideological and material elements of coercion, due to which the initially abstract danger turns gradually into a tangible, physical threat. The threatening scenario thus involves, linguistically speaking, the presence of nominal and verbal phrases (as in examples (9)-(10) and Figure 3) which increase, step-by-step, the salience of happenings following the initial projection of the external impact. Such a construal is a handy pre-requisite for enacting strong and legitimate leadership, whereby the political leader undertakes to prevent the threat or at least offset its negative effects.

Finally, from a more methodological standpoint, the apparent applicability of the proximization model to anti-immigration discourse encourages further empirical studies to endorse the explanatory power of Proximization as a theory. Recently, such explorations have been conducted in a number of domains beyond state political discourse, for instance health and climate change (Knapton 2016; Cap 2017). It seems that the main analytic strength of Proximization is, as was shown in this paper too, its ability to elucidate the dynamics of the THEM entity in the bipolar, US vs. THEM discourse configuration. This is due to the linguistic underpinnings of the model, such as the axiological framework, which make possible – viz. Figure 3 – the abstraction of specific lexical choices responsible for different conceptual projections.

BIBLIOGRAPHY

1. Cap, Piotr. 2006. *Legitimization in Political Discourse: A Cross-disciplinary Perspective on the Modern US War Rhetoric*. Newcastle: Cambridge Scholars Press.

¹⁵ According to *Centrum Badań Opinii Społecznej – Public Opinion Research Center (CBOS)*.

2. Cap, Piotr. 2008. Towards the Proximization Model of the Analysis of Legitimization in Political Discourse. *Journal of Pragmatics* 40: 17-41.
3. Cap, Piotr. 2010. Axiological Aspects of Proximization. *Journal of Pragmatics* 42: 392-407.
4. Cap, Piotr. 2013. *Proximization: The Pragmatics of Symbolic Distance Crossing*. Amsterdam: John Benjamins.
5. Cap, Piotr. 2014. Applying Cognitive Pragmatics to Critical Discourse Studies: A Proximization Analysis of Three Public Space Discourses. *Journal of Pragmatics* 70: 16-30.
6. Cap, Piotr. 2015. Crossing Symbolic Distances in Political Discourse Space: Evaluative Rhetoric within the Framework of Proximization. *Critical Discourse Studies* 12: 313-29.
7. Cap, Piotr. 2017. *The Language of Fear: Communicating Threat in Public Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
8. Cap, Piotr. Forthcoming. Aspects of Threat Construction in the Polish Anti-immigration Discourse: A Cognitive-theoretical Study. In *Migration and Media: Crisis Communication about Immigration in Europe and the World*, Andreas Musolff and Lorella Viola (eds). Amsterdam: Benjamins.
9. Charteris-Black, Jonathan. 2005. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
10. Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
11. Chilton, Paul. 2005. Discourse Space Theory: Geometry, Brain and Shifting Viewpoints. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3: 78-116.
12. Chilton, Paul. 2010. From Mind to Grammar: Coordinate Systems, Prepositions, Constructions. In *Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions*, Vyvyan Evans and Paul Chilton (eds), 640-671. London: Equinox.
13. Chilton, Paul. 2011. Deictic Space Theory (DST): The Fundamental Theory and its Applications. Paper presented at the 42nd Poznań Linguistic Meeting, Poznań.
14. Chilton, Paul. 2014. *Language, Space and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Chovanec, Jan. 2010. Legitimation through Differentiation: Discursive Construction of Jacques Le Worm Chirac as an Opponent to Military Action. In *Perspectives in Politics and Discourse*, Urszula Okulska and Piotr Cap (eds), 61-82. Amsterdam: John Benjamins.
16. Cienki, Alan, Kaal, Bertie and Maks, Isa. 2010. Mapping World View in Political Texts Using Discourse Space Theory: Metaphor as an Analytical Tool. Paper presented at the RaAM 8 conference, Vrije Universiteit Amsterdam.
17. Dunmire, Patricia. 2011. *Projecting the Future through Political Discourse: The Case of the Bush Doctrine*. Amsterdam: John Benjamins.
18. Festinger, Leon. 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
19. Filardo Llamas, Laura. 2010. Discourse Worlds in Northern Ireland: The Legitimation of the 1998 Agreement. In *Political Discourse and Conflict Resolution. Debating Peace in Northern Ireland*, Katy Hayward and Catherine O'Donnell (eds), 62-76. London: Routledge.
20. Filardo Llamas, Laura. 2013. Committed to the Ideals of 1916. The Language of Paramilitary Groups: The Case of the Irish Republican Army. *Critical Discourse Studies* 10: 1-17.
21. Filardo Llamas, Laura et al. (eds). 2015. *Time, Space and Evaluation in Ideological Discourse*. Special issue of *Critical Discourse Studies* (12).

-
22. Gavins, Joanna. 2007. *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
 23. Goatly, Andrew. 2007. *Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.
 24. Hart, Christopher. 2010. *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science: New Perspectives on Immigration Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 25. Hart, Christopher. 2014. *Discourse, Grammar and Ideology: Functional and Cognitive Perspectives*. London: Bloomsbury.
 26. Hart, Christopher and Cap, Piotr (eds). 2014. *Contemporary Critical Discourse Studies*. London: Bloomsbury.
 27. Jowett, Garth S. and O'Donnell, Victoria. 1992. *Propaganda and Persuasion*. Newbury Park, CA: Sage.
 28. Kaal, Bertie. 2012. Worldviews: The Spatial Ground of Political Reasoning in Dutch Election Manifestos. *CADAAD* 6: 1-22.
 29. Knapton, Olivia. 2016. Dynamic Conceptualizations of Threat in Obsessive-Compulsive Disorder (OCD). *Language and Cognition* 8: 1-31.
 30. Levelt, William J. 1989. *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
 31. Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
 32. Levinson, Stephen C. 2003. *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
 33. Mann, William and Thompson, Sandra. 1988. Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization. *Text* 8: 243-281.
 34. Musolff, Andreas. 2004. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 35. Musolff, Andreas. 2016. *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. London: Bloomsbury.
 36. van Dijk, Teun. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
 37. van Dijk, Teun. 2017. Socio-cognitive Discourse Studies. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, John Flowerdew and John E. Richardson (eds), 26-43. London: Routledge.
 38. Werth, Paul. 1999. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. Harlow: Longman.

The Politics of Fear: Playing the Anti-immigration Card in Public Discourse of the Law & Justice Party in Poland

Abstract: The present paper analyses the anti-immigration discourse in Poland in terms of Proximization Theory (PT). PT [Cap 2008, 2010, 2013, 2017; among others] is a cognitive-critical model that accounts for the ways in which the discursive construction of closeness and remoteness can be manipulated in the political sphere and bound up with fear, security and conflict. It reveals how top public actors construe closeness of an external threat, to claim leadership and solicit legitimization of preventive measures to offset the effects of the thre-

at. The present paper applies PT in the domain of state political discourse in today's Poland, outlining strategies whereby anti-immigration stance and policies are legitimized by discursively constructed fear appeals and other coercion patterns. It demonstrates how the 'emerging', 'growing', 'gathering' threats – physical as well as ideological – are construed by the Polish right-wing government, who thus claim their right to oppose EU immigration agreements and pursue strict anti-immigration measures.

Keywords: immigration, anti-immigration discourse, Poland, Law & Justice, proximization, threat construction

Tamara Goncharova
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Стилистическое оформление продающих рекламных текстов

«Слова – игральные фишки умных людей».

Т. Гоббс

Реклама является неотъемлемой частью современной жизни. Хотя она порой раздражает, и некоторые чувствуют, что для достижения своих целей она использует самые различные механизмы, связанные с манипуляцией, трудно вообразить себе жизнь без рекламы.

Рекламу считают искусством и наукой одновременно. В книге *Современная реклама* К. Бове и У. Аренс пишут, что в ней «эффективно соединяются информация и знания, полученные из гуманитарных наук (наук о поведении человека), с мастерством и творчеством коммуникативных искусств (литература, театр, графика, фотография и т.д.) с целью мотивирования видоизменения или усиления чувств, убеждений, мнений и поведения потребителя» [Бове, Аренс 1995:6].

Термин *реклама* происходит от латинского слова *reclamare*, обозначающего «выкрикнуть несколько раз» [Экономика и право: словарь-справочник, 2004]. По Л. Куракову, реклама является «использованием средств массовой информации, специальных печатных изданий, плакатов для распространения информации о фирме и ее товарах среди потенциальных клиентов с целью увеличения сбыта» [Ibid.]. Одновременно автор уточняет, что реклама это «целенаправленное воздействие на сознание потенциального потребителя с помощью средств информации для продвижения товаров и услуг на рынке сбыта» [Ibid.].

В книге *Реклама. Принципы и практика* У. Уэллс, Д. Бернет и С. Мориарти дают следующее определение рекламы: «оплаченная, не персонализированная

коммуникация, осуществляемая идентифицированным спонсором и использующая средства массовой информации с целью склонить (к чему-то) или повлиять (как-то) на аудиторию» [Уэллс, Бернет, Мориартри 1999:32].

В экономических словарях реклама определяется как важная составляющая маркетинга, так как она обеспечивает продвижение товара на рынке. Реклама рассматривается как вид влияния на потребителя посредством использования разных способов внушения позитивного понятия о чертах данного товара, целью которого является принуждение к покупке этого товара [Внешне-экономический толковый словарь, 2011].

«Реклама – в лингвистике: вид речевой деятельности, целью которой является регуляция спроса и предложения на товары и услуги. [...] современная реклама – это отрасль индустрии, занимающаяся производством особой текстовой продукции (часто поликодовой, т.е. использующей не только язык (вербальный код), но и музыку, изобразительные средства, пластику), ее размещением в СМИ, исследованием ее эффективности» [Матвеева 2003:274-275].

К. Хопкинс считает, что «единственная цель рекламы – продажа товара» [Хопкинс 2005:8].

Ф. Джефкинс выделяет две цели: «ознакомить потенциальных клиентов с вашей фирмой, продуктом, услугой; склонить людей испытать ваш товар или услугу, а после опробования – сделать повторную покупку» [Джефкинс 2002:17].

По мнению Е.А.Баженовой и О.В. Протопоповой, существуют три цели:

1. «создание атмосферы осведомленности о рекламируемом объекте»;
2. «стимулирование решения о приобретении товара, выборе услуги, торговой марки; о поддержке политической партии, общественного движения и т.п.; о голосовании на выборах за того или иного кандидата»;
3. «информирование или обучение (напр., как правильно пользоваться товаром или уменьшить риск для здоровья)» [Баженова, Протопопова 2003:635-636].

Можно согласиться, что главная цель рекламы – продажа товара, но для этого необходимо реализовать и другие цели, напр., оповестить о его существовании.

Реклама, выполняя свои функции, обладает способностью манипулировать человеком. В настоящей работе рассматривается проблема языкового манипулирования. Согласно Ю. С. Бернадской, языковое манипулирование – это «отбор и использование средств языка, с помощью которых можно воздействовать на адресата речи. [...] Суть языкового манипулирования в рекламе заключается в том, что рекламная информация подаётся таким образом, чтобы потребитель на её основе самостоятельно сделал определённые выводы. Так как потребитель приходит к этим выводам сам, он автоматически принимает такое знание за своё собственное, а следовательно, относится

к информации менее критически и с большим доверием» [2008]. Подобранные рекламодателем слова оказывают большое влияние на эмоции, которые рекламный текст вызовет у потребителя.

Рекламный текст является особым типом текста, он совершенно отличается от других. И. Имшинецкая указывает на две причины различия между текстом рекламы и другими видами текстов. Первая, количественная, заключается в том, что рекламный текст должен совместить много мыслей, но при использовании минимума слов. Вторая причина, качественная, представляет собой проблему, связанную с отбором слов [2004]. Поскольку рекламный текст формирует отношение потребителя к объекту рекламы, то словесный материал, включенный в текст, должен быть подобран по определённым критериям.

Высказывания надо строить просто и прямо, используя краткие предложения и слова, находящиеся в активном повседневном обиходе людей. Смысл их должен быть понятен любому человеку. Рекомендуется избегать научных терминов, специальной, профессиональной лексики, непонятной широкому кругу читателей рекламных текстов, а значит, затрудняющей восприятие. Сложные синтаксические конструкции надо чередовать с простыми предложениями [Сердобинцева 2010].

Сообщение должно преподноситься увлекательно, чтобы вызвать любопытство и интерес. Прежде всего, рекламное слово должно вызывать лишь положительные эмоции.

Слова обладают необыкновенной силой. Хорошо подобранные, они способны манипулировать людьми, склонять их к совершению какого-либо действия.

В рекламном тексте надо использовать слова и фразы, которые способствуют возникновению мысленных образов:

Дав – шоколад *нежный, как шелк*. Такой же *роскошный и обволакивающий...*
Шелковый шоколад!

Для привлечения внимания потенциального клиента реклама пользуется различными лексическими средствами выразительности, которые обеспечивают образность речи. Образность речи понимается как «живость, наглядность, красочность, изображения [...], особая стилиевая черта» [Голуб 1997]. В более узком значении образность речи заключается в использовании слов в переносном значении. Слова, которые получают образное значение, в контексте в какой-то степени утрачивают свою номинативную функцию и получают экспрессивную окраску.

Многие языковые средства рекламного текста (фонетические, лексические, грамматические) играют большую роль, но настоящая статья рассматривает одно из них - стилистические приёмы, придающие речи образный характер. Наиболее яркой стилистической особенностью является использование

изобразительных средств языка. Слова, употребленные в переносном значении с целью создания образа, называются тропами («троп – греч. *tropos* – оборот, поворот; слово, оборот речи, употребленные в переносном, иносказательном смысле») [Толковый словарь русского языка, 2008]. Основу тропа составляет сопоставление двух понятий, в значениях которых выступает какой-то общий признак. Благодаря тропам язык рекламы становится оригинальнее, живее, вследствие чего рекламируемый объект притягивает внимание потребителя.

В настоящей работе материалом для анализа послужили тексты реклам косметических средств и продуктов для волос на русском и английском языках.

Эпитеты – один из самых любимых тропов в рекламе. Эпитет (греч. *epitheton* – приложение) – это «определение, прилагаемое к названию предмета для большей образности» [Толковый словарь русского языка 2008]. Эпитеты подчёркивают какое-либо характерное свойство, качество продукта. Благодаря использованию эпитетов возможно создание образа товара, который должен вызывать определённые представления о нём и связанные с ним ассоциации. Среди эпитетов для рекламы характерны такие, которые дают положительное определение самого товара, а также указывают на результаты использования товара. Особенно часто эпитеты используются в рекламах косметики, парфюмерии и др., то есть таких, цель которых – «обольстить» покупателя. Основой для выбора подходящего эпитета является положительная оценка рекламируемого товара или услуги. Интересным видом эпитета являются так называемые триады, которые дают трёхстороннюю оценку товара: информация о внешнем виде, утилитарная ценность, социальная значимость.

Эпитет как художественное определение, придающее образность и эмоциональность, характеризует качество, свойство объекта рекламы:

- *vibrant-looking tones; glossy black; carbon gloss; carbon black pigments; instant glam* (L'Oreal);
- *exotic extracts, fantastic fragrances; dazzling new formulas; ravishing results* (Herbal Essences);
- *light texture; indulging bamboo milk; silky soft skin* (Nivea);
- *smooth hair; beautiful softness* (Dove);
- *amazing shine; great colour; silky nourishment* (Pantene PRO-v);
- *intensive rescue* (Vaseline);
- *incredible softness* (Palmolive);
- *intense hydration, tinted minerals* (Garnier);
- *соблазнительный цвет;*
- *нежное ощущение;*
- *чувствительная кожа;*
- *невесомая текстура;*

- *роскошная мягкость;*
- *загадочный, нежный, страстный взгляд;*
- *эластичная структура;*
- *безупречный макияж;*
- *волшебный аромат;*
- *ослепительный цвет;*
- *нежный перламутровый цвет;*
- *очаровательная улыбка;*
- *выразительные глаза;*
- *сливочный розовый;*
- *сияющий розовый;*
- *утонченный оттенок.*

Вышеприведённые примеры иллюстрируют обилие эпитетов, появляющихся в рекламах косметики. Однако стоит заметить, что они не так уж разнообразны. Наиболее употребительными являются эпитеты, в составе которых выступают оценочные прилагательные, указывающие не на качество товара, а на результат использования его: *роскошный, сияющий, блестящий, изумительный*. Кроме того, появляются также эпитеты, которые – с семантической точки зрения – относятся к физиологическим потребностям: *здоровое сияние, глубокое питание*. Кажется, что рекламодатели осознают, каких эффектов хотят достичь женщины, и успешно ими манипулируют.

Распространённым тропом выступает сравнение. Е. Б. Курганова даёт следующее определение сравнения: «сближение двух явлений с целью пояснения одного другим» [2004]. При этом идет «расчет на то, что получатель рекламы хорошо знает тот объект, с которым сравнивает новый, у него уже есть сложившийся образ, который следует лишь с небольшой корректировкой перенести на новый объект» [Ibid].

В *Поэтическом словаре* А. П. Квятковского сравнение определяется как сопоставление двух предметов, понятий или состояний, которые обладают общим признаком с целью повышения художественного значения первого предмета [2013]. Ю. С. Бернадская добавляет, что предметы или явления сопоставляются, чтобы пояснить одно другим. Сравнение выражается обычно посредством следующих союзных слов: *как, точно, будто, словно, подобно, как бы, как будто, похож на, вот так бы* и т. д. В рекламе данный троп служит для того, чтобы подчеркнуть превосходство одного товара над другим, поскольку сравнение позволяет описать преимущества товара перед его аналогами [2008].

Широко стала употребляться в рекламе фраза «больше, чем...», которая позволяет не только утверждать, что товар является самым лучшим в своей категории, а вообще «вывести его за пределы товарной категории» [Ibid.].

Е. Б. Курганова в своей работе классифицирует манипуляции с классом сравнений:

- создание расширенного класса сравнений (сравнение не с конкурентными аналогами, а с обычными продуктами, которые явно уступают по основным признакам новейшим технологиям);
- создание суженного класса сравнения (сравнение продуктов одной и той же марки; сравнение нового варианта марки со старым или сравнение «ни с чем»);
- создание смещенного класса сравнения (сравнение марки с иной – иногда смежной – категорией товаров. Иногда происходит возвышение рекламируемого объекта, которое даёт возможность вывести товар за пределы товарной категории, в результате чего он воспринимается как своего рода «суперпродукт» – такое возможно при использовании формулы «больше чем» и других; с другой стороны бывает, что значимость товара снижается, благодаря чему товар воспринимается как доступный массам, напр., по цене);
- создание неопределённого класса сравнения (это псевдосравнения, когда продукт сравнивается ни с чем) [Курганова 2008].

В рекламных текстах часто используются сравнения:

- It is irresistibly soft *as cashmere* (Palmolive);
- With *10 times more* natural oils *than* regular shower gel (Dove);
- Dove works *better than* their current extra dry skin lotion (Dove);
- Leaves hair up to *10 times more* resilient against damage (Pantene PRO-V);
- Завершай бритье, *как чемпион*, с Fusion Phenom!
- Dove Therapy, *как никто другой*, заботится о красоте ваших волос благодаря уникальным сывороткам. Их микрочастицы распознают и восстанавливают даже самые незначительные повреждения, *с которыми другие средства могут не справиться* (Dove);
- Шампуни «Чистая линия» *содержат в 5 раз больше целебных трав*;
- Когда вы моетесь *обычным мылом*, на коже остается невидимый налет, который хорошо видно на этом зеркале. *Dove действует иначе* (Dove);
- Масло Джонсонс Бейби *удерживает до 10 раз больше влаги!* (Johnson);
- Но Dove – это *больше, чем мыло* (Dove);
- Новый *улучшенный Johnson's Holiday Skin* подарит вашей коже безупречный оттенок загара и нежный аромат (Johnsons);
- Молочко Dove «Увлажнение и питание» проникает в самые глубокие слои сухой кожи, *делая ее в 2 раза красивее всего* за 2 недели (Dove);
- *Более нежная и шелковистая кожа* через 5 дней (Dove).

В рекламных текстах косметики для женщин часто используют сравнения: ощущение *нежное как шелк, кожа гладкая как шелк, мягкая как бархат, прочное как алмаз покрытие*.

Среди выделенных сравнений появляются разные их типы, напр., создание суженного класса сравнений (напр. *в 5 раз больше, улучшенный Johnson's Holiday Skin*), создание расширенного класса сравнений, в котором рекламируемый товар сравнивается с обычным (*обычным мылом*), а также неопределённого класса – товар сравнивается ни с чем (*в 2 раза красивее всего, более нежная и шелковистая кожа*). Использование вышеуказанных сравнений может служить превосходству рекламируемых продуктов над другими [Курганова 2004]. Кроме тех, о которых было сказано выше, употребляется также формула «больше, чем...» (*больше, чем мыло*), в результате употребления которой продукт выходит за пределы товарной категории и показан как «суперпродукт» [Бернадская 2008].

Важнейшим тропом является метафора. Термин *метафора* происходит из греческого языка (*metaphora* – перенесение). Обычно он понимается как перенос названия одного понятия на другое на основании какого-либо сходства между ними. Сходство между данными предметами или явлениями может быть основано на самых различных их признаках. Это может быть сходство по форме, по цвету, по объёму, по расположению и т.п.

Е. Б. Курганова [2004] выделяет следующие типы метафор (в скобках даются характерные слова, на основе которых строится данный тип):

- метафоры организма (*жизнь, здоровье*),
- архитектурные метафоры (*дом, окно, перестройка, фундамент*),
- транспортные метафоры (*путь, шаги, движение, стремление*),
- метафоры, связанные со средствами передвижения (*паровоз*),
- начально-конечные метафоры (*старт, финиш, источник, вершина*),
- магические метафоры (*магия, сказка, волшебство*),
- оценочные метафоры (*легкость, свежесть*),
- масштабные метафоры (*планета, мир, вселенная*),
- абстрактные метафоры (*симфония, революция, гармония*),
- аква-метафоры (*океан, море, водопад, капля и др.*),
- метафоры, связанные с явлениями природы (*ветер, вулкан, ураган и т.д.*),
- звуковые метафоры (слова, связанные с проявлением голосовой активности живых существ, напр.: *зов, крик, шёпот*),
- сенсорные метафоры (слова, относящиеся к прямой или косвенной оценке вкусовых, осязательных и других ощущений, напр.: *вкус, прикосновение*).

Примеры метафоры в текстах:

- *swirl* of candylicious colours (L'Oreal);
- a *hand* of soft-tan (L'Oreal);
- the *key* to beautiful skin (Dove);
- a *breath* of fresh air for your hair (Head & Shoulders);
- the *world* of hydration (Johnson & Johnson);
- *Полеты над водой* (Kenzo);
- Уход за кожей – это *инвестиция* (Clinique).
- Новая серия «Моментальная гладкость» от Нивея - *легкий путь* к прямым волосам (Nivea);
- Впервые! Новые средства для укладки волос Nivea Styling [...] Гели – креативная укладка и *магия притяжения* (Nivea);
- Timotei. *Магия природы* для всей семьи (Timotei);
- Новые формулы с экзотическими ингредиентами и *чувственными ароматами* (Herbal Essences);
- *Мой секрет красоты* от Fa (Fa);
- *Секрет красивой кожи* в интенсивном уходе (Fa);
- *Мой рецепт красоты* (Сто рецептов красоты);
- *Секрет абсолютного питания* кожи (L'Oreal).

В текстах употребляются метафоры: *волнующий цвет, шелковый поцелуй, воздушная легкость шелка, воздушная легкость текстуры, легкое прикосновение шелка, концентраты красоты, сияние кожи, игра блеска и цвета, сочные губы, купайся в нежности, купайся в красоте, мягкая формула, нежная забота, соблазнительные переливы, желанные оттенки, жемчужная красота, неотразимые глаза.*

Среди вышеуказанных появляются следующие метафоры: транспортная (*лёгкий путь*), магическая (*магия притяжения, магия природы*), сенсорная (*чувственными ароматами*), оценочная (*легкость, свежесть*), абстрактная (*секрет*) и др.

Олицетворение представляет собой перенос свойств одушевлённых предметов (людей, животных) на неодушевлённые предметы и отвлечённые понятия. Благодаря этому товар может издавать звуки, говорить и т.д. [Голуб 1997]. Согласно Ю. С. Бернадской, «объект рекламы получает осязаемую предметность и как бы включается в сферу нашей жизни. При использовании изображения товар может отождествляться с живым существом, животным или человеком, может произвольно двигаться, издавать звуки или говорить» [Бернадская 2008].

Олицетворение часто рассматривают как разновидность метафоры. Олицетворение придает речи выразительность и динамичность, заложенные в одушевленных объектах действительности:

- *Пропеллер дарит* ноутбук каждую неделю (Пропеллер – антиугревой лосьон);
- Now Garnier *takes care of your hair colour* with new nutritious foam (Garnier);
- New Palmolive Pure Cashmere Shower Crème hydrates and *cares for* dry skin (Palmolive);
- *Who takes care of me?* Garnier (Garnier);
- Skin *feels* softer, smoother (Garnier);
- Skin *feels* relieved, soothed, less tight (Garnier);
- This is colour that *transforms* you. (L’Oreal);
- It gradually *builds* a natural-looking tan (L’Oreal);
- Dove *understands* the problems of dry hair (Dove);
- It *gives* my hair amazing shine (Pantene PRO-v);
- Palmolive shower milk with olive extract *gives* your skin an incredible softness (Palmolive); Vaseline knows that unlike other materials healthy skin is a miracle material, able to become more resilient (Vaseline);
- To *wake up your hair*, turn up new volume new Fruit Fusion Citrus Lift (Herbal Essences);
- My hair is so shiny they *crowned* shampoo and conditioner product of the year (Head & Shoulders);
- And who *knows* moisture better than Dove? (Dove);
- So effective, they [hands] *can handle* anything (Neutrogena);
- Новинка от Фа. Первый крем-гель для душа с Пчелиным Маточным Молочком. Он интенсивно питает мою кожу и *пробуждает чувства* (Fa);
- Palmolive Паровая Баня”. Обновляет кожу, *пробуждает чувства!* (Palmolive);
- Новый гель-крем для душа Palmolive Крем-Фрукт. Такой *соблазнительный*, что устоять невозможно! (Palmolive);
- Здесь, у Килиманджаро, *запах выдает отсутствие опыта*. Настоящий мужчина знает, как сохранить приятный запах и поделиться им с окружающими (Old Spice);
- Экстракт какао-бобов *дарит* вашей коже *восхитительную мягкость* (Palmolive).

Легко заметить, что олицетворения не отличаются большим разнообразием. Самыми популярными являются такие, которые относятся к пробуждению чувств. К тому же следует обратить внимание на факт, что запаху приписываются качества, характерные для человека – возможность быть соблазнительным или выдавать отсутствие опыта.

В современных рекламных текстах приём олицетворения используется довольно часто. В случае текстов, связанных с косметикой, часто повторяются глаголы типа «to know» (знать) и «to understand» (понимать). Приписывание товарам состояний, характеристик и возможностей, характерных для одушевленных существ, имеет своей целью показать, что рекламируемый продукт наверняка совпадёт с личными представлениями о нём.

Следует обратить внимание на использование приёма апострофы (восклицательная риторическая фигура речи, когда говорящий или писатель прекращает повествование и обращается к отсутствующему лицу, как к присутствующему или воображаемому лицу, как к реальному, абстрактному понятию, предмету или качеству), которая не так уж часто появляется в рекламном тексте.

В рекламе одного из косметических брендов:

Dear Armpit, in the lottery of life you drew the short stick. People shave you, pour hot wax on you and your name is Armpit. People don't treat you like skin because, frankly, they don't think of you as skin. New Dove Advance Care the first antiperspirant with nutrium moisture so you can be a softer, smoother more beautiful little armpit. You deserve our best care ever, don't ever forget that (Dove).

Данный бренд, как правило, ассоциируется именно с нежностью, а благодаря вышеприведённому примеру эффект усиливается. Здесь рекламодатель обращается к подмышке и одновременно олицетворяет её.

Антитеза (от др.-греч. «противопоставление») — риторическое противопоставление, стилистическая фигура контраста в художественной или ораторской речи, заключающаяся в резком противопоставлении понятий, положений, образов, состояний, связанных между собой общей конструкцией или внутренним смыслом [Квятковский 2013].

Антитеза в рекламном тексте косметики:

- *После мистической притягательности Парфюмерной воды, уступите нежности ее Туалетной воды (Ange ou demon. Givenchy);*
- *От соломы до мягкости только одна минута (Elseve. L'Oreal);*
- *Сильная защита, легкий аромат (Speed Stick).*

В результате анализа можно в очередной раз сделать вывод, что одним наиболее употребляемым языковым манипулятивным приёмом, выступающим в рекламах продуктов для волос и другой косметики является стилистический. Стилистическая манипуляция проявляется в использовании различного рода средств, которые, работая вместе, создают привлекательный образ, способный создать в голове потенциального потребителя положительное представление о товаре, которое может завершиться покупкой. Следует отметить, что в одной и той же рекламе используются различные лексические, стилистические и синтаксические средства одновременно.

В результате анализа рекламных текстов (косметики и продуктов для волос) на русском и английском языках можно прийти к выводу, что на стилистическом уровне нет значительных различий между двумя языками. Как в русских, так и в английских текстах частота употребления определённых стилистических приёмов (эпитеты, сравнения, метафоры и др.) сопоставима.

Анализ трёх уровней языковой манипуляции в рекламе – лексического, стилистического и синтаксического показывает, что в рекламах разных классов товаров встречаются различные манипулятивные приёмы. Причиной этих различий является тот факт, что приоритеты, которыми руководствуется потребитель при принятии решения о выборе определённого товара, разные для разных классов товаров.

Для покупающих косметические средства одним из важнейших элементов при выборе товара может оказаться его влияние на достижение престижа, посредством привлекательного внешнего вида и чувства комфорта. А это обеспечивается использованием того или иного товара и выражено в первую очередь с помощью стилистических средств. Критерии, которыми потребитель руководствуется, выбирая товар – различны для разных классов товаров, и об этом рекламодатели хорошо знают. Сознание этого даёт им возможность манипулировать клиентами посредством использования тех или иных языковых средств.

Библиография

1. Баженова Е.А., Протопопова О.В. *Язык и стиль рекламы*. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Москва: Флинта, Наука, 2003, С. 635–642.
2. Бернадская Ю. С. *Текст в рекламе*. Москва: Юнити-Дана, 2008.
3. Бове К.Л., Арнс У.Ф. *Современная реклама*. Тольятти: Изд. Дом Довгань, 2008.
4. Голуб И. Б. *Стилистика современного русского языка: учебное пособие*. Москва: Рольф; Айрис-пресс, 1997.
5. Джефкинс Ф. *Реклама*. Москва: Юнити-Дана, 2002.
6. Имшинецкая И. *Креатив в рекламе*. Москва: РИП-холдинг, 2004.
7. Квятковский А. П. *Поэтический словарь*. Москва: РГГУ, 2013.
8. Кураков Л. П. (ред.). *Экономика и право: словарь-справочник*. Москва: Вуз и школа, 2003.
9. Курганова Е. Б. *Игровой аспект в современном рекламном тексте*. Воронеж, 2004.
10. Ожегов С. И. (ред.). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Оникс, 2008.
11. Сердобинцева Е. Н. *Структура и язык рекламных текстов*. Москва: Флинта, Наука, 2010.
12. Ушаков Д. Н. (ред.). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ, 1935-1940 (4 т.).
13. Уэллс У., Бернет Д., Мориарти С. *Реклама: принципы и практика*. Санкт-Петербург: Питер, 1999.

-
14. Фаминский И. (ред.). *Внешне-экономический толковый словарь*. Москва: Инфра-М, 2011.
 15. Хопкинс К. *Научная реклама*. Москва: Эксмо, 2005

Stylistic Design of Selling Advertising Texts

Abstract: The present article describes stylistic peculiarities of advertising texts aimed at selling products. Many other linguistic means (phonetic, lexical, grammatical etc.) are of importance, but it is stylistic devices that make speech more expressive, picturesque and figurative. The words used in figurative meaning, which create images, are called stylistic figures. Owing to them (metaphors, personifications, similes, epithets, hyperboles, etc.) advertising language becomes more original and vivid and attracts consumers' attention. The analysis is based on English and Russian advertisements of cosmetics. For buyers of cosmetics one of the most important aspects at choosing some product is its affect on gaining prestige with the aid of magnetic appearance and feeling of comfort. It is ensured by the use of one or another cosmetic product and expressed by linguistic stylistic means.

Keywords: advertisement, text, consumer, product, stylistic device, figurative meaning

Наталья Мосьпан
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy
Bydgoszcz, Польша

Дискурс в переводческом ракурсе

Современная культурология называет текстом как языковые, так и неречевые сообщения, как, например, музыка, кино, живопись и т.д. Будучи центральным элементом литературного процесса, текст, естественно, является предметом многих определений, которые отражают суть подхода исследователей как к тексту, так и к литературе вообще. В интересах данной статьи мы представим термины, к которым мы будем апеллировать, используемые в рамках семиотического подхода в лингвистике и переводоведении. Так, для структурализма характерно такое понимание текста, которое было предоставлено Ю.М. Лотманом. По мнению ученого, текст – это система, которая владеет тремя параметрами:

- 1) высказанность, фиксированность в определенных знаках;
- 2) обособленность, то есть противопоставление всему, не входит в его состав;
- 3) структурность, то есть наличие системы отношений между элементами, которые составляют определенный текст и которые определяют его особенности [2: 67-69].

Собственно, «текст» и «литературно-художественный текст» – основные объекты исследования в рамках методологий, которые развиваются в русле формального подхода. С нашей точки зрения представляется интересным привести определение текста, которое было дано Р. Бартом – самым ярким и самым влиятельным в сфере критики представителем французского структурализма: «В том современном, новейшем смысле слова, которое мы стремимся ему предоставить, Текст принципиально отличается от литературного произведения:

- это не эстетический продукт, а знаковая деятельность;
- это не структура, а структурообразующий процесс;

- это не пассивный объект, а работа и игра;
- это не совокупность замкнутых в себе знаков, наделенных смыслом, который можно восстановить, а пространство, в котором прочерчены линии смысловых сдвигов ...» [3: 82].

С семиотической точки зрения один и тот же текст допускает неоднозначное понимание, как множество омонимических текстов в целом. Такое явление имеет место, потому что текст как знак обладает двойной «референциальностью»: с одной стороны, он обращен к авторской картине мира, авторскому функциональному тезаурусу, а с другой – текст соотносится с читательским обозначаемым. Можно утверждать, что по отношению к механизмам смыслообразования и семантизации значения читатель и писатель имеют вполне равные права.

Эта идея давно получила право на свое существование. Мнение И. Анненского: «... именно чтение поэта есть уже творчество», – в наше время имеет и научное подтверждение. По мнению М.М. Бахтина, читатель «продолжает творчество» [4: 298] писателя, раскрывая для себя значение литературного художественного текста. В своем логическом завершении эта концепция вообще отводит читателю роль создателя художественного произведения на основе текста: только читатель делает «вещь в себе» (текст) «вещью для себя» (сочинение) [1: 25]. По Ц. Тодорову, эстетическая ценность произведения оказывается лишь «в тот момент, когда произведение вступает в контакт с читателем» [5: 107]. Следует уточнить, что в контакт с читателем вступает не произведение, а текст.

Читатель, осмысливая текстуальные значения через соотношение их с постоянно видоизменяющейся внетекстовой реальностью и ранее возникшими значениями обозначает их в процессе чтения, создавая собственный вариант текста-произведения, который может быть зафиксирован в читательском сознании, памяти [1: 26].

Процедуры семантизации и осмысления протекают одновременно, и «расчленить» их можно только в оперативных целях, целях наглядности.

Произведение, как сложно организованное значение, формируется в процессе создания текста. Текст как совокупность и система языковых значений создается в процессе семантизации, «вербализации» значений.

При изучении связной речи, наряду с понятием «текст», широко используется понятие «дискурс». Соотношение данных понятий является предметом оживленной научной дискуссии. Анализ теоретических источников позволяет выделить следующие подходы к решению данной проблемы.

В ряде работ (например, Salkie, R. [29]) данные понятия полностью отождествляются, а термины «дискурс» и «текст», соответственно, используются как взаимозаменяемые.

Однако уже давно наметилась тенденция к дифференциации данных понятий. Так, некоторыми учеными «дискурс понимается как вербализованная речемыслительная деятельность, предстающая как совокупность процесса и результата и обладающая как собственно лингвистическим, так и экстралингвистическим планом» [30].

Е.С. Кубрякова [31: 7-25.] также отмечает, что «текст – это, по сути дела, новое название речемыслительной деятельности. Необходимость введения нового обозначения обусловлена тем, что анализ дискурса – это новый подход к изучению явлений порождения и восприятия речи, которые ранее рассматривались с точки зрения психофизиологических процессов, происходящих в мозгу человека, т.е. в отвлечении от конкретных социальных условий общения. Дискурс, напротив, – это процесс языковой коммуникации, осуществляемой в определенном социальном контексте, в значительной степени определяющем его особенности, как с точки зрения формы, так и с точки зрения содержания».

Родоначальником современной теории дискурса по праву считается голландский ученый Т. ван Дейк, который на основе работ Лакоффа, Филмора, Серля [8; 9] в области лингвистической прагматики установил существование не только связанной последовательности предложений как семантической макроструктуры текста, но и связанной последовательности речевых актов – как прагматической макроструктуры текста [10]. По сути Т. ван Дейк наметил интегральную связь между языком и речью (текстом как ее материальным проявлением), и коммуникативной ситуацией и получателем, адресатом.

Несомненно, в этих суждениях заложен коммуникативный аспект понимания дискурса. Это даёт основания рассматривать дискурс как коммуникативную ситуацию, интегрирующую текст с другими ее составляющими [11: 6-7].

Обязательное наличие в дискурсе актантов коммуникации – адресанта и адресата – актуализирует тексто-дискурсивную категорию адресованности, которая, в свою очередь, детерминирует лингвистические механизмы дискурса. Адресованность рассматривается как текстовая категория, отражающая в семантике и структуре текста его определенную направленность на адресата коммуникации, которая задает тексту определенную интерпретационную модель как семантическая база текстовой рецепции [12]. Подобная направленность на адресата характерна для дискурса в целом [13].

Г.Г. Кук в книге «Дискурс» отмечает наличие трех контекстов дискурса: текстуального, социального, психологического [14]. Текстуальность дискурса свидетельствует о значимости текста для адресата: чем большее значение для адресата приобретает текст, тем интенсивнее он будет обрабатываться, и тем лучше он сохранится в памяти адресата. Подобный когнитивный анализ единиц дискурса позволяет установить, для какой аудитории («своей» или «чужой») был написан текст, какую цель преследовал автор и какого эффекта он достиг [15].

Рассмотрение понятия дискурса в аспекте его семантики и структуры позволяет утверждать, что в современной лингвистике и теории коммуникации под дискурсом понимаются «единицы и формы речи» [16: 144]; «связный текст в совокупности с экстралингвистическими... факторами» [17: 136-137]; «связный текст; устноразговорная форма текста; диалог; группа высказываний, связанных между собой по содержанию; речевое соединение как данность – письменное или устное» [18: 33]; «совокупность высказываний, относящихся к определенной проблематике и рассматриваемых во взаимосвязи с этой проблематикой» [19: 201]; «связный текст в контексте многих конституирующих и фоновых факторов» [20]; «коммуникативное событие, ситуация...» [21: 42]; «вербализованная и используемая для коммуникации (в широком смысле) совокупность соответствующих языковых знаний и стратегий» [22: 34]; дискурс как «текст в ситуации» [23].

Исследования дискурса, начатые лингвистикой и развивающиеся в пространстве всего комплекса наук гуманитарного цикла, сегодня определяют его право на статус самостоятельной интегрированной языковедческой дисциплины [24]. О. Трищук [25] представил детальную ретроспективу более пятидесяти определений дефиниции «дискурс». Важно, что в монографии проанализирован функционально-лингвистический подход, описана динамика дискурса как процесса конструирования текста говорящим и интерпретации его слушающим – творцами дискурса, учитывается и контекст дискурса.

Дискурс – речь в аспекте события, а ситуация в дискурсе – презентация знаний, зависящая от личностного опыта коммуникантов. Дискурс – это пространство, в котором существуют различные специальные дискурсы, а новые возникают на пересечении других в рамках конкретного профессионального пространства.

В рамках семиотического подхода в лингвистике дискурс – это подвижное взаимодействие и игра осмысливаемых и семантизированных значений. То есть дискурс как текстопостроение – это знаковая деятельность, в которой одновременно и взаимосвязанно протекают процессы семантизации (обозначения) и осмысливания. Единство этих процессов опосредуется в знаковой природе искусства как в текстуальной практике [1: 24-25].

Таким образом, не только текст есть функция произведения, но и произведение становится функцией текста. Их взаимное функционирование в рамках дискурса обеспечивается внетекстовыми структурами и опосредованием авторской интенции, которая в процессе дискурсивной практики может подвергаться изменениям [1: 22-25].

Литература состоит из текстов, литературный процесс формирует дискурс. Узловым моментом литературного процесса является встреча на поле текста – как правило, единой постоянной величины – двух произведений (авторского и читательского) и двух внетекстовых структур (авторских и читательских).

Литературный процесс – функция очерченной пятичленной конструкции, в ее рамках проходят все модуляции смысла, разворачивается вся динамика литературного процесса.

Минимальный отрезок литературного процесса может быть представлен в виде схемы:

Дискурс А как процедура создания текста-произведения А на основе авторских внетекстовых структур А.

Дискурс В в качестве чтения и осмысления текста А в его взаимодействии с внетекстовыми структурами В реципиента, формирования читательского текста-произведения В.

Поскольку в литературном процессе узловые эпизоды связаны по меньшей мере с двумя текстами, то в этом случае описанная выше пятичленная конструкция оснащается дополнительными элементами – вместе с классической парой «читатель-писатель (продуцент и реципиент текста) в «работу и игру» дискурсов включается еще как минимум одна составляющая – те люди, которые вносят свой вклад во взаимодействие различных дискурсов в рамках литературного процесса: переводчики, критики, издатели и т.д. В упрощенном виде, схематично, работу этой конструкции можно представить следующим образом:

Дискурс А как процедура создания текста-произведения А на основе авторских внетекстовых структур А.

Дискурс В в качестве чтения и осмысления текста А в его взаимодействии с внетекстовыми структурами В реципиента, формирования читательского текста-произведения В.

Дискурс С как создание текста С, что происходит в процессе взаимодействия внетекстовых структур В реципиента с текстом-произведением А.

Эта схема описывает гипотетическую ситуацию, когда с текстом А работает переводчик, в задачи которого входит максимально точная передача духа и буквы иноязычного текста средствами родного языка. Даже в этом случае текст А и текст С существенно отличается друг от друга – хотя бы из-за несоответствия языковой составляющей внетекстовых рядов [1: 27-28].

Перевод востребован в пространстве разных профессиональных дискурсов. Поскольку дефиниция «пространство» среди своих философских характеристик имеет и такую, как концептуальный элемент, с помощью которого конструируются универсальные теоретические модели, предназначенные для репрезентации лингвистических и культурологических феноменов; категория, характеризующая процесс общих и изменяемых способов деятельности людей [27], то в границах концептуальных моделей возможно многомерное пространство [28], то есть, перевод – универсальное средство создания профессиональ-

ного дискурса в многомерном пространстве наук на основе иноязычной компетентности.

В содержание дискурса включаются все присутствующие в сознании продуцента и реципиента текста компоненты (факторы), способные влиять на порождение и восприятие речи: другие тексты, политические взгляды автора, политическая ситуация и др. [26: 41]. Переводчику приходится осваивать особенности дискурса на всех рабочих языках.

В рамках статьи сложно детализировать все аспекты проблемы феномена перевода в пространстве профессионального дискурса, поэтому приводим «цепочку», каждое звено которой может стать предметом специальных научных исследований в ракурсе профессионального контекста, а именно: *профессиональная лексика – профессиональные тексты – профессиональное общение – профессиональный дискурс – особенности перевода иноязычного профессионального контекста.*

Переводчик выступает не в роли «вербального перекодировщика», а в роли посредника между культурами. Его задача состоит в том, чтобы сделать смысл исходного текста доступным для носителей другого языка и другой культуры. Для решения этой задачи переводчику на первом этапе необходимо адекватно интерпретировать смысл, заложенный в тексте оригинала, а на следующем этапе осуществить перевыражение извлеченного смысла средствами переводящего языка.

Культурная асимметрия, таким образом, обуславливает не только принципиальное расхождение в парадигме текстов, но также и определяет систему доминирующих функций дискурсов, сохранение которых при переводческой трансляции способствует адекватному восприятию того или иного типа дискурса, т.е. адекватную его идентификацию и интерпретацию.

Подытоживая все выше сказанное, приходим к определенным выводам. Автор, создавая текст-произведение, одновременно формирует и уточняет свое понимание мира, свое «слово» о мире. Авторские внетекстовые структуры опосредуют внутреннюю конфигурацию слова как знака, устанавливают авторскую систему значений языковой структуры, которая возникает в процессе «затвердевания» языковой практики, «текстуализации» дискурса [1: 24-25]. Читатель входит в контакт с текстом-произведением, его функциональный тезаурус и внеязыковые структуры влияют на семантизацию текста реципиентом во время чтения. А если рассматривать иноязычный текст, то первым читателем может быть переводчик с собственной картиной мира, осмысливающий текст по-своему. Таким образом, тексты, произведения, профессиональные дискурсы, внеязыковые ряды вступают в многогранные и многоступенчатые взаимодействия, которые сложно проследить и описать вследствие их многочисленности и разнообразия. Однако общая логика формирования текста-произведения в рамках понимания литературного процесса как системы дискурсов, «работы

и игры» для обозначения-осмысления текста при его переводе на другой язык нам представляется именно такой, как мы попытались описать.

Библиография

1. Арутюнова Н.Д. *Дискурс*. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 136-137.
2. Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества*. М.: 1975. С. 298.
3. Барт Р. *Избранные произведения. Семиотика: Поэтика. Составление, общая редакция и вступительная статья Косикова Г.К.* М.: Прогресс, 1989. С. 228.
4. Барт Р. *Семиология как приключение*. Arbor Mundi. М., 1993. С. 3.
5. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. Главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. Мн: МФЦП, 2002. С. 1006.
6. Булатова А.П. *Концептуализация знания в искусствоведческом дискурсе*. Вестн. Моск. ун-та. Сер.9: Филология. 1999. №4. С. 34-49.
7. Cook G. *Discourse and Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1994. P. 324.
8. Чудинов А. П. *Политическая лингвистика*. М., 2007.
9. Демьянков В.З. *Политический дискурс как предмет политологической филологии*. Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. №3. М.: Изд-во МГУ, 2002. С. 32-43.
10. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен. Под общ. ред. Шевченко И.С.: Монография / Перевод с укр. Харьков: Константа, 2005. С. 356.
11. Философский энциклопедический словарь. К.: Абрис, 2002. С. 745.
12. Гаспаров Б. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. М.: Новое литературное обозрение, 1996. С. 352.
13. Караулов Ю.Н., Петров В.В. *От грамматики текста к когнитивной теории дискурса*. Т.А. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ.: Сб. работ / Сост. В.В. Петров / Под ред. В.И. Герасимовича / Вступ. статья Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. М.: Прогресс, 1989. С. 5-11.
14. Красных В.В. *Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций / В.В. Красных*. М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. С. 270, 203.
15. Кубрякова Е.С. *О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е.С. Кубрякова*. Дискурс, речь, речевая деятельность. М., 2000. С. 7-25.
16. Lakoff G., Hedges A. *A Study of Meaning, Criteria, and the Logic of Fuzzy Concepts*. Journal of Philosophical Logic, 1973, No. 2. P.458-508.
17. Літературозначий словник-довідник. Сост. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та інші. К.: ВЦ «Академія», 1997. С. 752.
18. Лотман Ю.М. *Структура художественного текста*. Л., 1970. С. 67-69.
19. Миловидов В.А. *От семиотики текста к семиотике дискурса: Пособие по спецкурсу*. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2000. С. 10-28.
20. Николаева Т. М. *Краткий словарь терминов лингвистики текста*. Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1978. Вып.№8. С. 29-47.

21. Nunan D. *Introducing Discourse Analysis*. London: Penguin, 1993. P. 175.
22. Протасова Е.Ю. *Функциональная прагматика: вариант психолингвистики или общая теория языкознания?*. Вопросы языкознания, 1999. №1. С. 142-155.
23. Salkie, R. *Text and Discourse Analysis*. London, NY: Routledge, 1995. P. 115.
24. Searle J.R. *Speech Acts*. London: Cambridge University Press, 1970. P. 204.
25. Селиванова Е.А. *Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие*. К.: Изд-во укр. филосоциолог. центра, 2002. С. 336.
26. Серажим К. *Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. (На матеріалі сучасної газетної публіцистики)*. Монографія / За ред. В. Різуна. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. С. 392.
27. Тодоров Ц. *Поэтика. Структурализм: «за» и «против»*. М., 1975. С. 107.
28. Трищук О. *Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище: монографія*. К.: НТУУ «КПІ», 2009. С. 392.
29. Ван Дейк Т.А. *Язык. Познание. Коммуникация*: Пер. с англ. / Под ред. В.И. Герасимова. М.: Прогресс, 1989. С. 312.
30. Воробьева О.П. *Текстовые категории и фактор адресата*. К.: Вища школа, 1993. С. 199.
31. Зоривчак Р.П. *Лингвостилистические характеристики художественного текста и перевод (на материале перевода украинской прозы на английский язык)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Львов, 1987. С. 30.

Discourse in a Translational Perspective

Abstract: The article discusses using several semiotic terms with their reference to linguistics and translation studies. These key terms include 'discourse' and 'text'. The article highlights interconnection of three types of discourses, namely, of the author, of the translator and, as a result of this interaction, creation of the third one which is made based on the first two. The article also suggests that cultural background and 'the picture of the world' contributes to making up the described discourses. The present paper is aimed at expanding the theoretical base of the students-translators, making them familiar with semiotic researches in the field of discourse and text, and, what is especially important, the possibilities of applying this knowledge in the practice of translation and interpretation.

Keywords: discourse, text, translation, cultural asymmetry.

Emilia Pankanin

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Die ostdeutsche Realität abgebildet in der Sprache. Ist *Ostalgie* nach wie vor präsent im heutigen Deutsch?

Die Deutsche Demokratische Republik existierte 41 Jahre. In diesem Zeitraum musste sich die deutsche Bevölkerung mit zwei separaten Realitäten konfrontieren, sowohl politisch und kulturell, als auch sprachlich gesehen. Zum beliebten Forschungsthema vieler Linguisten ist, besonders nach der Wende, die deutsche Sprache in der DDR geworden. Das Thema der zwei deutschen Sprachen zur Zeit der Teilung Deutschlands veranlasst heftige Diskussionen. Die Mehrheit der Forscher ist sich einig, dass damals keine zwei separaten Sprachsystemen existierten, sondern dieselbe deutsche Sprache, deren Unterscheidungsmerkmal die Lexik war¹. Die Divergenzen auf der lexikalischen Ebene sind jedoch sehr gering. Sie betragen nämlich nur von 3 bis 5 %². Die Typologie der lexikalischen Unterschiede zwischen der Bundesrepublik und der Deutschen Demokratischen Republik wurde von Manfred W. Hellmann systematisiert. Der Sprachwissenschaftler unterscheidet nämlich unter allem folgende Gruppen: *Zitatwörter* (Wörter, die an der Gegenseite der Mauer als ein Zitat gebraucht wurden), *Bezeichnungsspezifika* (die in West- und Ostdeutschland vorkommenden Erscheinungen, jedoch unterschiedlich genannt) und *Bedeutungsspezifika* (dieselben Wörter, die eine andere Bedeutung in Ost- und Westdeutschland trugen)³.

Die vorliegende Abhandlung basiert auf der Magisterarbeit „DDR-Lexik im Spiegel des Großen Wörterbuches der deutschen Sprache“⁴. Das Ziel der Forschung ist vor

¹ Vgl. G. Lerchner (2000); H. Moser (1954), W. Fleischer (1983), G.D. Schmidt (1984).

² H. D. Schlosser. *Die Deutsche Sprache in der DDR zwischen Stalinismus und Demokratie. Historische, politische und kommunikative Bedingungen*. Verlag Wissenschaft und Politik. Berend von Nottbeck, Köln 1990, S. 9.

³ M. W. Hellman. *Deutsche Sprache in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik* [in:] H.P. Althaus (Hrsg.) *Lexikon der grammatischen Linguistik*. Tübingen 1980, S. 519-527, zitiert nach: H. D. Schlosser, op. cit., S. 13-15.

⁴ Die von Emilia Pankanin verfasste Magisterarbeit unter dem Titel „DDR-Lexik im Spiegel des Großen Wörterbuches der deutschen Sprache“ betreut von Dr. M. Sobczak, Kazimierz-Wielki-Universität Bydgoszcz 2017.

allem die Frage zu beantworten, ob die Ostalgie aus der sprachlichen Perspektive in der deutschen Sprache immer noch präsent ist. Dabei wird ein Versuch unternommen, die deutsche Sprache auf der östlichen Seite der Mauer zu charakterisieren. Um die oben genannte Frage beantworten zu können, werden in dem theoretischen Teil des Artikels die Geschichte der Nachkriegszeit und die markantesten Merkmale des Deutschen in der DDR kurz skizziert. Die Analyse stützt sich vornehmlich auf den aus dem DUDEN-Wörterbuch exzerpierten lexikalischen Einheiten und den Belegen aus dem DWDS-Kernkorpus.

Als Ausgangspunkt zu weiteren Überlegungen soll die These dienen, dass die Sprache als Spiegel der Realität zu betrachten ist. Die politische und kulturelle Lage in einem Staat beeinflusst zwar die Wortwahl und sie bestimmt gleichzeitig die kommunikativen Normen⁵. Außerdem reflektiert die Sprache das Denken und wird stark von der Gesellschaft geprägt⁶. Ein plakatives Beispiel dafür kann die sprachliche Situation in dem geteilten Deutschland sein. Deutsch in der DDR sollte dann die Realität des im Jahr 1949 entstandenen Staates abbilden und eine Antwort auf die politischen und gesellschaftlichen Veränderungen sein.

Um die deutsche Sprache zur Zeit der Teilung Deutschlands jedoch analysieren zu können, soll zuerst die Nachkriegsgeschichte näher betrachtet werden. Man muss davon ausgehen, dass die neue politische und kulturelle Ordnung nach dem verlorenen Krieg völliger Entnazifizierung und der damit verbundenen neuen sprachlichen Orientierung bedarf⁷. Die neuen Bezeichnungen und Benennungen reflektierten die von den sowjetischen Mächten gestaltete Wirklichkeit. Die neuen Termini entsprachen dem sowjetischen Vorbild. Zu den Bereichen, in denen eine große Menge der Termini entstand, gehörten: Bildungswesen (*Arbeiter-und-Bauernstudent, Zirkel, Konsultation*), Wirtschaft (*Aktivist, Abschnitt*), Landwirtschaft (*Agrobiologie, Kombine*), Kultur (*Kulturpark, Produktionspark*), Pressewesen (*Korrespondentin*)⁸.

Die Neuerungen sind sowohl auf der öffentlichen Ebene als auch in der Privatsphäre entstanden. Wichtig scheint an dieser Stelle zu bemerken, dass es die offizielle Sprache in der DDR war, die eine besondere Rolle spielte. Sie war nämlich als die Arbeitssprache der SED-Politiker zu betrachten⁹. Wichtig scheint an dieser Stelle der Begriff der Arbeitssprache und die mit ihm verwandten Begriffe der Amtssprache und Verkehrssprache vorzubringen. Die Amtssprache definiert man somit als „eine offizielle Sprache eines Staates, insbesondere die Sprache seiner Gesetzgebung und

⁵ W. Fleischer. *Die Deutsche Sprache in der DDR*. [in:] *Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West*. Olms, Hildesheim/Zürich/New York 1983, S. 280.

⁶ W. Sucharowski. *Deutsch-deutsche Grammatik. Das Beispiel inhaltsbezogene oder funktionale Grammatik*. [in:] Detlev Brunner/Mario Niemann (Hrsg.), *Die DDR – eine deutsche Geschichte. Wirkung und Wahrnehmung*. Ferdinand Schöningh. Paderborn 2011, S. 411.

⁷ H. D. Schlosser, op. cit., S. 20.

⁸ H. H. Reich. *Sprache und Politik: Untersuchungen zu Wortschatz und Wortwahl des offiziellen Sprachgebrauchs in der DDR*. Max Hueber Verlag, München 1968, S. 238-239.

⁹ H. D. Schlosser, op. cit., S. 157.

seiner Verwaltung, der Gerichte und der Schule¹⁰. Im von Helmut Glück herausgegebenen *Metzler Lexikon Sprache* wird der Begriff der Amtssprache in derselben Erklärung mit dem Begriff „Arbeitssprache“ angegeben. Die Arbeitssprache soll jedoch separat behandelt werden, da sie gleichzeitig auch als eine Sprache der Institutionen und Organen verstanden werden soll¹¹. Die Verkehrssprache ist dagegen als eine Sprache zu betrachten, in der „Gesetze, Verlautbarungen, Handelsabkommen, politische Urkunden von internationaler Geltung abgefasst werden, also, unter anderem, Englisch, Französisch, Deutsch“¹². Im *Lexikon der Sprachwissenschaft* wird der Begriff „Verkehrssprache“ auch als „Welthilfssprache“, also „eine Sprache zur internationalen Verständigung“ verstanden¹³. Aus den vorgeschlagenen Begriffserklärungen lässt sich schlussfolgern, dass eine Arbeitssprache gleichzeitig als eine Amtssprache verstanden werden kann. Eine Amtssprache ist jedoch nicht gleichzeitig eine Arbeitssprache. Eine Verkehrssprache unterscheidet ihre internationale Reichweite.

Wie schon oben erwähnt, ist die politische Sprache in der DDR als ein wichtiger Teil der offiziellen deutschen Sprache zu betrachten¹⁴. Um diese These bestätigen zu können, soll der Begriff „politische Sprache“ näher gebracht werden. Werner Holly bemerkt, dass die Sprache ein wichtiges Instrument in der Politik ist, da sie das Entstehen und Aufrechterhalten von einer politischen Herrschaft ermöglicht¹⁵. Die politische Sprache selbst lässt sich laut Herbert Dieckmann als „staatliches oder auf den Staat bezogenes Reden“ definieren¹⁶. Heiko Girnth beobachtet noch, dass die Sprache in der Politik mit dem sprachlichen Handeln in der Politik gleichgesetzt werden soll. Durch das sprachliche Handeln ist die persuasive Funktion der Sprache der Politiker und ihre Beziehung zu öffentlichen Institutionen zu verstehen. Dabei bemerkt der Autor, dass die Ideologie im engen Zusammenhang mit der politischen Sprache steht¹⁷. Diese These findet Bestätigung auch in dem empirischen Material, das der Gegenstand der Forschung in der vorliegenden Abhandlung darstellt.

Die politische Sprache wurde auch sehr genau von Armin Burkhardt unter die Lupe genommen. Der Autor unterteilt nämlich den Begriff nach dem Kriterium der Kommunikationsgruppe in vier „Felder“¹⁸:

¹⁰ H. Glück (Hrsg.). *Metzler Lexikon Sprache*. Verlag J.B. Metzler. Stuttgart 1993, S. 36.

¹¹ S. Nißl. *Die Sprachenfrage in der Europäischen Union: Möglichkeiten und Grenzen einer Sprachenpolitik für Europa*. Herbert Utz-Verlag. München 2011, S. 75.

¹² H. Bußmann (Hrsg.). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart 2002, S. 734.

¹³ *Ibid.*, S. 746.

¹⁴ H. H. Reich, *op. cit.*, S. 250.

¹⁵ W. Holly. *Politikersprache: Inszenierungen und Rollenkonflikte und Rollenkonflikte im informellen Sprachhandeln eines Bundestagsabgeordneten*. Walter de Gruyter, Berlin 1990, S. 4.

¹⁶ W. Dieckmann. *Sprache in der Politik*. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. Heidelberg 1975, S. 29.

¹⁷ H. Girnth. *Sprache und Sprachverwendung in der Politik*. Walter de Gruyter, Berlin 2015, S. 1-3.

¹⁸ A. Burkhardt. *Politolinguistik. Versuch einer Ortsbestimmung*. [In:] *Sprachstrategien und Dialogblockaden*. Josef Klein und Hajo Diekmannshenke (Hrsg.). Berlin/New York 1996, S. 81.

1. Sprechen über Politik, also, private Gespräche der Bürger über die Politik
2. Politische Mediensprache, also journalistische meinungsbildende Berichte, Diskussionen über die Politik
3. Politiksprache (ein Oberbegriff für: Sprache in der Politik und Sprache der Gesetzgebung)
4. Sprache der Verwaltung und Rechtsprechung

Von großer Bedeutung für die vorliegende Arbeit sind vor allem drei oben genannten Kategorien, also die politische Mediensprache, Politiksprache und Sprache der Verwaltung, da die Lexik aus diesen Feldern (z.B. aus der DDR-Presse) im DWDS-Kernkorpus registriert wurde. Um die mit der Politik verbundene Lexik des Deutschen in der DDR in dem Untersuchungsmaterial zu identifizieren, sollen noch kurz die wichtigsten Merkmale der politischen Sprache beleuchtet werden. Zu den markantesten Charakteristika der politischen Sprache können dann folgende zählen: Expressivität (die Verwendung der großen Menge der emotional geladenen Lexik und der umgangssprachlichen Ausdrücke), Sprachökonomie, Verwendung der Passivkonstruktionen, Metaphorik und Phraseologismen, Arbitrarität¹⁹. Diese Merkmale werden bei der Analyse der Lexik in dem empirischen Teil der Arbeit in Bezug genommen.

Die Sprache in der DDR wurde laut Hans Heinrich Reich als Instrument zur Kontrolle und Übermittlung der ideologischen Inhalte gebraucht. Es muss noch angemerkt werden, dass die neuen ideologischen Termini in der öffentlichen Sprache der DDR auf der Grundlage der marxistisch-leninistischen Ideologie entstanden sind. Vor allem war das der Fachwortschatz aus solchen Bereichen, wie Wissenschaft, Literatur, Gesellschaftsforschung, Kunst und Philosophie²⁰. Als ein plakatives Beispiel für den ideologischen Einfluss auf die Sprache in der DDR kann hier die häufige Verwendung des Personalpronomens *wir* und des Possessivpronomens *unser* dienen²¹.

Die Sprache der Politik in der DDR zeichnete sich außerdem durch den produktiven Gebrauch der Adjektive, Zusammensetzungen und Fremdwörter aus²². Das Adjektiv wurde vorwiegend in der attributiven Stellung in dem Satz verwendet: *brüderliche Kampfesgruß, der erste deutsche Arbeiter- und Bauernstaat²³, die ökonomische Hauptaufgabe in ihrer Einheit von Wirtschafts- und Sozialpolitik, die entwickelte sozi-*

¹⁹ A. Siewierska-Chmaj. *Język polskiej polityki. Politologiczno-semantyczna analiza expose premierów Polski w latach 1919-2004*. Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie. Rzeszów 2005, S. 50.

²⁰ H. H. Reich, op. cit., S. 250-251.

²¹ H. D. Schlosser., op. cit., S. 15.

²² H. H. Reich., op. cit., S. 252-259.

²³ Ibid., S. 252.

*alistiche Gesellschaft gestalten*²⁴. Da in der deutschen Sprache Zusammensetzungen und Zusammenrückungen in einer großen Anzahl vorkommen, soll man sie auch an dieser Stelle nicht außer Acht lassen. Mehrere von ihnen hatten eine wertende Funktion. Als positiv wurden die Zusammensetzungen sowohl mit *best-*, *groß* und *Welt* als auch mit dem Wort *Volk* als Erstglied empfunden. Den häufigen Gebrauch fanden solche Zusammensetzungen, wie *Volksdemokratie* und *Volksstaatsanwalt*, in denen die Konstituente *Volk* die Funktion des wertenden Adjektivs *sozialistisch* besitzt²⁵. Negativ wurden dagegen die mit Personalpronomen als Präfix gebildeten Zusammensetzungen wahrgenommen. Darunter lassen sich die Ausdrücke unterscheiden, die aus der Parteisprache der KPD ins Deutsche in der DDR eindrangen, wie zum Beispiel *Adenauer-Regime*, *Schuhmacherleute*, *Wehnerkurs*. Am Rande sei erwähnt, dass der Gebrauch dieser Art der Komposita auf bestimmte Prominente gezielt war²⁶. Die Verwendung der Fremdwörter auf der politischen Szene war in der DDR viel deutlicher als in der BRD. Hans Heinrich Reich beobachtet²⁷, dass zwei Drittel der von ihm untersuchten Lexik des Deutschen in der DDR sich als reine Fremdwörter klassifizieren lässt²⁸.

Untersucht man die Lexik des Deutschen in der DDR, sollte man auch auf die Kurzwörter eingehen. Als die meist gebrauchten Kurzwörter in der DDR sind zu unterscheiden: *SED* (*Sozialdemokratische Einheitspartei Deutschlands*), *ADN* (*Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst*), *ABF* (*Arbeiter-und-Bauern-Fakultät*) und *HO* (*Handelsorganisation*)²⁹.

Neben den lexikalischen Besonderheiten, die als Unterscheidungsmerkmal der deutschen Sprache in der DDR zu betrachten sind, sollen Stilcharakteristika und syntaktische Merkmale skizziert werden. Manfred Hellmann erkennt sechs Hauptmerkmale der offiziellen Sprache in der DDR³⁰:

- Pathos, das sich in der großen Zahl der festen Wendungen widerspiegelt, z.B. *einholen und überholen*, *ruhmreiche Sowjetarmee*
- Stil der Direktiven, also, der häufige Gebrauch der Formel, wie *zu nutzen* oder *das erfordert/das verlangt*
- Hohe Wiederholungsrate von Ausdrücken, wie *ökonomische Hauptaufgabe*, *Einheit von Wirtschafts- und Sozialpolitik*, *allseitig gebildete sozialistische Persönlichkeit*

²⁴ H. D. Schlosser, op.cit., S. 15.

²⁵ H. H. Reich., op. cit., S. 255-257.

²⁶ Ibid., S. 257-258.

²⁷ Ibid., S. 259.

²⁸ Ibid., S. 259-260.

²⁹ H. Moser. *Die Sprache im geteilten Deutschland* – [in:] M. W. Hellmann/M. Schröder (Hrsg.). *Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West*. Hildesheim/Zürich/New York, Olms 2008, S. 94.

³⁰ M.W. Hellmann. *Zwei Gesellschaften – Zwei Sprachkulturen? Acht Thesen zur öffentlichen Sprache in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik*. *Forum für interdisziplinäre Forschung* 2: S. 33.

- Mehrgliedrige Attributketten (vor allem Titel) – *Der Stellvertreter des Vorsitzenden des Ministerrates der Deutschen Demokratischen Republik*
- Kaum Modifikatoren, das heißt, abmildernde Modalwörter – *wahrscheinlich, ungefähr*
- Der so genannte „Stil des permanenten Optimismus“ – *zukunftsfrohe Jugend, initiativreiche Massenbewegungen*

Auf der stilistischen Ebene lässt sich als Kennzeichen für die öffentliche Sprache in der DDR auch der Nominalstil unterscheiden. Der Nominalstil sollte in der DDR im engen Zusammenhang mit der Staatsideologie und planwirtschaftlichen Politik der Regierung stehen. Wichtig ist es zu erwähnen, dass die Verwendung der Endung *-ung* häufigen Gebrauch bei Nomen fanden³¹. Auf der Satzebene konnte man hingegen die Neigung des Deutschen in der DDR zu doppelten Verneinungen beobachten: *Niemals haben wir weder durch Worte noch durch Handlungen dies oder jenes getan oder gelesen*. Außerdem ist hier die Tendenz zu festen Bildungen zu bemerken: *im Ergebnis, mit... an der Spitze*³². Andere für das Deutsch in der DDR charakteristischen Stilformen waren Passivkonstruktionen, komparatistische Konstruktionen mit *noch* (*noch schnellere Entwicklung, noch bessere Entwicklung, noch bessere Verwirklichung der Beschlüsse des SED-Parteitag*), verwendungsstärkende Wörter (*allumfassend, exakt, vollständig*) und abschwächende Wendungen (*etwa, wahrscheinlich*)³³. Neben den Euphemismen lassen sich in der deutschen Sprache in der DDR Tabuisierungen unterscheiden³⁴. Ein markantes Beispiel stellt hier der offizielle Terminus *antifaschistischer Schutzwall* (Westdeutschland: *Mauer*) dar³⁵. Solche Benennung der Mauer in der DDR spiegelt sehr genau eine andere Betrachtungsweise der Berliner Mauer an der östlichen und westlichen Seite der Grenze. Während der Mauerbau in der DDR als Reaktion auf Militäraktionen des Westens wahrgenommen wurde, wurde diese Idee in der BRD heftig kritisiert³⁶. Interessanterweise wurde von dem Institut für deutsche Sprache angemerkt, dass das Wort *Mauer* in der ostdeutschen Presse zur Zeit ihres Baues vermieden wurde. Anstatt dessen waren, zum Beispiel in der Zeitung „Neues Deutschland“, die von Erich Honecker gebrauchten folgenden Alternativen zu finden: *Staatsgrenze, Sicherung unserer Grenze*³⁷.

³¹ S. Schroeter. *Die Sprache der DDR im Spiegel ihrer Literatur. Studien zum DDR-typischen Wortschatz*. Walter de Gruyter, Berlin 1994, S. 46-47.

³² H. Moser, op. cit., S. 107.

³³ R. Jessen. *Diktatorische Herrschaft als kommunikative Praxis. Überlegungen zum Zusammenhang von „Bürokratie“ und Sprachnormierung in der DDR-Geschichte*. – [in:] Alf Lüdtke / Peter Becker (Hrsg.): *Akten. Eingaben. Schaufenster. DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. Akademie Verlag GmbH, Berlin 1997, S. 61.

³⁴ W. Besch. *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung 2. Teiband*. Walter de Gruyter, Berlin/New York 2000, S. 2033.

³⁵ H. D. Schlosser, op. cit., S. 164.

³⁶ D. Bauer. *Das sprachliche Ost-West Problem. Untersuchungen zur Sprache und Sprachwissenschaft in Deutschland seit 1945*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1993, S. 53.

³⁷ H. D. Schlosser, op. cit., S. 163.

Nimmt man die deutsche Sprache in der DDR unter die Lupe, soll man neben der frühen genannten öffentlichen Sprache die Alltagssprache nicht unerwähnt lassen. Eine interessante Bemerkung zur Alltagskommunikation wurde von Dirk Bauer³⁸ gemacht. Laut dem Autor sind zwar viele aus der öffentlichen Sphäre kommenden Begriffe in die Alltagssprache eingedrungen. Dies waren, zum Beispiel: *Werkstätiger*, *Kombinat*, *Elternaktiv*. An Popularität gewannen in der DDR außerdem kabarettistische Veranstaltungen und Parodien, die an die öffentliche Sprache und vor allem gegen die in dieser Sprache existierenden Neologismen gezielt waren. Zu diesen neu geprägten Wörtern gehörten: *Eheschließungsobjekt* (*Standesamt*), *Schüttgutbehälter* (*Sack*) oder *sozialistische Wartegemeinschaft* (*Wartschlangen*). Die Gebrauchsfunktion der genannten Bildungen sei die Distanzierung gewesen³⁹. Bemerkenswert waren auch auf der östlichen Seite der Mauer die Anreden, wie *Genosse* oder *Jugendfreund* oder *wertter Herr* und *werte Frau* als Ersatz für die alte Formel *sehr geehrter/e*⁴⁰. Erwähnenswert ist an dieser Stelle die Beobachtung von Sabine Schroeter⁴¹, dass viele der Ausdrücke aus der Alltagskommunikation in der DDR immer noch Bestand haben. Dazu zählen: *einen Vorschlag andenken*, *ein Vorhaben abnicken* (*von oben bestätigen*), *sich einen Kopf machen* (*sich Gedanken machen*), *Kollektiv*, *Brigade*, *Arbeitsgruppe*⁴².

Im Zentrum des Interesses der vorliegenden Arbeit befindet sich das lexikalische Inventar des Deutschen in der DDR, das von dem großen Wörterbuch der Deutschen Sprache DUDEN exzerpiert wurde. Im Nachstehenden wird versucht, eine Analyse der Wörterbuchartikel aus dem Buchstabenbereich A-M, durchzuführen. Das Gesamtmaterial, das in der von Emilia Pankanin verfassten Magisterarbeit präsentiert wurde, umfasste 328 lexikalische Einheiten. Das erste Stadium der Untersuchungen bildete die Bestimmung der Bedeutung der exzerpierten Lexik. Dies wurde unter Einbeziehung von den Markierungen, mit denen die Wörterbuchartikel in dem DUDEN-Wörterbuch versetzt wurden (DDR), (ehemalige DDR), (besonders DDR), (regional), (früher), durchgeführt. Auf dieser Basis wurden die lexikalischen Einheiten in acht unterschiedliche semantische Gruppen alphabetisch aufgeteilt:

I. Alltagsleben

der Abschnitt (DDR), *das Ambulatorium* (besonders DDR), *ADN* (*), *das Begrüßungsgeld* (früher), *der Bettrost* (regional), *der Broiler* (regional), *der Bungalow* (DDR), *die DEFA* (*), *der DDR-Bürger* (*), *die DDR-Bürgerin* (*), *der Delikatladen* (DDR), *die Datsche* (regional), *der Dederon* (*), *die Dreiraumwohnung* (regional), *die Einraumwohnung* (regional), *der Exquisitladen* (DDR), *der Feinfrost* (regional), *das Feinfrostobst* (regional), *die Feinfrostware* (regional), *der*

³⁸ D. Bauer, op. cit., S. 115-117.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ W. Fleischer, op. cit., S. 272.

⁴¹ S. Schroeter, op. cit., S. 54.

⁴² Ibid., S. 54.

Gaststättenleiter (DDR), die Gaststättenleiterin (DDR), gesellschaftlich (DDR), der Feriencheck (DDR), die Handelseinrichtung (DDR), das Hausbuch (DDR), die Hausgemeinschaftsleitung (DDR), die Hausversammlung (DDR), der Hausvertrauensmann (DDR), der Industrieladen (DDR), das Interhotel (DDR), der Interflug (früher), der Intershop (DDR), der Kalmyke (besonders DDR), das Kleinplastteil (besonders DDR), in der Knete sein (regional ugs.), die Kulturistik (besonders DDR), die Literatursprache (DDR), der Menüladen (DDR), die Mark (*), die Mauer (*), der Mauerfall (*).*

II. Arbeit

der Abschnittsbevollmächtigte (DDR), die Abschnittsbevollmächtigte (DDR), die Administration (DDR), administrativ (DDR), administrieren (DDR), der Aktivist (DDR), die Aktivistebewegung (DDR), die Aktivistendissertation (DDR), die Aktivistenbrigade (DDR), die Arbeitskräftelenkung (DDR), die Arbeiter-und-Bauern-Macht, der Arbeiter-und-Bauern-Staat (DDR), der Arbeiterveteran (DDR), die Arbeitsbrigade (DDR), die Arbeitseinheit (DDR), das Arbeitskollektiv (DDR), die Arbeitsspitze (DDR), der Arbeitsveteran (DDR), die Aufbauhandel (DDR), der Aufbauhelfer (DDR), die Aufbauschiicht (DDR), die Aufbaustunde (DDR), beauftragen (DDR), der Berufswettbewerb (DDR), der Bestarbeiter (besonders DDR), der Betriebspasp (DDR), die Betriebsgewerkschaftsleitung (DDR), die Betriebsgewerkschaftsorganisation (DDR), der Betriebskollektivvertrag (DDR), der Bezirksredakteur (DDR), die Brigade (DDR), der Brigadier (DDR), der Dispatcher (DDR), die Fertigungsbrigade (DDR), der Flugdispatcher (DDR), der Feriendienst (DDR), der Ferienhelfer (DDR), der Funkkorrespondent (besonders DDR), die Funkkorrespondentin (besonders DDR), die Jugendbrigade (DDR), der Jugendbrigadier (DDR), das Jugendkollektiv (DDR), der Jungarbeiter (DDR), die Kaderabteilung (DDR), die Kaderakte (DDR), die Kaderarbeit (DDR), der Kaderleiter (DDR), die Kaderleiterin (DDR), die Kampfgruppe (DDR), der Kämpfer (DDR), der Kollege (DDR), das Kollegium (DDR), die Komplexbrigade (DDR), die Leistungslohn (besonders DDR), der Gruppenratsvorsitzende (DDR), die Massenarbeit (DDR), das Mitbestimmungsrecht (DDR).

III. Bildung und Erziehung

die Abendhochschule (DDR), die Abenduniversität (DDR), die Arbeiter-und-Bauern-Fakultät (DDR), der Arbeiterstudent (DDR), der Aspirant (DDR), die Aspirantur (DDR), die Attestation (DDR), attestieren (DDR), die Bauernuniversität (DDR), die Betriebsakademie (DDR), die Christenlehre (DDR), der Direktstudent (DDR), die Direktstudentin (DDR), das Direktstudium (DDR), die Dorfakademie (DDR), das Elternaktiv (DDR), die EOS (DDR), das Erfinderkollektiv (DDR), das Erfindungswesen (DDR), erweitern (DDR), das Fachkabinett (regional), der Fernstudent (besonders DDR), das Fernstudium (besonders DDR), die Funkakademie (DDR), das Funkkolleg (DDR), die Funkuniversität (DDR), die Gesellschaftswissenschaft (DDR), der Jugendhof (DDR), der Jugendwerkhof

(DDR), *das Kabinett* (DDR), *die Komplexausbildung* (DDR), *die Lehrausbilder* (DDR), *die Lehrausbilderin* (DDR), *das Lehrerkollektiv* (DDR), *das Lehrfacharbeiter* (DDR), *das Lehrkombinat* (DDR), *das Lehrlingskollektiv* (DDR), *der Lehrmeister* (DDR), *das Lernaktiv* (DDR), *das Lehrschiff* (DDR).

IV. Gesellschaftliche Initiativen, Sport- und Kulturveranstaltungen

das Aktiv (DDR), *die Aufbaulotterie* (DDR), *das Autorenkollektiv* (besonders DDR), *der Besucherrat* (DDR), *das Blauhemd* (DDR), *der Dorfkлуб* (*), *die Estrade* (regional), *die Estradenband* (DDR), *das Estradenkonzert* (regional), *das Estradenprogramm* (DDR), *der FDGB* (DDR), *die FDJ* (DDR), *der FDJler* (DDR), *die FDJlerin* (DDR), *der Friedensfahrer* (DDR), *die Friedensfahrt* (DDR), *der Friedenskampf* (DDR), *der Friedenskämpfer* (DDR), *die Friedenskämpferin* (DDR), *das Friedenskomitee* (DDR), *das Friedenslager* (DDR), *das Friedenslager* (DDR), *der Friedensmarsch* (DDR), *die Friedensmarschieren* (DDR), *das Friedensforum* (DDR), *das Friedensmanifest* (DDR), *der Friedensrat* (DDR), *die Friedenstat* (DDR), *geistig-kulturell* (besonders DDR), *die Gruppennachmittag* (DDR), *die Gruppenpionierleiter* (DDR), *die Gruppenleiterin* (DDR), *der Gruppenrat* (DDR), *die Hausfrauenbrigade* (DDR), *der Hausfrauennachmittag* (DDR), *der Jugendfreund* (DDR), *die Jugendstunde* (DDR), *die Jugendweihe* (besonders DDR), *der Jugendaktivist* (DDR), *die Kasse* (DDR), *die Kollektivjagd* (DDR), *der Kollektivjäger* (DDR), *der Kollektivvertreter* (DDR), *die Kollektivvertreterin* (DDR), *das Kooperativ* (besonders DDR), *die Kreiskulturhaus* (besonders DDR), *die Kulturabgabe* (DDR), *die Kulturarbeit* (besonders DDR), *das Kulturensamble* (DDR), *der Kulturfonds* (DDR), *die Kulturgruppe* (DDR), *der Kulturobmann* (DDR), *der Kulturraum* (DDR), *der Kulturraum* (DDR), *der Kulturschaffende* (besonders DDR), *die Massenorganisation* (besonders DDR), *der Meisterbereich* (DDR).

V. Landwirtschaft

die Agrobiologie (DDR), *der Agronom* (DDR), *die Agrotechnik* (DDR), *der Anbauplan* (DDR), *der Bauschaffende* (regional), *die Bauschaffende* (regional), *die Differenzierung* (DDR), *die Druschgemeinschaft* (DDR), *der Einzelbauer* (DDR), *der Erfassungsbetrieb* (DDR), *der Erfassungspreis* (DDR), *die Erfassungsstelle* (DDR), *die Erntebriade* (DDR), *die Erntekampagne* (DDR), *die Feldbaubrigade* (DDR), *der Feldbaubrigadier* (DDR), *die Feldbrigade* (DDR), *der Feldfutterbau* (DDR), *das Futterhaus* (DDR), *der Futterreißer* (DDR), *die Futterwirtschaft* (DDR), *der Genossenschaftsbauer* (besonders DDR), *die Genossenschaftsbäuerin* (besonders DDR), *die Grundmittel* (DDR), *die Hauswirtschaft* (DDR), *die Kartoffelkombine* (DDR), *die Landtechnik* (DDR), *die LPG* (DDR), *die Marktproduktion* (DDR), *die Maschinen-und-Traktoren-Station* (DDR), *der Mechanisator* (DDR), *der Meisterbauer* (DDR), *der Meisterbauer* (DDR), *der Meisterbereich* (DDR).

VI. Militärwesen

der Bausoldat (DDR), die Betriebskampfgruppe (DDR), der Ehrendienst (DDR), der Ehrenname (DDR), die Fahne (ugs. veraltet), der Feldscher (DDR), die Friedensgrenze (DDR), der Grenzkontrollpunkt (besonders DDR), grenzmündig (DDR ugs.), die Grenztruppe (DDR), GST (*), die Luftarmee (DDR), der Mauerschütze (*).*

VII. Politik und Rechtwesen

der Agitator (DDR), die Amtei (schweiz., regional, sonst veraltet), die Arbeiter- und-Bauern-Inspektion (DDR), aufklären (DDR), der Aufklärer (DDR), die Aufklärung (DDR), das Aufklärungslokal (DDR), der Beistandsvertrag (besonders DDR), der Bezirk (regional, ugs.), das Bezirksgericht (DDR, Österreich, Schweiz), der Bezirksrichter (DDR, Österreich, Schweiz), das Bezirkskabinett (DDR), der Bezirkstag (DDR, Bayern), das Bleiberecht (DDR), DBD (in der ehemaligen DDR), die Boykotthetze (DDR), der Bruderpartei (DDR), das Brudervolk (besonders DDR), der Diversant (besonders DDR), die Diversion (besonders DDR), das Dokument (DDR), das Ehrenbanner (DDR), die Einheitspartei (DDR), das Familiengesetz (DDR), das Familiengesetzbuch (DDR), die Freundschaft (DDR), die Freundschaftsfahne (DDR), das Freundschaftsgeschenk (DDR), die Friedensmacht (DDR), die Friedenspropaganda (DDR), die Gerichtskritik (DDR), halbstaatlich (DDR), die Kaderreserve (DDR), der Kampfesgruß (besonders DDR), der Kandidat (in den sozialistischen Ländern, besonders früher in der DDR), der Kandidatenantrag (in den sozialistischen Ländern, besonders früher in der DDR), die Kandidatenkarte (in den sozialistischen Ländern, besonders früher in der DDR), das Kreisgericht (DDR, Österreich), die Kreisleitung (DDR), der Kreisrichter (DDR, Österreich), der Kulturfunktionär (DDR), der Kulturminister (besonders DDR), die Kulturministerin (besonders DDR), das Kulturministerium (besonders DDR), die Literaturpropaganda (DDR), der Lohnfonds (DDR), die Lohnrechnung (besonders DDR), MfS (ehemalige DDR), der Mitglied der Volkskammer (DDR).

VIII. Wirtschaft

das Ablieferungssoll (besonders DDR, Wirtschaft), die Amortisation (DDR), der Amortisationsfonds (DDR), amortisieren (DDR), das Aufkommen (DDR), chemisieren (DDR), die Chemiesierung (DDR), das Dienstleistungskombinat (DDR), der Einzelbetrieb (DDR), das Eisenhüttenkombinat (DDR), das Fischkombinat (DDR), der Fonds (DDR), die Freibauweise (DDR), der Freizügigkeitsverkehr (DDR), die Gebäuwirtschaft (DDR), der Gegenplan (DDR), das Großhandelskontor (DDR), das Handelsorgan (DDR), die Handelsorganisation (DDR), die Hauptkennziffer (DDR), die HO (DDR), das HO-Geschäft (DDR), das Hüttenkombinat (DDR), das Industriekombinat (DDR), die Jahresauflage (DDR), das Jugendobjekt (DDR), die Kaufhandlung (DDR), die Kennziffer (DDR), kerben

(DDR), *die Kerbkarte* (DDR), *der Kollektivvertrag* (DDR), *komplex* (besonders DDR), *der Komplexleiter* (DDR), *die Komplexleiterin* (DDR), *das Komplexprogramm* (DDR), *das Kontor* (DDR), *die Kontrolle* (DDR), *die Kontrollziffern* (DDR), *die Kooperationsbeziehung* (DDR), *die MAFA* (DDR), *die Materialökonomie* (DDR), *der Mindestumtausch* (besonders DDR).

Das dargestellte Untersuchungsmaterial lässt sich in Bezug auf sein Verwendungsbereich in vier Gruppen unterteilen:

1. Die Wörter mit der Markierung (DDR), die zu Archaismen wurden;
2. Die Wörter mit der Markierung (regional), die in der DDR gebraucht wurden und sporadisch in der deutschen Sprache immer noch heutzutage auftreten;
3. Die Wörter mit der Markierung (besonders DDR), die typisch vor allem für die DDR waren;
4. Die Wörter mit den Markierungen (*) und (früher), deren Erklärungen in Wörterbuchartikeln darauf hinweisen, dass sie in der DDR gebraucht wurden.

Der Anteil der erwähnten Gruppen an dem Gesamtmaterial lässt sich graphisch folgendermaßen darstellen:

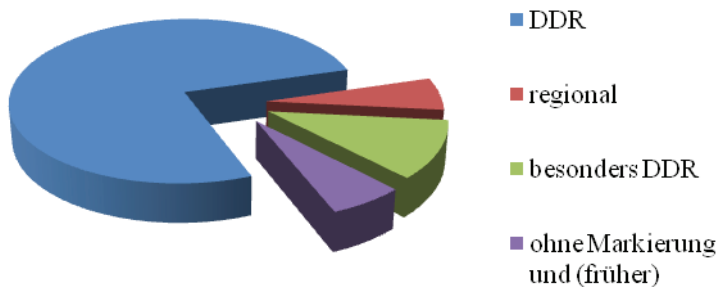

Diagramm 1. Anteil bestimmter Gruppen der untersuchten Lexik an dem Gesamtmaterial in Bezug auf ihr Verwendungsbereich und ihren Verwendungszeitraum

Aus dem Diagramm geht hervor, dass die Verteilung der Werte für die untersuchten lexikalischen Gruppen uneinheitlich sind. Die umfangreichste Gruppe bilden die Wörter, die nach der Wiedervereinigung Deutschlands obsolet geworden sind. Auffällig ist gleichzeitig, dass nur eine geringe Anzahl der in der DDR gebrauchten Lexik immer noch in der heutigen deutschen Sprache gängig ist. Nach den Angaben des DUDEN-Wörterbuchs kann man feststellen, dass die Lexik, die nach dem Mauerfall nicht außer Gebrauch geraten ist (regional), nur 5% des Gesamtmaterials ausmacht.

Die am Anfang des empirischen Teils der vorliegenden Arbeit dargestellten semantischen Gruppen wurden anhand von den in dem DUDEN-Wörterbuch angegebenen Definitionen gebildet. Semantisch gesehen lässt sich der Anteil der eingesammelten Lexik wie folgt präsentieren:

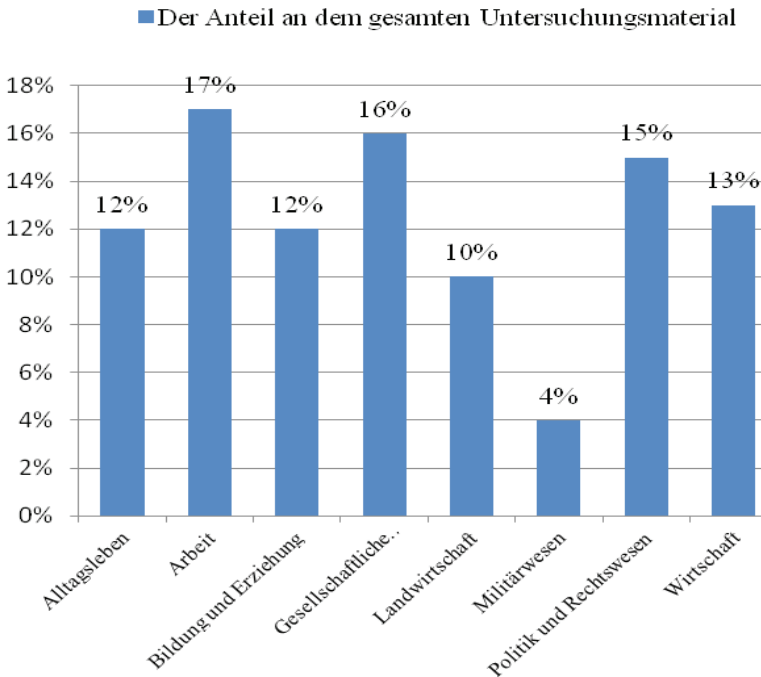

Diagramm 2. Der Anteil der semantischen Gruppen am gesamten Untersuchungsmaterial.

Aus dem Diagramm lässt sich ablesen, dass das produktivste von allen untersuchten semantischen Feldern jene Wörter enthält, die mit der Arbeit verbunden sind. Dieses Phänomen kann mithilfe von den folgenden Thesen erklärt werden: „Der Betrieb wurde von allen DDR-Bürgern hochgeschätzt“⁴³ und „Die Arbeit galt in der DDR als *Recht und Pflicht jedes Bürgers*“⁴⁴. Die zweitreichste Gruppe bilden „Gesellschaftliche Initiativen und Kultur- und Sportveranstaltungen“. Eine Menge der lexikalischen Einheiten, die unter diese Kategorie fällt, reflektiert das breite Angebot an Freizeitgestaltung in der DDR. So sind zum Beispiel solche Wörter wie *Hausfrauen-nachmittag* entstanden. Interessant scheint aber unter den semantischen Gruppen die Militärlexik zu sein. Obwohl man vermuten könnte, dass neue Begriffe aufgrund von Stationierung der sowjetischen Truppen in der DDR entstehen, beträgt die Anzahl der Militärlexik im Verhältnis zum Gesamtmaterial nur 4%.

⁴³ U. Herbert. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. C.H. Beck, München 2014, S. 1057.

⁴⁴ K. Schroeder. *Der SED-Staat. Geschichte und Strukturen der DDR*. Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main 2013, S. 798.

Es muss jedoch angemerkt werden, dass die russischen Entlehnungen in dem untersuchten Material 93% aller Entlehnungen ausmachen. Zu unterscheiden sind unter den Fremdwörtern auch Wörter englischer (*Kulturistik*), französischer (*Brigadier*) und lateinischer (*Attestation*) Herkunft. Die größte Anzahl der Entlehnungen bilden die wortwörtlichen Übersetzungen aus dem Russischen, wie *Komplexbrigade – kompleksnaja brigada*. Manche von ihnen basieren auf der marxistisch-leninistischen Theorie. Bemerkenswert ist jedoch, dass die Wörter, die im DUDEN-Wörterbuch als jene mit russischem Ursprung markiert wurden, nicht mehr als 8% der untersuchten Lexik ausmachen. In Anbetracht dessen, dass die DDR die sowjetische Realität abbilden sollte, scheint diese Zahl ziemlich unbedeutend zu sein.

In dem theoretischen Teil der vorliegenden Arbeit wurde angedeutet, dass das Unterscheidungsmerkmal für das Deutsch in der DDR die Lexik war. An dieser Stelle soll die Frage beantwortet werden, welche Wortarten in der Sprache auf der östlichen Seite der Mauer dominant waren. In dem untersuchten Material finden sich vor allem Nomina (95%), dann Verben (3%) und Adjektive (2%).

Der große Teil des Gesamtmaterials (76%) bilden Zusammensetzungen. Fast alle von ihnen sind Nominalkomposita (97%), zwei stellen verbale, drei adjektivische Komposita und vier Beispiele Partizipialkomposita dar. Unter den Zusammensetzungen befinden sich zwei-, drei- und vielgliedrigere Komposita.

Zu unterscheiden sind in dem untersuchten Material auch Abkürzungen und Kurzwörter (*ADN, DEFA, EOS, FDGB, FDJ, FDJler, FDJlerin, LPG, GST, DBD, MfS, HO*). Vorwiegend benennen sie die in der DDR eingerichteten Institutionen. Auffallend ist, dass viele von diesen Kurzwörtern zu meistgebrauchten Wörtern in der DDR laut des DWDS-Kernkorpus gehörten. So lassen sich zum Beispiel 667 Belege für den Gebrauch des Kurzwortes *FDJ* und 414 Belege für die Verwendung von *LPG* finden.

Anhand der Belegen, die im DWDS-Kernkorpus gefunden werden können, kann man feststellen, dass im Gegenteil dazu, was in dem DUDEN-Wörterbuch steht, die DDR-Lexik immer noch im heutigen Deutsch vorkommt. Die Bestätigung dieser These kann die Anzahl der laut des DWDS-Kernkorpus nach der Wende gebrauchten Wörter sein. Diese Lexik bildet rund 31% des Gesamtmaterials.

Nach der Analyse der aus dem DUDEN-Wörterbuch exzerpierten Wörter lassen sich folgende Schlussfolgerungen ziehen:

1. Die Lexik der Deutschen in der DDR kennzeichnete sich durch eine Unmenge von Zusammensetzungen, Kurzwörtern und Abkürzungen, sowie Substantiven.
2. In dem untersuchten Material lassen sich die mit der marxistischen-leninistischen Ideologie verbundenen Wörter finden, zum Beispiel: *Arbeiter-und-Bauern-Staat*.
3. Der große Teil der untersuchten Lexik kommt aus den Bereichen der Politik und Arbeit. Die mit dem Militär verbundenen Wörter bilden die kleinste semantische Gruppe.

4. Die Mehrheit der untersuchten Lexik machen Archaismen aus.
5. Nach den Angaben von DUDEN kann man konstatieren, dass die *Wenderesistenz* (M. W. Hellmann) nur für 5% des analysierten Materials gültig ist. DWDS-Kernkorpus registriert hingegen die Belege für den Gebrauch von 31% der untersuchten Lexik.
6. Die Entlehnungen aus der russischen Sprache machen eine geringe Anzahl des Gesamtmaterials aus.

Zusammenfassend kann man schlussfolgern, dass die Mehrheit der untersuchten Wörter außer Gebrauch geraten ist. Die Studie zeigte auch sehr deutlich, dass die in der DDR herrschende Ideologie und Werte sich in der Lexik widerspiegelten. Der Erwähnung wert ist hier die Zusammensetzung *Arbeiter-und-Bauern-Macht*. Somit zeigen die in der vorliegenden Abhandlung erzielten Ergebnisse Parallelen zu den früheren Studien über das Deutsch in der DDR. Nach den Angaben des DUDEN-Wörterbuches scheint die volle Anarchisierung der DDR-Lexik in Sicht zu sein. Damit sie mit dem Aussterben ihrer Benutzer nicht in Vergessenheit gerät, sollen solche Studien, wie die vorliegende Abhandlung, vorgenommen werden.

LITERATUR

1. Bauer D. *Das sprachliche Ost-West Problem. Untersuchungen zur Sprache und Sprachwissenschaft in Deutschland seit 1945*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1993.
2. Besch W. et. al. *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung. 2. Teilband*. Walter de Gruyter, Berlin/New York 2000.
3. Burkhardt A. *Politolinguistik. Versuch einer Ortsbestimmung*. [In:] *Sprachstrategien und Dialogblockaden*. Josef Klein und Hajo Diekmannshenke (Hrsg.). Berlin/New York 1996.
4. Bußmann H (Hrsg.). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 2002.
5. Dieckmann W. *Sprache in der Politik*. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. Heidelberg 1975.
6. Fleischer W. *Die deutsche Sprache in der DDR* – [in:] M. W. Hellmann, M. Schröder, *Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West*. Olms, Hildesheim/Zürich/New York 2008.
7. Girnth H. *Sprache und Sprachverwendung in der Politik*. Walter de Gruyter, Berlin 2015.
8. Glück, H. *Metzler Lexikon Sprache*. Metzler, Stuttgart 1993.
9. Gudorf O. *Sprache als Politik. Untersuchungen zur öffentlichen Sprache und Kommunikationsstruktur in der DDR*. Verl. Wiss. und Politik, Köln 1981.
10. Hellmann M. W. *Deutsche Sprache in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik*. – [in:] H. P. Althaus u.a. (Hrsg.): *Lexikon der grammatischen Linguistik*. Tübingen 1980.
11. Hellmann M. W. *Zwei Gesellschaften – Zwei Sprachkulturen? Acht Thesen zur öffentlichen Sprache in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik*. „Forum für interdisziplinäre Forschung 2“ 1989.

12. Hellmann M. W. / Schröder M. *Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West*. Olms, Hildesheim/Zürich/New York 2008.
13. Herbert U. (Hrsg.). *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. C.H. Beck, München 2014.
14. Holly W. *Politikersprache: Inszenierungen und Rollenkonflikte und Rollenkonflikte im informellen Sprachhandeln eines Bundestagsabgeordneten*. Walter de Gruyter, Berlin 1990.
15. Jessen R. *Diktatorische Herrschaft als kommunikative Praxis. Überlegungen zum Zusammenhang von „Bürokratie“ und Sprachnormierung in der DDR-Geschichte*. – [in:] Alf Lüdtke / Peter Becker (Hrsg.): *Akten. Eingaben. Schaufenster. DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. Akademie Verlag GmbH, Berlin 1997.
16. Lerchner G. *Nation und Sprache im Spannungsfeld zwischen Sprachwissenschaft und Politik in der Bundesrepublik und der DDR bis 1989*. – [in:] Andreas Gardt (Hrsg.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. Walter de Gruyter, Berlin/New York 2000.
17. Moser H. *Die Sprache im geteilten Deutschland* – [in:] Manfred W. Hellmann / Marianne Schröder (Hrsg.): *Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West*. Olms, Hildesheim/Zürich/New York 2008.
18. Nißl S. *Die Sprachenfrage in der Europäischen Union: Möglichkeiten und Grenzen einer Sprachenpolitik für Europa*. Herbert Utz-Verlag, München 2011.
19. Pankanin E. *Die Lexik der DDR im Spiegel des Großen Wörterbuches der deutschen Sprache DUDEN* [Nicht veröffentlichte Magisterarbeit]. Kazimierz-Wielki-Universität, Bydgoszcz 2017.
20. Praxenthaler M. *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik*. Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2002.
21. Reich H. H. *Sprache und Politik: Untersuchungen zu Wortschatz und Wortwahl des offiziellen Sprachgebrauchs in der DDR*. Max Hueber Verlag, München 1968.
22. Schlosser H. D. *Die deutsche Sprache in der DDR zwischen Stalinismus und Demokratie. Historische, politische und kommunikative Bedingungen*. Verlag Wissenschaft und Politik. Berend von Nottbeck, Köln 1990.
23. Scholze-Stubenrecht, W (Hrsg.). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*. Bd. 1-6. Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, Mannheim 1999.
24. Schmidt G. D. *Klassifikation und Typisierung der BRD- und DDR-spezifischen Wortschatzes*. [in:] Hellmann, M. W. (Hrsg.). *Ost-West-Wortschatzvergleiche: Maschinen-gestützte Untersuchung zum Vokabular von Zeitungstexten aus der BRD und DDR*. Tübingen 1984.
25. Sobczak M., Pankanin, E. (in Druck) *Na tropach leksyki okresu NRD w międzywojniu*.
26. Schroeter S. *Die Sprache der DDR im Spiegel ihrer Literatur. Studien zum DDR-typischen Wortschatz*. Walter de Gruyter, Berlin/New York 1994.
27. Siewierska-Chmaj, A. *Język polskiej polityki. Politologiczno-semantyczna analiza expose premierów Polski w latach 1919-2004*. Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie. Rzeszów 2005.
28. Sucharowski W. *Deutsch-deutsche Grammatik. Das Beispiel inhaltsbezogene oder funktionale Grammatik*. – [in:] D. Brunner / M. Niemann (Hrsg.), *Die DDR- eine deutsche Geschichte. Wirkung und Wahrnehmung*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2011.

KORPORA

www.dwds.de

The Reality of East Germany reflected in the German lexis. Is “Ostalgie” still present in today’s German?

Abstract: The paper *The Reality of East Germany reflected in the German lexis. Is “Ostalgie” still present in today’s German?* based on the master’s thesis *German Lexis of the GDR period mirrored in the „Duden” dictionary* deals with lexis classified in the Duden dictionary as characteristic of the GDR period. Diachronic and synchronic analysis of the excerpted units in terms of their parts of speech, semantics, etymology and usefulness are preceded by a theoretical background, which tries to define the status of the German language after the World War II and in the GDR. The main aim of the paper was to demonstrate to what extent the reality in the Eastern Germany shaped German in the GDR and subsequently in Germany after its reunification.

Keywords: GDR, compound nouns, Duden, the German reunification.

Wiktor Pskit

University of Łódź
University of Economy in Bydgoszcz

On ‘small’ structures in syntax: small clauses, nonsententials, and small nominals

Introduction

One of the major achievements of more than fifty years of syntactic research conducted within the generativist paradigm is the discovery of rich functional structure involved in linguistic expressions. Over the years investigation of empirical data from a variety of languages led syntacticians to posit a highly articulated sequence of functional categories as heads of respective projections in clauses and phrases, traditionally assumed to be headed by lexical heads (noun, verb, adjective, adverb, preposition) [Rizzi 2013].

Clauses are assumed to have a layered tripartite structure. The innermost layer is the predicational core (VP headed by a lexical verb), which is included in TP, a projection of a Tense head, responsible for the temporal properties of the clause as well as the concept of subjecthood. The outermost level of organization has to do with relating the proposition to the speaker’s perspective and information structure (CP headed by a Complementizer). This yields a clausal structure with the following sequence of heads: C-T-V. Each of the three layers is subject to further expansion with other heads and their projections corresponding to particular grammatical phenomena observed in the course of research [Carnie 2008]. For instance, the traditional verb phrase has a shell-like structure with an inner VP core, headed by a lexical verb, and an outer vP shell, headed by a light verb, which can be a phonologically null element. The complementizer space is also further subdivided into projections of heads such as Force, Focus or Fin(iteness). In one strand of syntactic theorizing it is postulated that the arrangement of the relevant categories is fairly uniform across languages and can be captured in terms of the so-called syntactic cartographies [Cinque and Rizzi 2010, Rizzi 1997, Rizzi 2013].

At the same time, it has been observed that a number of linguistic expressions have structures that do not necessarily conform to the above-mentioned patterns. In particular, there are expressions which are ‘defective’ in the sense that they lack some or all of the expected functional elements. These include what is usually labelled small clauses, nonsententials (sentence fragments), and small nominals. The sections below present the most important findings concerning these ‘small’ structures. This brief survey of small structures is followed by the remarks on the small-nominal status of nominals in the NPN construction, an insight stemming from the present author’s investigation of NPNs in English and Polish [Pskit 2015, 2017].

Small clauses

A small clause is conceived of as a phrase (e.g. determiner phrase (DP), adjective phrase (AP), prepositional phrase (PP)) which has its own subject and is embedded in another clause [Progovac 2006: 38], or as any construction consisting of a subject and a non-verbal predicate [Citko 2008: 262]. Thus understood small clauses roughly correspond to what is called verbless clauses among others in popular descriptive grammars of English [cf. Quirk et al. 1985].

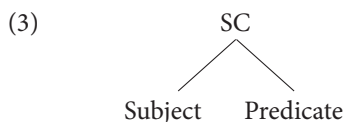
Viewing them from the perspective of theory of predication, Heycock [2013: 336] defines small clauses as “proposition-denoting constituents that do not contain a finite verb, or any verb at all, even in languages where matrix clauses normally must contain a verb”. Small clauses are exemplified by the bracketed structures, labelled SC (for small clause) in (1) below [the data from Heycock 2013: 336]:

- (1)
- a. I consider [_{SC} Julia radical]
 - b. I consider [_{SC} it obvious that she is right]
 - c. with [_{SC} the boss on holiday], her staff can do what they want
 - d. that makes [_{SC} your objections irrelevant]
 - e. they made [_{SC} him leave]

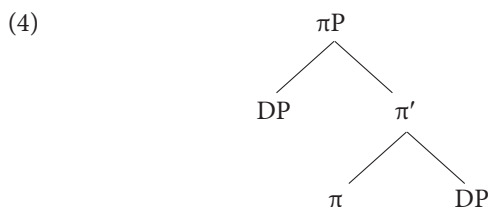
This suggests that predication structures can be subdivided into two types on the basis of their size: full finite clauses and tenseless small clauses [Heycock 2013: 336]. If one adopts the hypothesis that the clausal subject is not merged above Tense but originates inside the projection of the lexical verb (known as the ‘VP-internal subject hypothesis’), then behind every sentence there is an underlying small clause, where the subject and the predicate stand in a thematic relationship [examples from Heycock 2013: 336 and Progovac 2006: 40]:

- (2)
- a. [_{TP} Julia_i is [_{SC} t_i radical]]
 - b. [_{TP} he_j has [_{SC} t_i left]]
 - c. [_{TP} John_i is [_{AP} t_i [_{A'} clever]]]
 - d. [_{TP} they_i will [_{VP} t_i [_{V'} worry]]]

At first sight, small clauses appear to be composed of two symmetrically linked elements (subject and predicate), which can be schematically represented as follows:

However, following Bowers [2002], Citko [2008] analyses small clauses as asymmetric structures, headed by a predicational functional head (π), which makes the overall structure a π P, as in (4):

Citko's [2008] proposal regarding the structure of small clauses is based on her analysis of copular sentences in Polish. There are three types of copular sentence in Polish: verbal copula sentences, pronominal copula sentences, and dual copula sentences. While the dual copula type and the pronominal copula type exhibit certain similarities in terms of category selection, case assignment, extraction possibilities, and semantic interpretation, all three types involve an asymmetric small clause structure, headed by a predicational π head. The differences between verbal copula sentences and the other two types (pronominal and dual copula) depend on the status of the π head, which can be complete or defective [Citko 2008]. Elsewhere Citko [2011: 182-185] admits that in some languages there are symmetrically organized bare small clauses.

In a similar vein, Baker [2013: 17] argues that the distinction between adjectives and verbs boils down to the fact that the former are "less directly connected to their subjects" than the latter are: predicate adjective phrases require a copular verb or particle as a link with the subject, whereas verbs do not need such 'mediation' with their subjects. The two types of structure are presented in (5) below, (5a) for verbs and (5b) for predicative adjectives, where the verb *be* is the predicational head (Pred) [Baker 2013: 17]:

- (5) a. [_{VP} We fall]
 b. [_{PredP} We are [_{AP} fat]]

The same structure is valid even in contexts without an overt copula, as in the case of the complement of the verb *consider* in English:

- (6) [She considers [_{PredP} us \emptyset [_{AP} fat]]]

Importantly, the PredP in (6) is a small clause involving the subject *us* and the AP predicate, which are mediated by the phonologically empty predicational head.

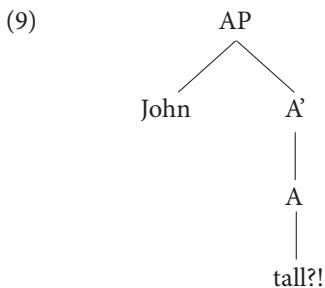
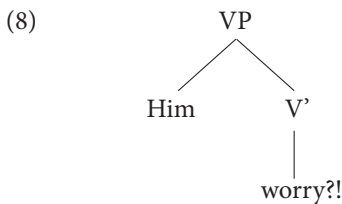
Nonsententials

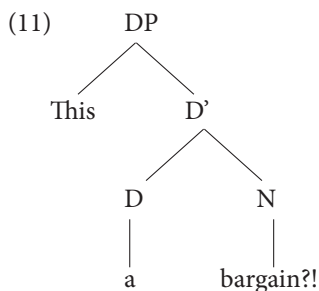
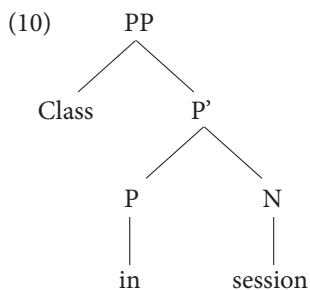
‘Small’ structures in syntax are sometimes subsumed under the label of nonsententials. Nonsententials are defined as “utterances that do not look like (full) sentences” or as “phrasal projections smaller than a sentence”, i.e. smaller than a TP [Progovac 2006: 33-34]. At least some of thus understood nonsententials include their own subjects (e.g. *Problem solved*) and they are labelled small clause nonsententials or root small clauses [examples from Progovac 2006: 35-6]:

- (7) a. Him worry?!
 b. John tall?!
 c. Class in session.
 d. This a bargain?!

Small clause nonsententials are tenseless structures, i.e. they do not have the TP layer, and their subjects are NPs rather than DPs, including the default case (NP) pronouns. The absence of the Tense head entails the absence of phenomena that rely on Tense (e.g. structural nominative case). As a result, it is not surprising that the properties of English small clause nonsententials include the default accusative case on subject pronouns, possible absence of otherwise obligatory determiners, and systematic lack of finiteness.

According to Progovac [2006], nonsententials result from selecting lexical items with unspecified/default forms of Tense and Case. If lexical items are selected without formal features, then the merge of the functional head (Tense) whose role is to value the relevant features is no longer necessary. The derivation of small clause nonsententials exemplified in (7) above results in the following respective structures proposed by Progovac [2006: 39]:

Fortin [2007] offers a different approach to nonsententials, distinguishing two types of such structures. Some nonsententials require the derivation of a full clausal structure and subsequent ellipsis of some of the material of such a full clause, whereas other nonsententials are directly generated by the syntax, i.e. they are derived as sub-sentential XP objects, without being embedded in a larger structure. The latter include bare unergative VPs (12b), adjunct adverbials (13b), interjection phrases (14b), NPs lacking structural Case (e.g. vocatives) (15), PPs (16b) [Fortin 2007: 73].

- (12) a. What did you do last night?
 b. Read.

- (13) a. Do you want to go to the movies?
 b. Absolutely.

- (14) a. Hey, you just spilled your coffee on your keyboard.
 b. Oops.

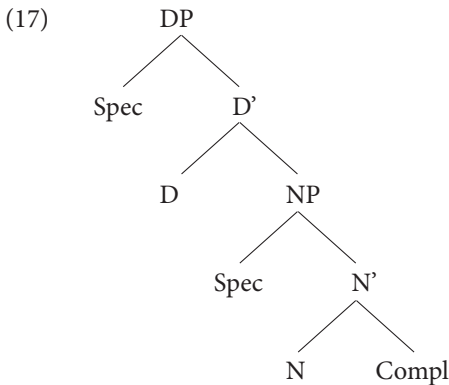
- (15) (to get someone's attention) Brian.

- (16) a. Have you seen my book?
 b. On the desk.

While they are structurally ‘defective’, the subsentential XPs contain no unvalued features, which makes them eligible for Spell-Out, i.e. being sent to the relevant interfaces (PF and LF).

Small nominals

Since 1980s research in generative syntax has been motivated, among other things, by a desire to seek parallels between the verbal/clausal domain and the nominal domain. Thus, following the discovery of a number of functional projections within the structure of sentences, the traditional noun phrases were also assumed to contain their own functional layer(s). This culminated in the DP-hypothesis developed by Abney [1987], which boils down to the idea that nominal expressions are DPs rather than NPs. The lexical projection NP does not enclose the functional projection (ArtP/DP) in its specifier position. Instead, the functional projection DP encloses the lexical projection NP, as in (17):

Just as TP and CP are the extended verbal projections, DP is the extended nominal projection above NP. An important conceptual advantage of this approach is that the category D is no longer defective with respect to the X-bar format of phrases: like other lexical and functional heads, it can take a complement and a specifier.

This important development was followed by subsequent proposals for more functional categories (e.g. Number, Gender, Kase) corresponding to inflectional properties of nouns. Further exploration of the cross-categorial symmetry between the clausal and nominal domains involves postulating shell-like organization of nominal expressions, modelled on the same phenomenon earlier identified within the verbal domain. Thus, nominals comprise an outer nP shell headed by a light noun and an inner NP core headed by a lexical noun [cf. Radford 2000, Alexiadou et al. 2007]. The outer nP shell itself is the complement of a higher functional head (e.g. Number or Gender). The presence of the functional n head is also motivated by the current thinking in the recent approach to morphological theory known as Distributed Morphology [Halle and Marantz 1993; Embick and Noyer 2007], where traditional lexical categories enter

the derivation as a-categorial roots and become categorially specified once they merge with 'light' functional heads (n, v, a, p). In the light of the above, the derivation of the English nominal expression *John's book* would involve the merger of functional heads D and n as well as movement operations. This would result in the following representation of the relevant structure [Alexiadou et al. 2007: 562]:

$$(18) \quad [_{DP} \text{John's}_k [_{D} 0] [_{NP} t_k [_{N} \text{book}] [_{NP} [_{N} t_j]]]]$$

Given so many parallels between clauses and nominals and the existence of 'small' structures within the clausal domain, one would expect that there are also small nominals. Indeed, this idea is explored in Pereltsvaig [2006], where small nominals are defined as nominal expressions which lack the DP projection and possibly other functional projections identified for the nominal domain too¹. Small nominals are then bare NPs and QPs.

According to Longobardi [1994], only argumental nominal expressions project DP. Arguments are interpretable at LF only if they are assigned structural Case and case assignment is associated with the presence of a D head, commonly assumed to host Case features, or alternatively with the presence of a separate Kase head. Phonologically overt determiners constitute valid evidence that an NP projects a DP. English nonargument NPs (e.g. predicates, vocatives) can occur without determiners [Progovac 2006: 46], which makes them candidates for small nominals.

On the other hand, Pereltsvaig [2006] argues that small nominals can appear in argument positions. What distinguishes small nominals from DPs is that the former are non-referential, in the sense of lacking individual reference. Based on a detailed analysis of mainly Russian data, Pereltsvaig [2006: 494] concludes that the following properties of small nominals make them distinct from DPs:

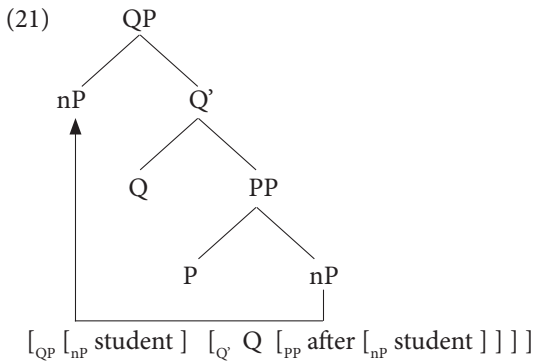
- (19) Small Nominals cannot
- a. have an individuated interpretation;
 - b. be specific;
 - c. have a partitive interpretation;
 - d. take non-isomorphic wide scope;
 - e. serve as controllers of PRO;
 - f. bind reflexives and reciprocals;
 - g. trigger external agreement;
 - h. small Nominals can participate in Approximative Inversion in Russian, and can be replaced by pro-QP elements, but not pro-DP elements.

¹ This is related to the ongoing debate on the (non-)universality of DP, i.e. the question whether the DP layer is cross-linguistically valid. However, this issue goes beyond the scope of this paper and the reader is referred to the relevant literature, e.g. Bošković 2012; Longobardi 1994; Pereltsvaig 2007; Progovac 1998; Willim 1998, 2000.

What has remained unnoticed by other authors is the small-nominal status of the NPN construction with two identical nouns (e.g. *day by day*, *student after student*). While the construction itself is discussed in a number of studies [e.g. Haïk 2013; Jackendoff 2008; Travis 2001], resulting in diverging accounts of NPNs, for example with respect to their categorial status [cf. Pskit 2012, 2015], no attempt has been made to analyse them as an instance of small nominal. There are compelling reasons to view NPNs as small nominals. English NPNs exhibit a number of properties which suggest that while these expressions belong to the nominal domain (e.g. they can be arguments or adjuncts), they lack the DP-layer. First of all, the construction seem to tolerate only singular countable nouns (uncountable nouns (20a) and plurals (20b) are excluded), and the nouns appear without determiners (20c). These constraints suggest that the nominals inside the NPN construction are defective.

- (20) a. *water after water, *dust for dust
 b. *men for men, *books after books, *weeks by weeks
 c. *the man for the man, *a day after a day, *some inch by some inch

Travis [2001] proposes that NPNs are derived by the mechanism of syntactic (iterative) reduplication, where a reduplicative head (Q) merges with a PP and triggers the reduplication of the nominal which is the complement of the preposition, i.e. the nominal is copied without being deleted in the original position and the copy is moved to the position of specifier of the Q head. Adopting this reduplication mechanism and assuming the defective character of the nominals, the structure of English NPNs could be as follows:

English NPNs are 'small' in two ways. In the light of Pereltsvaig's [2006] definition the whole NPN structure qualifies as a small nominal as it does not project the DP layer. At the same time, there are two construction-internal nominal expressions (nPs) which also lack the DP projection expected for countable singular nouns – they are small nominals as well. It remains to be seen whether the findings concerning English NPNs are confirmed by the grammatical behaviour of the corresponding expressions in other languages².

² Some preliminary research on Polish NPNs is presented in Pskit (2015). Further cross-linguistic investigation by the present author is underway (Pskit, in preparation. 'Small nominals in NPN structures').

Conclusion

This paper discusses 'small' syntactic structures such as small clauses, nonsententials and small nominals. It is stressed the existence of such 'small' expressions in both the clausal and the nominal domains adds up to the assumed structural symmetry between the two domains. Small clauses and small nominals lack the relevant functional heads and their projections, at least T and D respectively. Thus, 'smallness' in syntactic structure results from missing functional heads.

It is also shown that English NPNs are small in two respects: the nominals that precede and follow the prepositional head are small nominals in the sense of being nPs rather than DPs, the whole structure (though apparently nominal) is a small nominal as it lacks the DP projection either.

REFERENCES

1. Abney, S.P. 1987. *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Ph.D. dissertation, MIT.
2. Alexiadou, A., Haegeman, L., Stavrou, M. 2007. *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
3. Baker, M. 2013. On agreement and its relationship to case: some generative ideas and results. *Lingua* 130, 14-32.
4. Bošković, Ž. 2012. On NPs and clauses. In G. Grewendorf and T. E. Zimmermann (eds.) *Discourse and grammar. From sentence types to lexical categories*. Berlin: Mouton de Gruyter, 179-242.
5. Bowers, J. 2002. Transitivity. *Linguistic Inquiry* 33, 183-224.
6. Carnie, A. 2008. *Constituent Structure*. Oxford: Oxford University Press.
7. Cinque, G., Rizzi, L. 2010. The cartography of syntactic structures. In B. Heine and H. Narrog (eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 51-65.
8. Citko, B. 2008. Small clauses reconsidered: not so small and not all alike. *Lingua* 118: 261-295.
9. Citko, B. 2011. *Symmetry in Syntax. Merge, Move, and Labels*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Embick, D., Noyer, R. 2007. Distributed Morphology and the syntax/morphology interface. In G. Ramchand and C. Reiss (eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*. Oxford: Oxford University Press, 289-324.
11. Fortin, C. 2007. Some (not all) nonsententials are only a phase. *Lingua* 117: 67-94.
12. Häik, I. 2013. Symmetric structures. *Corela* 11:1. Accessed September 08, 2013. <http://corela.edel.univ-poitiers.fr/index.php?id=2875>.
13. Halle, M., Marantz, A. 1993. *Distributed morphology and the pieces of inflection*. In K. Hale and S.J. Keyser (eds.) *The View from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
14. Heycock, C. 2013. The syntax of predication. In M. den Dikken (ed.) *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 322-352.

15. Jackendoff, R. 2008. *Construction after construction* and its theoretical challenges. *Language* 84(1): 8-28.
16. Longobardi, G. 1994. Reference and proper names: a theory of N-movement in syntax and Logical Form. *Linguistic Inquiry* 25: 609-665.
17. Pereltsvaig, A. 2006. Small nominals. *Natural Language and Linguistic Theory* 24: 433-500.
18. Pereltsvaig, A. 2007. The universality of DP: a view from Russian. *Studia Linguistica* 61(1): 59-94.
19. Progovac, L. 1998. Determiner Phrase in a Language without Determiners. *Journal of Linguistics* 34: 165-179.
20. Progovac, L. 2006. The syntax of nonsententials. Small clauses and phrases at the root. In L. Progovac, K. Paesani, E. Caselles and E. Barton (eds.) *The Syntax of Nonsententials. Multidisciplinary Perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 33-71.
21. Pskit, W. 2012. The English NPN forms: words or constructions?. In W. Skrzypczak, T. Fojt, S. Wacewicz (eds.) *Exploring Language through Contrast*. Cambridge Scholars Publishing, 126-144.
22. Pskit, W. 2015. The categorial status and internal structure of NPN forms in English and Polish. In A. Bondaruk and A. Prażmowska (eds.) *Within Language. Beyond Theories*. Vol. 1. *Studies in Theoretical Linguistics*. Cambridge Scholars Publishing, 27-42.
23. Pskit, W. 2017. Linguistic and philosophical approaches to NPN structures. In W. Pskit (ed.) *Topics in Syntax and Semantics. Linguistic and Philosophical Perspectives*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 93-110.
24. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G, and Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman.
25. Radford, A. 200. NP shells. *Essex Research Reports in Linguistics* 33, 2-20.
26. Rizzi, L. 1997. The fine structure of the left periphery. In L. Haegeman (ed.) *Elements of grammar: Handbook in generative syntax*. Dordrecht: Kluwer, 281-337.
27. Rizzi, L. 2013. The functional structure of the sentence, and cartography. In M. den Dikken (ed.) *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 425-457.
28. Travis, L. 2001. The syntax of reduplication. *Proceedings of NELS* 31: 455-69.
29. Willim, E. 1998. On the DP-hypothesis in Polish, an article-less language. In P. Stalmaszczyk (ed.) *Projections and Mapping: Studies in Syntax*. Lublin: Folium, 137-158.
30. Willim, E. 2000. On the Grammar of Polish Nominals. In R. Martin et al. (eds.) *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, MA: MIT Press, 319-346.

On 'small' structures in syntax: small clauses, nonsententials, and small nominals

Abstract: This paper is concerned with various dimensions of the 'smallness' of syntactic structures. Grammatical constructions selected to illustrate the apparent smallness in syntax include small clauses, nonsententials and small nominals. The 'smallness' of small clauses (e.g. *We consider him very silly*) has recently drawn the attention of researchers, leading to various

accounts of their internal composition and derivation. As regards small nominals, they are discussed on the basis of Pereltsvaig [2006]. It is also proposed that NPN structures (e.g. *day after day*) constitute an instance of 'small' structure. Recent developments in syntactic theory (e.g. Citko 2008; Haik 2013; Progovac et al. 2006; Travis 2001; Pskit 2012, 2015) demonstrate that behind the surface 'smallness' of the above-mentioned types of expressions there are complex syntactic mechanisms.

Key words: small clause, small nominal, non-sentential, structure, syntax

Michał Sobczak

Emilia Pankanin

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Socjologiczno-lingwistyczne zagadnienia przekładu *Przepisów gry w piłkę nożną*

Od kilku lat można zaobserwować systematyczną ewolucję *Przepisów gry w piłkę nożną* (dalej: PG), wskutek czego dzień 1 lipca już trzeci raz z rzędu stał się datą, kiedy na całym świecie zaczęła obowiązywać ich nowa wersja. Tak częste modyfikacje PG powodują, że wiele pracy mają zespoły tłumaczeniowe powoływane w poszczególnych krajach i federacjach, których zadaniem jest przekład wyjściowego tekstu angielskiego na język docelowy. Zadanie to jest dziś z dwóch powodów szczególnie trudne. Po pierwsze, tłumacze pracują pod dużą presją czasu, gdyż wersja angielskojęzyczna pojawia się zazwyczaj dopiero w maju, podczas gdy już na początku lipca musi być przełożona na inne języki. Po drugie, rola tłumaczy jest niezwykle odpowiedzialna, gdyż od tego, w jaki sposób wykonają przekład, zależy często wynik i przebieg zawodów piłkarskich.

W poprzednich tekstach poświęconych problemom przekładu PG skupialiśmy się zarówno na ich statusie lingwistyczno-prawnym, jak i próbowaliśmy wskazać przyczyny i zakres popełnianych w toku translacji błędów¹. Niestety, zaledwie wstępna analiza opublikowanej 1 lipca wersji PG dowodzi, że usterki tłumaczeniowe nie zostały wyeliminowane. Zanim jednak przybliżymy przykłady niewłaściwych rozwiązań przekładowych zaobserwowanych przez nas w znowelizowanych zapisach, chcieliby-

¹ M. Sobczak, E. Pankanin, *Rewolucja w „Przepisach gry w piłkę nożną” z perspektywy przekładowej* [w:] „Heteroglossia. Studia Kulturoznawczo-Filologiczne” 2016, nr 6, s. 137-146.; M. Sobczak, *Tłumaczenie Przepisów gry w piłkę nożną pod lupą sędziogo-neofilologa*, [w:] K. Kodeniec, J. Nowacka (red.) *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translologii*. T. 5: *Język przekładu i komunikacji międzykulturowej*, Katedra Filologii Angielskiej Uniwersytetu Warmińsko Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016; M. Sobczak, *Deliberate save a rozmyslna parada obronna – kilka uwag o tłumaczeniu przepisów gry (w piłkę nożną)*, „Journal of Education, Health and Sport” 2015, nr 11, s. 678-684; M. Sobczak, *O potrzebie podjęcia badań prawno-językoznawczych poświęconych tekstom regulującym zasady gier sportowych*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy” 2015, nr 8, s. 129-136.

śmy skupić się na kwestii, która w dotychczasowych pracach pozostawała w tle rozważań, tj. na znaczeniu piłki nożnej we współczesnym świecie.

Według statystyk Międzynarodowej Federacji Piłki Nożnej (FIFA) piłka nożna jest obecnie najpopularniejszym sportem na świecie. Zrzesza ona bowiem ćwierć miliarda graczy, niemal dwa miliony klubów piłkarskich, ponad miliard entuzjastów piłki nożnej uczestniczących w meczach na stadionach i regularnie oglądających transmisje rozgrywek w telewizji². W Mistrzostwach Europy w Piłce Nożnej do lat 21, które od 16 do 30 czerwca bieżącego roku odbywały się w kilku miastach Polski, wzięło udział prawie ćwierć miliona fanów futbolu. Według danych Unii Europejskich Związków Piłkarskich (UEFA), tegoroczne rozgrywki, mimo tego, że obejmowały rywalizację na poziomie młodzieżowym, cieszyły się najwyższą frekwencją od dziesięciu lat³.

Dane statystyczne przedstawione powyżej trafnie ilustrują, jak istotne znaczenie w społeczeństwie ma współcześnie piłka nożna. Warto w tym miejscu zauważyć, że sport, jak zakłada socjologia sportu, czyli nauka zajmująca się badaniem jego społecznych aspektów, odgrywa także ważną rolę w kształtowaniu się kultury danego kraju. Jako kulturę należy w tym kontekście rozumieć zbiór wartości, norm i konwencji charakterystycznych dla danego społeczeństwa i przekazywanych kolejnym pokoleniom. To właśnie ona determinuje zachowania, a także organizuje strukturę społeczeństwa. Jak podaje Krystyna Szafraniec, współczesne społeczeństwo konsumpcyjne w celu ekspresji lub realizacji różnych celów⁴ posługuje się dobrami materialnymi⁵. W ten sposób kibic danego klubu piłki nożnej, nabywając karnet na mecze w całym sezonie, komunikuje, że jest gotowy poświęcić czas i określoną sumę pieniędzy, aby w czasie rozgrywek zagrzewać ulubioną drużynę piłkarską do walki⁶.

Do najbardziej ważkich aspektów kultury z perspektywy socjologii sportu należą symbole, zróżnicowanie kulturowe, istnienie subkultur oraz język. Jako symbole trzeba rozumieć środki stylistyczne, mające znaczenie dosłowne i ukryte, oparte na skojarzeniach i konwencjach społecznych. Członkowie danej społeczności interpretują ich znaczenie zazwyczaj w ten sam sposób. W środowisku sportowym są nimi np. puchary. W konsekwencji, główną motywacją uczestników zawodów jest zwycięstwo, czyli symboliczna natura pucharu, a nie zdobycie pucharu jako przedmiotu⁷. Wymiar symboliczny ma także pięć kół olimpijskich (niebieskie, żółte, czarne, zielone i czerwone). Oznaczają one jedność wszystkich uczestników igrzysk pochodzących z pięciu

² J. Cleland, *A Sociology of Football in a Global Context. Routledge Research in Sport, Culture and Society. Introduction*. Routledge. London, New York 2015.

³ www.u21poland.com/oficjalna-frekwencja-na-uefa-euro-u21-w-polsce-niemal-cwierz-miliona-widzow-81-zapelnienia-stadionow/, dostęp: 14.07.2017.

⁴ K. Szafraniec, *Młodzi 2011*. Kancelaria Rady Ministrów. Warszawa 2011, s. 255.

⁵ T. Delaney, T. Madigan, *The Sociology of Sports. An Introduction*, McFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina 2016, s. 72-74.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 73-74.

kontynentów⁸. W środowisku piłkarskim natomiast symbolami posługuje się np. arbi-ter, który, pokazując zawodnikom żółtą lub czerwoną kartkę, sygnalizuje naruszenie zasad gry⁹.

W badaniach socjologicznych sporo uwagi poświęca się zróżnicowaniu kulturo- wemu i istnieniu subkultur. Jak wiadomo, sport – w tym wypadku piłka nożna – jest obecny w każdej kulturze, a mecze piłkarskie organizowane są na całym świecie. Za przykład mogą tutaj posłużyć Mistrzostwa Świata w Piłce Nożnej – The FIFA World Cup – których gospodarzami w latach ubiegłych były Niemcy (2006), Republika Po- łudniowej Afryki (2010), Brazylia (2014), a w nadchodzącym roku (2018) zostanie Federacja Rosyjska¹⁰. W roku 2017 organizację Młodzieżowych Mistrzostw Świata Kobiet powierzono nawet tak egzotycznym krajom, jak Papua Nowa Gwinea czy Jor- dania, juniorzy zaś rywalizowali na stadionach w Korei.

Wielbiciele piłki nożnej tworzą międzynarodową wspólnotę, która jednoczy się w szczególności w trakcie trwania rozgrywek. Najwyższą wartością dla jej członków stanowi zespołowość, a elementem spajającym wspólnotę fanów futbolu są znane w wielu krajach przyspiewki i okrzyki – zarówno te pozytywne, mające na celu wyra- żenie uwielbienia dla ulubionej drużyny, jak i agresywne, często wulgarne, skierowane w stronę arbitrow i kibiców zespołów przeciwnych¹¹. Innymi wartościami, komuni- kowanymi przez fanów futbolu w formie graffiti na murach i napisów na flagach, są wierność, lojalność, oddanie, honor i wiara w Boga, jak np. *Upadł klub, my przetrwa- my wierni barwom nie klubowi* (RKS Raków Częstochowa). Trzeba dodać, że wśród haseł pojawiających się na murach występują także slogany wyrażające nienawiść, gniew: *Bóg zesłał nas na ziemię byśmy siali terror i zniszczenie* (Lechia Gdańsk). Te charakterystyczne są jednak dla tzw. szalikowców, odrębnej grupy, której zachowania postrzegane są powszechnie jako problem społeczny¹².

Warto także zauważyć, że fani futbolu, jako silnie zjednoczona grupa, mocno an- gażują się w kampanie społeczne. Od niemal piętnastu lat organizatorzy Mistrzostw Świata, piłkarze i kibice manifestują swój sprzeciw wobec przejawów dyskryminacji i rasizmu na stadionach. Protest ten polega między innymi na odczytywaniu przez kapitanów drużyn przed rozpoczęciem meczu krótkiej deklaracji podjęcia walki z dyskryminacją na tle rasowym, płci, ze względu na orientację seksualną, pocho- dzenie i wyznanie¹³. W Polsce impulsem do walki z przejawami rasizmu i dyskrymi-

⁸ K. Toohey, *The Olympic Games: A Social Science Perspective*. CABI Publishing, Wallingford, UK 2007, s. 61.

⁹ T. Delaney, T. Madigan *The Sociology of Sports. An Introduction*. McFarland & Company, Inc., Pub- lishers, North Carolina 2016, s. 73.

¹⁰ www.fifa.com/worldcup/index.html, dostęp: 14.07.2017.

¹¹ E. Kołodziejek, *Człowiek i świat w języku subkultur*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Nr 3060: *Język a kultura*, t. 20. Wrocław 2008, s. 292.

¹² Tamże, s. 292-293.

¹³ T. Delaney, T. Madigan, *The Sociology of Sports. An Introduction*. McFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina 2016, s. 80.

nacji były zorganizowane w 2012 roku we współpracy z Ukrainą Mistrzostwa Europy. Jeszcze przed rozpoczęciem rozgrywek powołano do życia Centrum Monitorowania Rasizmu, stanowiące część międzynarodowego projektu *Football Against Racism in Europe*. Koordynatorem przedsięwzięcia było stowarzyszenie *Nigdy Więcej*, oficjalny partner UEFA¹⁴. Środowisko piłkarskie aktywnie uczestniczy także w kampaniach organizacji humanitarnych. Warto wymienić w tym miejscu piłkarzy – Davida Beckham, Lionela Messiego i Ryana Giggsa – ambasadorów Funduszu Narodów Zjednoczonych (UNICEF).

Podsumowując, środowisko piłkarskie (zarówno fani, jak i piłkarze, trenerzy czy działacze) prezentuje się jako silnie zjednoczona, międzynarodowa wspólnota, którą łączą wartości (zespołowość, lojalność), sposoby wyrażania emocji (okrzyki, przyspiewki stadionowe, napisy na flagach i murach), posługiwanie się symbolami, a także wspólne cele (walka z rasizmem i dyskryminacją, skrajnym ubóstwem i głodem). Rozgrywki piłkarskie należy więc bez wątpienia traktować jako rywalizację o szczególnym znaczeniu społecznym. Rola arbitrów staje się w tym kontekście niezwykle odpowiedzialna, a narzędzie, które stanowi podstawę podejmowanych przez nich werdyktów – przepisy gry – muszą być przygotowane i przetłumaczone skrupulatnie i starannie.

Jak wspomnieliśmy wcześniej, cechą charakterystyczną każdej kultury jest także porozumiewanie się za pomocą języka¹⁵. Społeczność sportowa również posługuje się własnym kodem językowym – językiem sportu¹⁶. Zdaniem Tomasza Piekota¹⁷, jego użytkownikami mogą być zarówno zawodnicy profesjonalni, trenerzy, jak i komentatorzy oraz kibice. Prace językoznawcze powstałe dotychczas na ten temat traktują głównie o warstwie leksykalnej języka sportu¹⁸. Ten stan rzeczy można uzasadnić wyraźnym rozrostem słownictwa z dziedziny sportu w języku polskim w ostatnim czasie, głównie za sprawą zapożyczeń z języków obcych – przeważnie nazw nowych dyscyplin sportowych (*skateboard*, *kitesurfing*, *lacrosse*, *petanka*) i rosnącego zainteresowania niszowymi dyscyplinami w Polsce, jak np. *curling*¹⁹.

Rozważania zawarte w części empirycznej niniejszego artykułu dotyczą problemu słabo jeszcze opisanego, tj. tłumaczenia zasad gry w piłkę nożną. Zanim przedstawimy materiał wyekscerpowany z najnowszego wydania *Laws of the Game*

¹⁴ Powstaje Centrum Monitorowania Rasizmu, [w:] *Forum Żydzi, Chrześcijananie, Muzułmanie*, [online], 2009, www.znak.org.pl/?lang1=pl&page1=news&subpage1=news00&infopassid1=9844&scrt1=sn, dostęp: 19.07.2017.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ A. Tworek, *Język sportu – próba definicji (analiza języka polskiego i niemieckiego)*, [w:] G. Szpila (red.), *Język trzeciego tysiąclecia*, Tertium, Kraków 2000, s. 332.

¹⁷ T. Piekot, *Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do badań socjolektów*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa, Wałbrzych 2008, s. 123.

¹⁸ B. Nowowiejski, *Zróżnicowanie polskiej leksyki sportowej (między specjalistyczną terminologią a słownictwem potocznym środowiskowym)*, [w:] „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2014, nr 28, s. 109.

¹⁹ Tamże, s. 110.

oraz ich przekładu na język polski, warto, jak sądzimy, poświęcić kilka słów ogólnej charakterystyce języka piłki nożnej, by w jego obrębie umiejscowić PG. Janusz Taborek określa ten kod językowy jako „język specjalistyczny, używany w specjalistycznej komunikacji, który nie jest tylko odmianą języka młodzieżowego czy też specjalistycznej terminologii, gdyż występuje w wielu obszarach aktywności komunikacyjnej”²⁰. Na podstawie definicji zaproponowanej przez poznańskiego badacza można więc stwierdzić, że język piłki nożnej jest kodem o szerokim zasięgu, a jego użytkownicy stanowią grupę bardzo zróżnicowaną. Klasyfikację socjolektu sportowego zaproponował natomiast Artur Tworek, wyróżniając w jego obrębie następujące warstwy: język przepisów, język naukowy, język relacji prasowej, język sportowych programów telewizyjnych, język sportowych programów radiowych, język sportowców i trenerów, język kibiców, język spikera widowiska sportowego, język dziennikarza oraz sportowca lub trenera w formie wywiadu²¹. Do wybranych kategorii przedstawionych powyżej Janusz Taborek proponuje następujące przykłady z języka polskiego i angielskiego²²: język przepisów: „Podczas [...] meczu piłki nożnej zabrania się: używania obraźliwego słownictwa [...], rzucania przedmiotami; [...]”; „During the football match it is not allowed: to use swear words, to throw things; [...]”; język relacji medialnej: „Trzeciak strzelił gola po indywidualnej akcji całej drużyny”; „Trzeciak scored a goal after an individual action of the whole team”; język kibiców: „My chcemy gola!” – „We want a goal!”; „Gdzie te transfery?” – „Where are the transfers?”. Wśród wyrażen używanych przez entuzjastów piłki nożnej występują także frazeologizmy powszechnie stosowane w ogólnej odmianie języka polskiego, choć w innym znaczeniu: *złoty strzał* (‘zdobycie gola gwarantującego zwycięstwo w meczu’), *mieć czyste konto* (‘zakończyć mecz (połowę) bez straty bramki’), *dobrze się ustawić/dobre ustawienie* (‘znajdowanie się w takim miejscu na boisku podczas rozgrywania meczu, w którym piłkarz (piłkarze) może (mogą) przechwycić piłkę zagrałą przez przeciwnika lub stworzyć dogodną sytuację do zdobycia bramki’)²³.

Widać zatem, że PG są wymieniane przez badaczy jako element składowy języka sportu. W naszej opinii brakuje jednak bardziej szczegółowych, kompleksowych badań poświęconych tej warstwie języka sportu, podczas gdy często opisywane w literaturze przedmiotu socjolekty fanów czy język dziennikarzy nierzadko bardzo silnie wiążą się właśnie z PG, których interpretacja wywołuje wiele emocji i budzi niemałe wątpliwości.

²⁰ J. Taborek, *The language of sport: Some remarks on the language of football*, [w:] H. Lankiewicz, E. Wąsikiewicz-Firlej (red.), *Informed teaching- premises of modern foreign language pedagogy*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Piła 2012, s. 253.

²¹ A. Tworek, dz. cyt., s. 335-336.

²² J. Taborek, dz. cyt., s. 239-242.

²³ M. Podlecki, *Zmiany semantyczne jednostek frazeologicznych zaadaptowanych przez socjolekt środowiska piłkarskiego*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2014/3, nr 19, s. 21.

W dalszej części artykułu prezentujemy i opatrujemy komentarzem pięć przykładów niewłaściwych rozwiązań tłumaczeniowych zawartych w polskiej wersji PG²⁴. We wszystkich przykładach zachowujemy pisownię oryginalną. Ekscerpt obejmuje tylko te fragmenty przepisów, które zostały znowelizowane w tekście obowiązującym od 1 lipca 2017 roku.

Przykład 1.

Tekst angielski: The referee takes action against team officials who fail to act in a responsible manner and may expel them from the field of play and its immediate surrounds; a medical team official who commits a dismissible offence may remain if the team has no other medical person available, and act if player needs medical attention.

Tekst polski: Sędzia stosuje sankcje wobec osób funkcyjnych, które nie potrafią zachowywać się w sposób odpowiedzialny i może usunąć je z pola gry oraz jego bezpośredniego otoczenia; osoba pełniąca funkcję pomocy medycznej, która popełnia przewinienie karane wykluczeniem może pozostać w strefie technicznej, w przypadku, jeżeli ta drużyna nie ma innej opieki medycznej – taka osoba nadal udziela pomocy medycznej zawodnikom, jeżeli takowej potrzebują.

Komentarz: W przekładzie na język polski niezbyt fortunne wydaje się sformułowanie *które nie potrafią zachowywać się w sposób odpowiedzialny*. W naszej ocenie należałoby użyć ekwiwalentu: *które zachowują się nieodpowiedzialnie*. Pewne wątpliwości budzi również dodanie elementu *w strefie technicznej*, który określa miejsce, gdzie osoba funkcyjna udzielająca pomocy medycznej może pozostać po wykluczeniu jej przez sędziego. Z wersji angielskiej nie wynika wprost, że chodzi właśnie o strefę techniczną, gdyż w zdaniu poprzedzającym czasownik *remain* pojawiają się dwa człony: *the field of play* oraz *immediate surrounds*. Wersja angielska jest zatem niejednoznaczna i zapewne przysporzyła pewnych trudności polskiemu zespołowi tłumaczeniowemu. W naszej ocenie jednak należy uznać, że element naddany w przekładzie był uzasadniony; tłumacze intuicyjnie rozwiązali ten problem, wskazując tym samym linię interpretacyjną. Przekład dosłowny *może pozostać*, bez precyzowania miejsca, okazałby się dużo bardziej kłopotliwy i mniej transparentny.

Przykład 2.

Tekst angielski: With the exception of a substitute for a goalkeeper who is unable to continue, only players who are on the field of play or are temporary off the field of play (injury, adjusting equipment etc.) at the end of the match are eligible to take kicks.

²⁴ Zarówno w wypadku wersji angielsko-, jak i polskojęzycznej korzystamy z oficjalnych stron internetowych publikujących je instytucji. Tekst angielski zacytowaliśmy z witryny International Association Board: www.theifab.com/document/laws-of-the-game (dostęp: 28.07.2017), polski zaś ze strony Polskiego Związku Piłki Nożnej: www.pzpn.pl/federacja/sedziowie/materialy-szkoleniowe (dostęp: 28.07.2017).

Tekst polski: Z wyjątkiem wymiany za bramkarza, który nie jest w stanie kontynuować gry, tylko zawodnicy, którzy są na polu gry w chwili zakończenia zawodów lub znajdują się tymczasowo poza polem gry (kontuzja, poprawa ubioru itp.) są dopuszczeni do wykonywania rzutów z punktu karnego.

Komentarz: Analizowany przepis dotyczy sytuacji, kiedy zawody kończą się wynikiem nierozstrzygniętym i sędzia zarządza wykonywanie rzutów karnych w celu wyłonienia zwycięzcy meczu. Reguły, według których przebiega ten fragment rywalizacji, są bardzo precyzyjnie sformułowane, dzięki czemu zachowane są zasady fair play. W tym ważnym paragrafie błędnie przetłumaczono wyraz *substitute* (jako *wymiana*), co powoduje, że zapis w polskiej wersji PG jest niezrozumiały. Należało użyć ekwiwalentu z *wyjątkiem zawodnika wymieniającego bramkarza*, który nie powodowałby wątpliwości interpretacyjnych.

Przykład 3.

Tekst angielski: A player in an offside position at the moment the ball is played or touched by a team-mate is only penalised on becoming involved in active play by [...] gaining an advantage by playing the ball or interfering with an opponent when it has rebounded or beend deflected off the goalpost, cross bar, match official or an opponent.

Tekst polski: Zawodnik, który przebywa na pozycji spalonej w momencie, gdy piłka zostaje zagrana lub dotknięta przez współpartnera, może być ukarany jedynie wtedy, gdy jest aktywny w grze poprzez [...] osiąganie korzyści poprzez zagraniem piłki lub przeszkadzanie przeciwnikowi, gdy piłka trafiła do zawodnika na pozycji spalonej po rykoszecie lub odbiła się od słupka, poprzeczki, sędziego lub przeciwnika.

Komentarz: Przywołana powyżej regulacja odnosi się do jednego z najczęściej modyfikowanych artykułów PG – *Spalony*. Problem użycia w polskim przekładzie słów rykoszet i odbicie był już opisywany we wcześniejszych tekstach, wobec czego w tym miejscu chcielibyśmy skupić się na elemencie, który pojawił się w cytowanym zapisie w najnowszej wersji przepisów. Dodano mianowicie sformułowanie *match official*, które precyzuje, że przepis o spalonym obowiązuje również wtedy, gdy piłka odbije się od sędziego. W tym kontekście powstaje jednak pewna nieścisłość – określenie angielskie *match official* obejmuje swym zasięgiem semantycznym nie tylko arbitra głównego zawodów, lecz każdego z sędziów delegowanych do prowadzenia spotkania (sędziów asystentów, dodatkowych sędziów asystentów, sędziego technicznego). By wskazać, że chodzi o sędziego głównego, w tekście angielskim używany jest rzeczownik *referee* (co widać np. w przykładzie pierwszym, gdzie była mowa o sankcjach dyscyplinarnych podejmowanych przez arbitra). Tak więc autorzy tłumaczenia niewłaściwie zawężili analizowaną regulację tylko do sędziego głównego, podczas gdy może zaistnieć sytuacja, że piłka odbije się np. od dodatkowego sędziego asystenta. Adekwatny przekład powinien brzmieć: *od jednego z sędziów*. Na marginesie trzeba dodać, że jest to jednostkowy wypadek

błędno tłumaczenia określenia *match officials*. W pozostałych artykułach, np. w artykule czwartym, który reguluje ubiór zawodników, w tekście polskim pojawia się trafny ekwiwalent. Zespołowi tłumaczeniowemu zabrakło tu zatem konsekwencji.

Przykład 4.

Tekst angielski: If, when a free kick is taken by the defending team from inside its penalty area, any opponents are inside the penalty area because they did not have time to leave, the referee allows play to continue. If an opponent who is in the penalty area when the free kick is taken, or enters the penalty area before the ball is in play, touches or challenges for the ball before it has touched another player, the free kick is retaken.

Tekst polski: Jeżeli po podyktowaniu rzutu wolnego dla drużyny broniącej z jej własnego pola karnego, drużyna ta wykona go mimo obecności w polu karnym zawodników drużyny przeciwnej, którzy nie zdążyli opuścić pola karnego, sędzia zezwala na kontynuowanie gry. Jeżeli zawodnik znajdujący się w polu karnym w czasie wykonywania rzutu wolnego lub wchodzący w nie przed zostaniem piłki, dotyka piłkę lub atakuje przeciwnika w walce o piłkę, zanim dotknęła ona innego zawodnika, rzut wolny powtarza się.

Komentarz: Wydaje się, że w tłumaczeniu niepotrzebnie pojawia się sformułowanie *jeżeli po podyktowaniu rzutu wolnego*. Oczywiście jest, że rzut wolny wykonuje się wtedy, gdy zostanie on przez sędziego zarządzony, więc w tym miejscu wystarczyłby ekwiwalent *jeżeli drużyna broniąca wykona rzut wolny [...]*. Istotniejszy błąd pojawia się jednak w drugim zdaniu omawianego zapisu. Niejasne jest tam określenie *przed zostaniem piłki*. Trudno rozstrzygnąć, czy w wyrazie *zostaniem* mamy do czynienia z literówką (być może autorzy chcieli użyć odpowiednika *dostaniem*), czy omyłkowo pominięto jakiś człon w tłumaczeniu, co spowodowało, że przekład jest niepełny, a w konsekwencji niezrozumiały. Abstrahując od przyczyny błędu, tak brzmiący zapis nie oddaje znaczenia wersji angielskiej i jego właściwa interpretacja bez sięgania do oryginału – nawet w wypadku osób profesjonalnie związanych z piłką nożną – jest niemożliwa. Prawidłowy przekład to: *zanim piłka jest w grze*.

Przykład 5.

Tekst angielski: If an opponent who is in the penalty area when the goal kick is taken, or enters the penalty area before the ball is in play, touches or challenges for the ball before it has touched another player, the goal kick is retaken.

Tekst polski: Jeżeli przeciwnik znajdujący się w polu karnym, lub w nie wchodzący, w czasie gdy wykonywany jest rzut od bramki, dotyka piłkę lub o nią walczy przed tym, zanim dotknęła ona innego zawodnika, rzut od bramki należy powtórzyć.

Komentarz: Sądzymy, że niezbyt udane stylistycznie jest sformułowanie *przeciwnik znajdujący się w polu karnym, lub w nie wchodzący*. W tym miejscu, w naszym odczuciu, lepszym rozwiązaniem byłby przekład *jeżeli przeciwnik znajduje się w polu karnym lub wchodzi w nie [...]*. Oprócz tego, podobnie jak w przykładzie czwartym, zespół tłumaczeniowy pominął frazę angielską *before the ball is in play*, tym razem zastępując ją odpowiednikiem *w czasie gdy wykonywany jest rzut od bramki*. Takie rozwiązanie jest nieuzasadnione, ponieważ samo wykonanie rzutu karnego, rozumiane jako zagranie piłki ustawionej w polu bramkowym, nie oznacza, że piłka jest już w grze. Zgodnie z PG następuje to dopiero wtedy, gdy piłka opuści pole karne drużyny broniącej. Osoby z odpowiednim przygotowaniem (np. sędziowie, instruktorzy) będą w tym wypadku w stanie właściwie zinterpretować zapis polskojęzyczny, jednak trzeba pamiętać, że PG adresowane są także do innych grup odbiorców (nauczyciele, fani, dziennikarze), którzy nie dysponują wiedzą i doświadczeniem pozwalającym na trafną interpretację tak sformułowanej regulacji.

Z przeprowadzonej analizy materiału wyekscerpowanego z aktualnie obowiązującej wersji PG wynika, że w przekładzie na język polski pojawiają się błędy, które mogą wpłynąć na możliwość, a także nawet interpretacji zdarzeń boiskowych. Wydaje się, że przyczyn wskazanych usterek należy upatrywać nie tylko w kwestii, którą już podnosiliśmy, tj. niewystarczającym przygotowaniu zespołu tłumaczeniowego do powierzonego zadania (przypomnijmy, że przekład zlecany jest osobom bez doświadczenia i przygotowania filologicznego), lecz również w niedoskonałości procesu tworzenia PG. Krótki czas, w którym musi być wykonany przekład, powoduje, że brakuje możliwości, by odpowiednio dogłębnie pochylić się nad zapisami w wersji angielskojęzycznej, przeanalizować nieścisłości czy wreszcie zrewidować, skorygować zaproponowane wstępnie tłumaczenie.

Celem artykułu – obok analizy materiału językowego – było również podkreślenie społecznego znaczenia piłki nożnej we współczesnym świecie, które powoduje, że decyzje podejmowane przez sędziów w oparciu o niewłaściwie przełożone bądź niefortunnie sformułowane zapisy budzą wiele emocji i kontrowersji. To właśnie socjologiczny fenomen sportu powinien stać się przyczyną głębszych i bardziej zintensyfikowanych badań poświęconych przekładowi zasad regulujących przebieg rywalizacji sportowych.

Jako konkluzję rozważań przytoczmy relację jednego z portali internetowych dotyczącą rozstrzygnięcia o podyktowaniu rzutu karnego przeciwko reprezentacji Polski w meczu Mistrzostw Europy rozgrywanych w Austrii i Szwajcarii w 2008 roku:

Mało w historii było tematów, które jednoczyły Donalda Tuska oraz Lecha Kaczyńskiego. Dokonał tego Howard Webb (na polski rynek weszła właśnie jego autobiografia, którą były sędzia osobiście promował w Warszawie i Poznaniu), dyktując w doliczonym czasie gry meczu Austria - Polska podczas mistrzostw Europy w 2008 roku rzut karny przeciwko biało-czerwonym. Polacy

zremisowali przez to wygrany mecz, a zarówno Tusk, jak i Kaczyński sędziowanie Webba nazwali skandalicznym [...]. Webb podjął w tym meczu jedyną słuszną decyzję, ale następnego dnia, oczekując na bagaż na lotnisku, odsłuchał szokującą wiadomości na poczcie głosowej. O pilny kontakt prosił Simon Torr, policjant z South Yorkshire. - Policja otrzymała informację, że po wczorajszym meczu grożą ci śmiercią, Howard. Skontaktowaliśmy się już z UEFA i poprosiliśmy o dodatkową ochronę dla ciebie, ale musimy porozmawiać o bezpieczeństwie twojej rodziny - wspomina słowa oficera Webb w swojej książce²⁵.

BIBLIOGRAFIA

1. Cleland J., *A Sociology of Football in a Global Context. Routledge Research in Sport, Culture and Society. Introduction*. Routledge. London, New York 2015.
2. Delaney T., Madigan, T. *The Sociology of Sports. An Introduction*. McFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina 2016.
3. Kołodziejek E., 2008. *Człowiek i świat w języku subkultur* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis No 3060. „Język a kultura”. T. 20. Wrocław 2008, s. 287-296.
4. Nowowiejski B., *Zróżnicowanie polskiej leksyki sportowej (między specjalistyczną terminologią a słownictwem potocznym środowiskowym)* [w:] „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, 28 (2014). Poznań 2014, s. 109-124.
5. Piekot T., *Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do badań socjolektów*. Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2008.
6. Podlecki M., *Zmiany semantyczne jednostek frazeologicznych zaadaptowanych przez socjolekt środowiska piłkarskiego*. [w:] K. Dulat, D. Maslej, M. Miławska-Ratajczak (red.), „Kwartalnik Językoznawczy”, 2014/3 (19), Poznań 2014, s. 20-36.
7. Sobczak M., *Deliberate save a rozmyślna parada obronna - kilka uwag o tłumaczeniu przepisów gry (w piłkę nożną)* [w:] „Journal of Education, Health and Sport”, Numer 11, 2015, s. 678-684.
8. Sobczak M., *O potrzebie podjęcia badań prawn językoznawczych poświęconych tekstom regulującym zasady gier sportowych*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy”, Numer 8, 2015, s. 129-136.
9. Sobczak M., Pankanin E., *Rewolucja w „Przepisach gry w piłkę nożną” z perspektywy przekładowej* [w:] „Heteroglossia. Studia Kulturoznawczo-Filologiczne”, 2016, Numer 6, s. 137-146.
10. Sobczak M., *Tłumaczenie Przepisów gry w piłkę nożną pod lupą sędziego-neofilologa* [w:] K. Kodeniec, J. Nawacka (red.) *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii*. T. 5 : *Język przekładu i komunikacji międzykulturowej*. Katedra Filologii Angielskiej Uniwersytetu Warmińsko Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 93-103.
11. Sobczak M. *Przepisy gry vs Spielregeln – analiza porównawcza z perspektywy przekładowej* (w druku).
12. Szafraniec K., *Młodzi 2011*. Kancelaria Rady Ministrów, Warszawa 2011.

²⁵ P. Kapusta, *Howard Webb. Donald Tusk chciał go „zabić”, nienawidziło go pół Anglii. A i tak był najlepszy*, „Sportowe Fakty”.www.sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/688094/howard-webb-donald-tusk-chcial-go-zabic-nienawidzilo-go-pol-anglii-a-i-tak-byl-n, dostęp: 31.07.2017.

13. Taborek J., *The language of sport: Some remarks on the language of football* [w:] H. Lankiewicz E. Wąsikiewicz-Firlej (red.), *Informed teaching – premises of modern foreign language pedagogy* Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Piła 2012, s. 237-253.
14. Toohey K., Veal, A. J., *The Olympic Games: A Social Science Perspective*. CABI Publishing, Wallingford, UK 2007.
15. Tworek A., *Język sportu – próba definicji (analiza języka polskiego i niemieckiego)* [w:] G. Szpila (red.), *Język trzeciego tysiąclecia*. Tertium, Kraków 2000, s. 331-340.

NETOGRAFIA

1. www.u21poland.com/oficjalna-frekwencja-na-uefa-euro-u21-w-polsce-niemal-cwierzemiliona-widzow-81-zapelnienia-stadionow/, [dostęp: 20.07.2017].
2. www.fifa.com/worldcup/index.html, [dostęp: 14.07.2017].
3. www.pzpn.pl/federacja/sedziowie/materialy-szkoleniowe, [dostęp: 28.07.2017].
4. *Laws of the Game 2017-2018*, http://static-3eb8.kxcdn.com/documents/278/082040_220517_LotG_17_18_FINAL_EN_150dpi.pdf, [dostęp: 28.07.2017].
5. Kapusta P., *Howard Webb. Donald Tusk chciał go „zabić”, nienawidziło go pół Anglii. A i tak był najlepszy*, „Sportowe Fakty”, www.sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/688094/howard-webb-donald-tusk-chcial-go-zabic-nienawidziło-go-pol-anglii-a-i-tak-był-n, [dostęp: 31.07.2017].
6. Powstaje Centrum Monitorowania Rasizmu [w:] Forum Żydzi, Chrześcijananie, Muzułmanie, [online], 2009, www.znak.org.pl/?lang1=pl&page1=news&subpage1=news00&infopassid1=9844&scrt1=sn, [dostęp: 19.07.2017].

Sociolinguistic aspects of translation of *The Laws of the Game*- abstract

Abstract: The present paper deals with selected sociolinguistic aspects of translation of *The Laws of the Game* from English into Polish. Particular attention was drawn to the importance of football in the contemporary world from the perspective of sport sociology. The authors addressed also the language of sport and described its most distinctive characteristics. The results of the analysis suggest that the main reason for the translation of *The Laws of the Game* containing translation mistakes is not only the insufficient experience and background knowledge of its translators but also the pressure of time.

Key words: translation studies, Laws of the Game, sociology, sociolinguistics, the language of sport

Przemysław Ziółkowski
University of Economy in Bydgoszcz

**English in the kindergarten
and in the early primary school education
– teacher’s competences, aims,
the teaching content and assessment**

Introduction

Foreign languages should be introduced to the child’s environment at the earliest possible age. The earlier the child is in touch with the given language, the easier and faster it learns it. Therefore, teaching foreign languages is the most effective and the least laborious before the age of 12, but the earlier it starts, the faster and better the child learns the language¹.

Natalia and Krzysztof Minge in their book titled *Jak kreatywnie wspierać rozwój dziecka? (How to support child’s development in a creative way?)* attract attention to the fact that it is worth teaching languages to children early because it is the time when they acquire the language in a natural way – without learning words by heart or learning grammar. Owing to it, they have an opportunity to learn a foreign language really well. The more languages the child learns, the easier it is for the child to learn anything. The brain accustomed to storing a great amount of information will learn fast and it will last until the old age².

The knowledge of English is a basic means of communication today. It is an ability without which it is difficult to find employment. English is a universal language without which it is impossible to manage in the world of computers, the Internet and, generally speaking, the world of information. Therefore, exactly 3 years ago, the compulsory English classes were added to the core curriculum for the pre-school and early primary school education, that is children aged 3-6 and 7-9.

¹ Minge N., Minge K., *Jak kreatywnie wspierać rozwój dziecka?*, wyd. Samo Sedno, Warszawa 2011, s. 149.

² Ibidem, s. 150.

According to Hanna Komorowska, the early period of learning, that is the first stage of pre-school and early primary school education – is the so called stage of sensitization, (sometimes even occurring in form of *sensitisation*). The essence of this stage of sensitisation to a foreign language mainly consists in developing language awareness³.

The aims of the language work at this stage are:

- encouraging a child to learn a language and sustaining learner's motivation,
- familiarization with the sounds uttered in a foreign language,
- making the child aware of the coexistence of different languages and cultures,
- preparing a child for the stage of systematic foreign language learning⁴.

Komorowska claims that in order to achieve the language aims, there is only one basic strategy at this stage of education which should be emphasized in the syllabus and this language skill is listening. While listening, it is worth giving the child an opportunity to listen to different people speaking and various voices in different situations. The essential task is to get the child accustomed to a situation when the child listens although he or she does not understand or does not fully understand the text. Therefore, too difficult activities and critical remarks should be avoided. Otherwise, frustration will discourage the child from listening and from learning the language. Only at the later stage comes speaking and even further away – preparation to learn how to read and write⁵.

Educational aims concerning teaching English in the kindergarten and in the early primary school education

On the 30th of May 2014, the Minister of National Education signed the Regulation amending the regulation on the core curriculum for the pre-school education and general education for primary schools concerning early primary school education (I stage of education, grades I-III of the primary school) [Journal of Laws, item 803]. As it was mentioned, compulsory foreign language lessons are obligatory in the kindergarten for all 5-year-old children from the 1st of September 2015, whereas from 2017 – for all the children attending the kindergarten.

In accordance with the core curriculum for kindergarten education, there are twelve aims of pre-school education. The text concerning a foreign language is included in the eleventh point and it reads: 'preparing children to use a modern foreign language by developing their language and cultural awareness and creating positive motivation to learn foreign languages at further educational stages and in case of

³ Komorowska H., *Programy nauczania w kształceniu ogólnym i w kształceniu językowym*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005, s. 121.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

moderately or severely mentally handicapped children – making the children aware of the coexistence of different languages and cultures’.

This aim, similarly to others, should be applied to ‘all educational areas in the kindergarten’, therefore it is worth paying attention to the aims which are to be accomplished during language classes. They will be mentioned below.

The aims of the pre-school education are:

- supporting children in developing skills and shaping intellectual activities necessary in everyday activities and for further education;
- developing children’s social skills which are essential to provide proper relations with children and adults (paying attention to the speaker, following rules in games and play, introducing oneself);
- creating conditions facilitating playing together in harmony and learning various physical and intellectual abilities by children;
- encouraging children to participate in fun activities and sports games;
- building up children’s knowledge of the social, natural and technical world and developing presentation skills to demonstrate own thoughts in a way which is clear to others (knowledge of plants and animals living in different natural environments, awareness of the changes taking place in the plants and animals living in subsequent seasons of the year);
- introducing children to the world of aesthetic values and developing speaking skills through music, dance, singing, short theatrical forms, and plastic arts (acting out roles, using speech, mimics, gestures and movements and props, singing songs, expressing themselves in various art techniques);
- creating in children the sense of belonging to the society (to a family, a peer group or some national community) and patriotic attitudes;
- providing children with better educational opportunities through supporting their curiosity, activeness, and self-reliance and also by shaping such knowledge and skills which are important for school education.

In order to achieve these aims, child’s development should be supported; children should be brought up and shaped in the following areas:

- supporting intellectual development together with mathematical education (counting, addition and subtraction, distinguishing between the right and the left side, identifying the directions and the location, knowledge of the sequence of seasons of the year, days and nights);
- supporting the development of speech (the ability to talk to the interlocutor, paying attention to accuracy of expression, the skill of attentive listening, asking questions and talking about one’s needs and decisions);
- shaping the readiness to learn to read or write (identifying directions on the sheet of paper, looking at pictures paying attention to detail, recognizing the

meaning of the simplified drawings, signs and symbols, manual dexterity and eye – hand coordination, arousing children’s interest in reading, writing and books).

The core curriculum for pre-school education emphasizes that kindergartens and other forms of kindergarten education and individual teachers undertake activities aiming at supporting the child’s individual development in accordance with child’s needs and capabilities, and in the case of the disabled children, including the ones who are mildly or severely mentally retarded – the development should be also adequate to their physical and mental as well as communication capabilities and the pace of their psycho-physical development.

Preparing children to use a modern foreign language should be a part of various activities carried out within the pre-school curriculum and should be mainly based on play activities.

At the stage of primary school, the most important thing is also, as in case of pre-school education, further sensitivisation of children to English and familiarization with it as well as developing motivation to learn English through play activities and the descriptive form of assessment.

According to the core curriculum, general educational aims are to include:

- supporting children in their intellectual, emotional, social, ethical, physical and aesthetic development.
- aspiration for developing the system of knowledge and abilities necessary to learn about the world and understand it.
- care of the child to make it aware of its social belonging (to a family, a peer group and a national community) and understand the need to care about the nature.

The tasks of the school included in the core curriculum for the early primary school education consist in:

- implementation of the curriculum focused on the child, its individual pace of development and learning capacities;
- respecting the idea of three entities participating in the process of bringing up and education: learner – school – family home;
- developing child’s predispositions and cognitive abilities;
- shaping in a child a positive attitude to learning and developing curiosity in learning about the world around and seeking the truth;
- respecting the dignity of a child, providing the child with friendly, safe and healthy conditions to learn and play, to work individually and in a group, to develop self-reliance and responsibility for oneself and the closest surroundings, providing the child with conditions to develop artistic, musical, theatrical and movement expression, research activity as well as the creative activity;

- equipping children with reading and writing skills, knowledge and mathematical abilities necessary for them in real life, in school situations and to solve problems;
- providing a child with the possibility to acquire knowledge and skills necessary to understand the world which include offering the child access to various sources of information and possibilities of using them;
- supporting the development of personal characteristic features necessary for active and ethical participation in the social life.

According to the annex to the Recommendation of the European Parliament of 18 December 2006, the following key learners’ competences should be also developed:

- communicating with other children, adults and representatives of other nationalities (f. ex. through communication in the classroom, correspondence);
- critical and logical thinking (by solving puzzles, tasks consisting in guessing, matching or predicting, etc.);
- cooperating in a group (f. ex. project work, performing tasks which involve conducting class surveys, participating in class games and plays);
- improving their effective learning techniques;
- acting and active participation in learning (f. ex. in roleplays, class and language games, while starting a conversation);
- searching for (f. ex. materials and the opportunity to use the language outside the classroom).

Despite the fact that the first grade of the primary school is the initial stage of the ‘serious’ learning of English, it is a well-known fact that many of child’s abilities are acquired in the kindergarten and then they should be only developed. The proposed changes in the core curriculum include detailed abilities which children should achieve as preparation for using the foreign language. On the basis of these regulations, it was assumed that the child finishing the kindergarten and beginning education in the primary school can:

- participate in various types of games which take place in the kindergarten and are provided in English. These can be the musical games during which children sing, tap the rhythm and react to the sounds of music. These can be movement games during which children act out the activities given by the teacher, perform gestures illustrating the lyrics of the song or a poem. Games with the use of English may also concern artistic activities when for example children make a collage together, illustrate the learned words or a story. Construction games described in the core curriculum may consist in constructing objects from building blocks (buildings, animals, etc.), which names children learn in a foreign language. Theatrical games include acting out scenes, stories and preparing simple performances in English;

-
- understand very simple instructions given by the teacher or coming from the recordings or from other learners and react verbally or non-verbally to them. It is important for the children participating in the games to have a chance to show that they understand the messages directed to them. At the beginning, it is enough for the children to perform the instructions, but with the time, they should start answering using single words or expressions to confirm that they understand and know how to respond in a given situation.
 - repeat rhymes, simple poems and sing songs in a group. Repeating and singing in a group is an important stage in getting accustomed to a foreign language. It gives the sense of safety and creates the opportunity to practise own skills and pronunciation before children are ready to perform individually in front of the group or parents;
 - understand the general sense of short stories told or read by the teacher who uses flashcards, props or movement, mimics or gestures while telling or re-reading. Children are capable of understanding the text from the context and with a skilful use of gestures by the teacher or with the use of visual aids they can understand the general context of the story even if it exceeds the range of the learned vocabulary or structures. The teacher should choose the stories from the suggested repertoire for children, especially traditional fairy tales but also use the works from the contemporary British or American literature for children⁶.

Language skills developed in a group of kindergarten children are listening and comprehension as well as speaking in a foreign language.

Developing the skill of listening and comprehension consists in getting the children accustomed to the instructions given in a foreign language, listening to fairy tales, songs and rhymes as well as the use of a foreign language in plays and language games.

Developing speaking in a foreign language means encouraging children to repeat phrases and expressions while singing songs, reciting poems and rhymes and also the use of a foreign language in games and plays and during everyday activities performed in the kindergarten. The listening skill:

- sensitivisation to the sounds in a foreign language,
- language familiarization,
- developing the ability of using a movement to react to some verbal input in a foreign language,
- developing understanding the meaning from the context.

⁶ Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M., *Język angielski w wychowaniu przedszkolnym. Program nauczania 3, 4, i 5-latków*, wyd. Oxford University Press, London 2014, s. 7.

The speaking skill:

- repetition of expressions and sentences in a foreign language,
- participation in the permanent parts of the lesson (f. ex. greetings, saying goodbye),
- singing songs and reciting poems in a foreign language,
- answering teacher’s questions.

Yet, another specific educational aim in teaching a foreign language is developing self-reliance in learning. Children aged 3-4 are not aware of the process of learning and due to it they cannot develop self-reliance in this process. They learn about the world through play and they do not realize the fact that they learn in this way. With 5-year-old children, the teacher may gradually aid the development of the self-learning skill, however modifying methods and techniques in accordance with the age and developmental differences among children. Owing to the activities aiming at developing self-reliance in learning, the child feels that learning a language is important and that his or her opinion, point of view and experiences are of great significance for the teacher who asks questions and listens to the answers.

The atmosphere of cooperation and the possibility to talk freely about the language experiences make children more engaged in learning and as a result, in the future they can become more conscious and responsible learners⁷.

The specific objectives are perceived as broadening of the overall aim and general aims resulting from the core curriculum. In order to achieve the overall aim at the stage of primary school education, main emphasis should be placed on developing listening and speaking skills, at the same time treating reading and writing as additional skills, introduced subsequently.

The listening skill:

- gradual familiarization with sounds and intonation in English (teacher, recording);
- listening to different types of texts in English (teacher’s instructions, fairy tales, roleplays, songs, etc.) suitable for this age group in different forms (recording, teacher, other learners in the classroom);
- developing the skill of understanding teacher’s instructions and responding to them properly (with words or the body);
- developing the listening skill in order to understand the general situation (e.g. classroom communication or roleplays) and to respond properly;
- developing the listening skill in order to understand the context (fairy tales, stories, roleplays);

⁷ Ibidem, s. 8.

The speaking skill:

- gradual practising of correct pronunciation and intonation in English;
- acquiring the language habits by:
 - choral and individual repetition,
 - repetition of the typical interactions taking place in the classroom (e.g. asking about the date or how the children feel),
 - using the same expressions or language phrases (*formulaic chunks*) which require verbal interaction to react to questions and other people's statements;
- encouraging children to express themselves freely and to experiment with the language (without the risk of making a mistake) on the subject chosen by the learner or other topics suitable for this age group.

The reading skill:

- developing the skill of recognizing the graphic forms of the words and associating them with the phonetic forms;
- gradual exposure to the graphic forms of the words, then the sentences;
- developing the skill of reading aloud;
- gradual development of a passion for reading for pleasure in children (e.g. individual reading of the well-known fairy tales).

The writing skill:

- gradual introduction of writing single words (from copying the pattern to signing pictures);
- gradual development of the skill of writing single sentences and short texts by partial rewriting or filling in the model text.

Preparing the teachers of English to work with children in the kindergarten and in the early primary school education

There is a common belief that no specially qualified teaching staff are required to teach foreign languages in the primary school or the kindergarten because children learn the language extremely easy and the teaching process mainly consists in providing the simplest grammar structures, very limited vocabulary, fun activities as well as singing songs and the teacher may be replaced by the video tape. It is the most erroneous point of view because the empirical studies confirm that the effectiveness of the early primary school education depends to a great extent on the language and methodological competence of the teacher and the atmosphere during the lesson. It results from the fact that children at this age group do not have the ability to learn on their

own, they cannot use the written texts yet, therefore they need to have an emotional bond with the person who is an authority for them and who is to organize the process of knowledge and skills acquisition in a foreign language in the nice atmosphere and in a competent way⁸.

Agnieszka Kostrzewska in her guidebook titled *Teaching a foreign language in the kindergarten after the 1st of September 2015* writes that the officially binding in this respect is at present (state of the beginning of June 2015) the Regulation of the Minister of National Education of the 6th August 2014 amending the regulation on specific qualifications required of teachers as well as on determining schools and cases in which teachers who have not completed higher education or have not graduated from teacher training institution can be employed.

At present, the foreign language teacher does not need to hold a higher education diploma in the field of English philology, the teacher training college of foreign languages or the childhood education with the English language: ‘On the basis of Art. 9 item 2 of the Act of the 26th of January 1982 – Teacher’s Charter (Journal of Laws of 2014, item 191) it is ordered as follows: § 1. In the Regulation of the Minister of National Education of 12 March 2009 on specific qualifications required of teachers as well as on determining schools and cases in which teachers who have not completed higher education or have not graduated from teacher training institution can be employed (Journal of Laws of 2013 item 1207) after § 28 § 28a shall be added with the wording § 28a⁹.

Until 31 August 2020, qualifications for teaching foreign languages in the kindergarten are also granted to a person who has qualifications to perform the job of a teacher in the kindergarten determined in § 4 points 1 or 2 and who is a holder of a certificate of a given foreign language at least at elementary level, which is mentioned in the annex to the regulation¹⁰.

In accordance with the wording: ‘recommended conditions and the way of implementation’, fulfilling the new area of the core curriculum of the following wording ‘preparing children to use a modern foreign language’ may be the task of a teacher or teachers who work with a given group if they possess the skills necessary to teach a foreign language in the kindergarten or the teacher whose job will be to introduce only elements of a foreign language.

And here, reference should be made to Hanna Komorowska who points out that in case of integrated teaching, there are three distinctive curriculum variants related to introducing a foreign language both at the stage of kindergarten and at the first stage of primary school education.

⁸ Iluk J., *Jak uczyć małe dzieci języków obcych?*, wyd. Gnome, Katowice 2002, s. 37.

⁹ Kostrzewska A., *Teczka materiałów do nauczania języka angielskiego w przedszkolu zgodna z nową podstawą programową*, wyd. Forum, Poznań 2015, s. 7.

¹⁰ Ibidem, s. 8.

-
- Variant I means full integration. Here, a foreign language becomes an element of overall educational concept, it is taught by the same teacher or a teacher who is the partner of a form teacher and both of them work as a team to accomplish the joint concept which is described by the term *embedding*. The example of such variant may be the integration by the teacher or the integration through the teaching content.
 - Variant II is the medium option. A foreign language is introduced here as a separate subject taught by the specialist teacher during separate classes. However, the syllabus is worked out with the teacher of grades I – III, the accomplishment of the individual contents is fully correlated and, while doing it, teachers use a certain amount of the same materials and they use the same teaching methods.
 - Variant III is the parallel option. Here, a foreign language is introduced as a totally separate subject by the teacher coming to the kindergarten or the primary school, often not employed by the institution on the basis of employment contract and at the same time – fairly connected with the institution. Teaching is carried out in accordance with the language syllabus which is often totally suitable for the given age group and is based on proper materials from the methodological point of view; however there is no real cooperation between the language teacher and the form teacher, there is also no real integration¹¹.

Agata Klim-Klimaszewska stresses the fact that both the kindergarten headmaster and the teachers are obliged to provide special care while working with children and to provide the level of language the children are exposed to. The amendment to the curriculum concerning the rules for introducing a foreign language constitutes the starting point for developing the sense among the teaching staff that yet there is a need to integrate teaching English with what the children are taught in the kindergarten (and at school) – and mainly developing a feeling that what the children learn in the kindergarten or at school is connected with everyday life. It depends on the headmaster how much foreign language children will learn and to what extent it will be incorporated into children's everyday activities. It is worth introducing a wider range of foreign language teaching – everyday communication in Polish and in a foreign language together with the group work during which only a foreign language is taught. It should be remembered that the tendency to introduce the language elements starting from the stage of kindergarten will definitely be more and more common soon and in a few years' time, it will become the usual practice¹².

The organization of language classes in the kindergarten should be coherent with what the children experience in their closest surroundings. The teacher has to remember that simultaneous introduction of the English language into child's everyday life needs to be done gradually in the surroundings which are safe for the child, without

¹¹ Komorowska H., op. cit., s. 120-121.

¹² Kostrzewska A., op. cit., s. 9.

punishments, with due respect to the child’s development path and also with respect to the fact each individual child develops at its own pace and bearing in mind that particular abilities do not develop at the same time in case of each child¹³. The regulations of the present core curriculum oblige teachers to treat each child as an individual person, with due respect to his or her identity, possibilities and needs.

A good language teacher is a creative teacher who also develops creativity in his or her students. He or she should be characterized by fluency, flexibility and originality in terms of thinking during the process of teaching a foreign language. The fluency of thought with regard to the language teacher means that this person can spontaneously react in some situations which occur during the classes and which require immediate modification of the action plan and also following the child’s way of thinking and adopting the next forms of work to the child. The flexibility of thought, which is associated with this feature, assumes that the teacher can shape the process of foreign languages teaching in accordance with the specific characteristics of the group he or she is to work with. Whereas the originality of thought allows the teacher to provide the interesting form of classes and can be manifested by the choice of methods and language content to be taught, owing to which the gifted language learner can develop the creative attitude by discovering, searching and self-improvement¹⁴.

Jan Iluk in his book titled *Jak uczyć małe dzieci języków obcych?* (*How to teach foreign languages to little children?*) gives a list of teacher’s competences and qualifications directly connected with foreign language teaching. These are:

- good knowledge of child’s predispositions to learn foreign languages and their learning styles;
- variant forms, confident, lively and phonetically correct linguistic competence, providing comprehensive input, (impeccable mastering of the oral code entails good phonetic preparation);
- the ability to tell stories, fairy tales, etc. with the use of proper vocal modulation, mimics, gestures and simple vocabulary;
- knowledge of the optimal methods and forms of teaching foreign languages to children in the kindergarten and in the primary school, especially the ability to apply the principles of integrated and activity – based teaching in practice ;
- artistic skills (theatrical, musical, artistic);
- knowledge of foreign cultures and habits;
- knowledge of inherent features of genres used in the original version (poems, fairy tales, guessing games, songs, etc.) and the possibilities of applying them as forms of didactic teaching;

¹³ Ibidem, s. 15.

¹⁴ Sobańska-Jędrych J., Karpeta-Peć B., Torenc M., *Rozwijanie zdolności językowych na lekcji języka obcego*, wyd. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2013, s. 37.

-
- possessing the knowledge of publications concerning teaching early grades in the primary school;
 - the ability to evaluate glottodidactic materials and to choose them as well as to prepare own teaching aids;
 - the ability to plan, determine language, competence and educational aims as well as the correlation with contents of other subjects¹⁵.

In order to be effective in his or her work, the language teacher should try to be an authority, that is he or she should pay attention to self-development of such features as interpersonal skills, that is being communicative, empathy, approachability, authenticity. The person should be punctual, conscientious, work diligently and seem committed. The person should be characterized by being just, objective and truthful. Finally, the person should possess such a positive feature (i.e. personality, passion, outstanding general knowledge or even enthusiastic attitude towards performed work) which distinguishes him or her from others and impresses his or her children¹⁶.

It is also worth mentioning here the aspect of the language teacher's cooperation with the parents of the children he or she teaches, especially in the kindergarten. Such a teacher can quickly keep the parents informed about the child's progress or point out the ways how to help the child learn a foreign language at home.

Content of English in kindergartens and in the early primary school education

Język angielski w wychowaniu przedszkolnym. Program nauczania 3,4 i 5-latków (The English language in the kindergarten. The syllabus for 3-, 4- and 5-year- old children) written by Magdalena Szpotowicz and Małgorzata Szulc-Kurpaska suggests the content which includes the list of topics, grammar structures, functions and situations which can be introduced in the group of 3-5-year-old children.

Teaching a foreign language in the kindergarten is characterized as being quite flexible as far as the range of the introduced vocabulary and grammar structures is concerned. It results from the need to teach a foreign language in an interesting context and the one which is close to children (toys in the kindergarten, objects brought to the kindergarten by the children, things found during the walk in the forest or in the park) and from the variety of the used materials, including songs, poems or fairy tales, often in the original version, that is not adapted to the learners' needs.

It means that the progress in learning a language can be difficult to observe. Vocabulary and expressions arising from children's needs, their interests or coming from

¹⁵ Iluk J., op. cit., s. 39.

¹⁶ Werbińska D., *Skuteczny nauczyciel języka obcego*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005, s. 96-97.

the learned songs or poems are not always simple and commonly introduced at the beginning of the process of learning.

While teaching this age group, it is essential to revise the material very often in order to consolidate the songs or poems, but also because children willingly come back to their favourite games or fairy tales. Giving the children a chance to choose a song, a poem or a fairy tale will allow them to influence the classes and as a result it will encourage them to actively participate in the games. Revisions will also help learners who are often ill to make up for the missed classes and will also make it possible for the youngest children in a group, i.e. the ones born at the end of the calendar year to keep up with the developmental differences. About 2/3 of each class should be devoted to material revision (in various attractive forms).

The teacher should take advantage of any situations to interact with children in a foreign language so as to make them accustomed to use English not only during the language classes but also in everyday situations in the kindergarten¹⁷.

Contents taught in the primary school are arranged spirally. It means that the thematic ranges are repeated every single year at the simultaneous widening of the lexical and grammar material. Due to the broader range of children’s interests in further grades, new topics are gradually introduced, e.g. *me and my hometown*, *me and my country*, *me and other countries*. When children get older, the teaching forms and techniques also change so as to be adequate to the developmental needs of the children. New forms and techniques allow children to revise the material in the new context.

The material proposed by Magdalena Szpotowicz and Małgorzata Szulc-Kurpaska in their syllabus for teaching English to children in grades I – III of the primary school refers to the whole stage and was not divided into different grades in which it is taught. It results from the fact that the teachers in the early primary school education may choose any syllabus for grades I-III and they have a chance to adjust the pace of work to the needs of particular groups of children. Differences in the chosen content in the subsequent grades may also result from the teaching content in a given textbook¹⁸.

Evaluating skills in foreign language learning – control and assessment of children’s achievements in the kindergarten and in the early primary school education

The control and assessment are extremely important elements of the teaching process. The aim of control and assessment is to provide learners and their parents with

¹⁷ Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M., op. cit., s. 9.

¹⁸ Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M., *Język angielski w nauczaniu zintegrowanym. Program nauczania języka angielskiego dla klas I-III szkoły podstawowej*, wyd. Oxford University Press, 2009, s. 10-11.

information concerning the acquired skills and knowledge. For the teacher, they are a source of knowledge concerning effectiveness, efficiency and the organization of the process of teaching¹⁹.

Assessing young learners' progress is an extremely responsible and difficult task. The assessment of children's work and their achievements always burdens the teacher and raises some doubt. Attention should be drawn to the fact that teacher's assessment is aimed at correcting mistakes, indicates what needs to be further developed and therefore is a condition which ensures effective learning.

Agnieszka Kostrzewska in *The portfolio of materials for teaching English in the kindergarten in accordance with the new core curriculum* emphasizes that children are sensitive to criticism, therefore even the slightest progress should be praised, supporting in this way the readiness to speak. Not only should the child's progress be assessed but also his or her intentions and the degree of engagement during the classes. Teacher's assessment at the stage of kindergarten is more useful to the teacher himself or herself than to the or their parents.

Children cannot write or read; therefore special techniques should be applied in their case. The most important one of them is the day-to-day observation of children, writing down the assessment and the remarks concerning each child in the teacher's observation notebook after each class.

The examples of exercises to check children's understanding of a foreign language are:

- arranging illustrations in the correct order in accordance with the story heard,
- drawing the missing details,
- answering questions asked by the teacher,
- indicating the differences between pictures,
- indicating which element from a range is the odd one out (e.g. a range of elements presenting toys and one - presenting the floor),
- joining subsequent elements, e.g. toys with the right colour in accordance with the instruction,
- placing people (animals, pieces of furniture, fruit and vegetables, etc.) in the right places, in accordance with the heard text,
- games which are based on the idea that the teacher wants to mislead the children – he or she shows a certain activity (for example touching the nose instead of eyes), using the words to express something different: children's task is to perform the task expressed in words not by gestures in the correct way²⁰.

¹⁹ Pamuła M., *Metodyka nauczania języków obcych w kształceniu zintegrowanym*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2004, s. 99.

²⁰ Kostrzewska A., op. cit., s. 2-3.

The assessment of pre-school children’s progress is only of descriptive character. At this stage, assessment is only informative. At any one time during the conversation between the teacher and parents, parents should learn from the teacher that children are developing at their own individual pace. The fact that they perform many tasks to a minimum degree may mean that it is the natural stage in their development before they familiarize themselves better with a foreign language.

The assessment of children’s language progress in the early primary school education is prepared in a descriptive form which eliminates unnecessary comparisons among learners, reduces the tendency to compete and showing their superiority over others; it also reduces shyness preventing the development of complexes. Hanna Komorowska claims that the descriptive assessment should clearly list which abilities the pupil has already developed and which ones still constitute some problems. So, it should be aimed at achievements and competences. Pointing out at deficiencies, the assessment should clearly determine what type of deficiencies they are and in particular how to get rid of them. The favourable forms of descriptive grade are the copied forms which include the list of numerous expressions or sentences describing child’s behaviour where the teacher only underlines the ones which relate to a given learner²¹. It is recommended to continuously assess the children in form of short notes concerning child’s workload and by collecting exemplary works made by children. Recognizing children’s individual achievements may be done with the use of the so called pupil achievement sheets. Certainly, there is also a formal mark at school (tests are marked with points or percentage), however it is of marginal significance and only used for diagnosis, so is to make the teacher aware what should be further developed with the whole class and what seems to cause problems to individual pupils, and not to diversify the children.

In order to make the use of pupil achievement sheets easier, it is worth grouping the assessment exercises in accordance with the skills included in the sheet.

Below there are the exemplary forms of oral and written assessment, checking the particular language skills according to Magdalena Szpotowicz²².

Checking and assessing the listening and comprehension skill:

- *Listen and choose the picture in the story* – learners listen to the recording of the picture story and indicate the picture which illustrates the recording at a given period of time. In this exercise, children practise following the plot. They can also look at the pictures illustrating various everyday situations and listen to what is said by the participants and next they can choose the situation described, e.g. choose one out of the three pictures.

²¹ Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005, s. 197.

²² Szpotowicz M., *Diagnoza i ocena postępów uczniów na lekcjach języka obcego w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] Sikora-Banasik D. (red.), *Wczesnoszkolne nauczanie języków obcych. Zarys teorii i praktyki*, wyd. Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2009, s. 153-155.

-
- *Listen and say what happened* – learners listen to a fairy tale, a story or a picture story in a foreign language and next they answer teacher's questions in Polish. The teacher asks about the general information and detailed information concerning the text.
 - *Listen and colour/ draw* – it is the dictation in which learners colour the picture, draw a picture or draw up some elements of the picture in accordance with the instructions given by the teacher.
 - *Listen and write the numbers* – children listen and write down the dictated numbers.
 - *Listen and do* – it is a TPR (Total Physical Response method) type exercise in which learners perform teacher's instructions. They can be very simple, for example *Stand up. Open your book!* or the more complex ones: *Put your left hand on the right ear!*
 - *Listen and circle the picture* – learners listen and circle the picture which presents the word which was said (one out of four).

Checking and assessing the speaking skill:

- *Tell me what it is* – learners respond to the visual incentive, for example pictures or a drawing on a piece of paper, a page in a book.
- *'Dialogues in pairs' technique* – the teacher sets the speaking task to children which is performed in pairs and the teacher himself or herself listens to children speaking in pairs. This way the ability to ask and answer questions, understanding questions and children's readiness to participate in the interaction in a foreign language are checked.
- *The interview technique* – learners receive pieces of paper with the tables which they are to fill in with the information received during the conversation with other pupils.
- *The technique of acting out dialogues or scenes from a story* – the teacher gives children time to prepare or learn the dialogue in pairs or read it aloud in front of the class or act it out in form of a short roleplay. It gives the possibility to check pronunciation and the ability to copy the sentences fluently.
- *'Memory games' technique* – learners one by one try to give the greatest number of things or objects from memory: *I like tea and juice and cola and milk and lemonade and ...* This way the amount of the memorized vocabulary can be checked.

Checking and assessing the reading skill:

- *Match the picture with the word* – learners draw lines to connect the picture with the matching words or use flash cards or word cards and arrange them next to each other.
- *Arrange the words in groups* – learners circle, colour or underline the words belonging to one category or theme group, e.g. animals, shapes, professions.

- *Read, colour/ draw the missing part* – learners read a short, few-sentence text and colour the picture, draw the missing part of the picture in accordance with the given description.

Checking and assessing the writing skill:

- *Solving crosswords technique* – learners receive an easy crossword next to which there are a lot of pictures of objects which names are to be written in the blank spaces. This way, spelling and the ability to write down the words from memory are checked.
- *Sign the picture* – learners sign the picture either by choosing the word from the table or by remembering the spelling.
- *Arranging the scattered elements in words or sentences technique* – learners receive sentences on worksheets where the word order or the letters in the words are mixed. The task for the learners is to rewrite the sentences in such a sequence as to be logical and correct in terms of grammar and spelling.
- *Filling in the gaps in single sentences or in a short text* – learners are given a text or sentences with single words removed to read. Their task is to fill in the missing words either by remembering them or by choosing them from the list of words given near the text.

Learner’s self-assessment is a very important part of the assessment process and it should be promoted from the first grade. Thus learners feel more responsible for their learning and they willingly provide the teacher with valuable feedback concerning the level of their individual skills. Encouraging children to self-assess may be done in a formal way or it can take the form of a joint conversation with the teacher about what the children learned during the given lesson, while covering the whole unit or after a term or at the end of the school year. The next step to self-assess is the reflection on the fact if the children tried hard, whether they consider they put a lot of effort in order to perform the task. Many examples of self-assessment can be found in the textbooks for children. The exercises or periodic self-assessment sheets to be completed by children can be usually recommended²³.

Conclusions

The introduced compulsory educational activities in English in the kindergartens and in the early primary school education undoubtedly prove the dynamics of changes in the contemporary reality and the need to build language competences starting from the possibly earliest age. As it was shown in the above article, they also condition the need to introduce changes concerning teachers’ approach to teaching a foreign language to the group of such young recipients as well as the way of assessing learners in terms of language competences. Issuing the core curriculum, The Ministry of National Education determined only the aims and teaching contents for teaching

²³ Ibidem, s. 157-158.

English to children. However, the way how the aims and the teaching contents will be accomplished and evaluated belongs to the teachers who are to perform these tasks. Let us hope that they will spot the specific differences between educating children and the previously carried education of the youth and adults.

BIBLIOGRAPHY

1. Iluk J., *Jak uczyć małe dzieci języków obcych?*, wyd. Gnome, Katowice 2002.
2. Komorowska H., *Programy nauczania w kształceniu ogólnym i w kształceniu językowym*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005.
3. Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005.
4. Kostrzewska A., *Teczka materiałów do nauczania języka angielskiego w przedszkolu, zgodna z nową podstawą programową*, wyd. Forum, Poznań 2015.
5. Minge N., Minge K., *Jak kreatywnie wspierać rozwój dziecka?*, wyd. Samo Sedno, Warszawa 2011.
6. Pamuła M., *Metodyka nauczania języków obcych w kształceniu zintegrowanym*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2004.
7. Sobańska-Jędrych J., Karpeta-Peć B., Torenc M., *Rozwijanie zdolności językowych na lekcji języka obcego*, wyd. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2013.
8. Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M., *Język angielski w wychowaniu przedszkolnym. Program nauczania 3, 4, i 5-latków*, wyd. Oxford University Press, London 2014.
9. Szpotowicz M., *Diagnoza i ocena postępów uczniów na lekcjach języka obcego w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] Sikora-Banasik D. (red.), *Wczesnoszkolne nauczanie języków obcych. Zarys teorii i praktyki*, wyd. Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2009.
10. Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M., *Język angielski w nauczaniu zintegrowanym. Program nauczania języka angielskiego dla klas I-III szkoły podstawowej*, wyd. Oxford University Press, 2009.
11. Werbińska D., *Skuteczny nauczyciel języka obcego*, wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005.

English in the kindergarten and in the early primary school education – teacher's competences, aims, the teaching content and assessment

Abstract: In the article the subject matter of a number of determinants connected to the mandatory learning of the English language since the preschool stage that is instituted in Poland has been taken up. The core curriculum of preschool education in Poland sets a frame and a basic aspect related to teaching English to children aged 3 to 6 years old. The article brings up such subjects as the goals and substance of education in the field of the English language in kindergartens as well as methods of evaluating students' abilities and grading them. The author also brings up the question of qualifications of English teachers in preschools while paying close attention to conditions of teaching children in this age group and to the specific preparation which is expected from such tutors.

Keywords: English, teaching, kindergarten

KULTUROZNAWSTWO

И р е н а К у д л и н с к а

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy
Bydgoszcz, Польша

Н а т а л ь я М о с ь п а н

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy
Bydgoszcz, Польша

Языковые интересы и потребности студентов

Введение

В системе высшего образования некоторых европейских стран учет потребностей студента является необходимым условием разработки учебных планов и образовательных программ, т.к. он рассматривается как клиент или потребитель. В связи с этим западные исследователи данного вопроса утверждают, что изучение потребностей должно быть проведено до того, как разработана основа учебного курса, при этом требуется собрать необходимое количество информации [1, 131].

Нельзя не согласиться с мнением Д. Хстелиду, что существуют значительные преимущества в оценке эффективности курса иностранного языка в виде формулировки определяемых студентами целей использования изучаемого языка как части обновления учебной программы [3, 403].

Суть и характер проведенного исследования

Актуальность данного исследования обуславливается тем, что в настоящее время глобализация охватывает многие процессы, включая процесс образования, и занимает важное место в научных исследованиях. В рамках данных тенденций приобретает особую важность языковая составляющая как условие расширения горизонтов высшего образования. При этом отмечаем недостаточную научную изученность и разработку данного вопроса в контексте деятельности высших учебных заведений.

Новизна работы обуславливается тем, что в октябре-ноябре 2017 года на базе Университета Экономики в Быдгоще, Быдгощ, Польша (далее – Университет), впервые было проведено исследование, цель которого заключалась в изучении языковых интересов и потребностей студентов. В ходе анкетирования респондентам были заданы вопросы, позволившие выявить:

- наличие заинтересованности в изучении дополнительного иностранного языка в университете и определение, какого;
- цели изучения иностранного языка;
- самооценку студентов уровня владения иностранным языком;
- навыки, которые интересуют больше всего студентов при изучении иностранного языка;
- количество времени, используемое на изучение иностранного языка.

Метод исследования – раздаточное анкетирование. Всего было опрошено 154 человека.

Характеристика контингента респондентов, общая информация

Согласно информации, вытекающей из анкетного опроса, 60 человек являются студентами 1-го курса университета, что составляет большую часть опрошенных; практически в равных соотношениях представлены представители обоих полов (53% – парни и 47% – девушки); основная возрастная группа обозначена возрастными категориями 20-30 лет, что составляет 87% участников анкетирования; большинство респондентов в количестве 78 человек назвали своей страной происхождения Украину; большей частью участники исследования проживают в Польше (83,8%). Отдельно стоит отметить наличие представителей из широкого многообразия стран Европы, Азии и Африки, включая Казахстан, Грузию, Шри-Ланку, Нигерию, Непал, Россию и т.д. Этот факт демонстрирует интернациональный характер проводимого исследования и подчеркивает значимость его результатов с точки зрения их потенциальной экстраполяции.

Детальнее относительно общих характеристик контингента опрошенных указано на Рис.1-5.

Рис.1. Курс обучения (числовые значения)

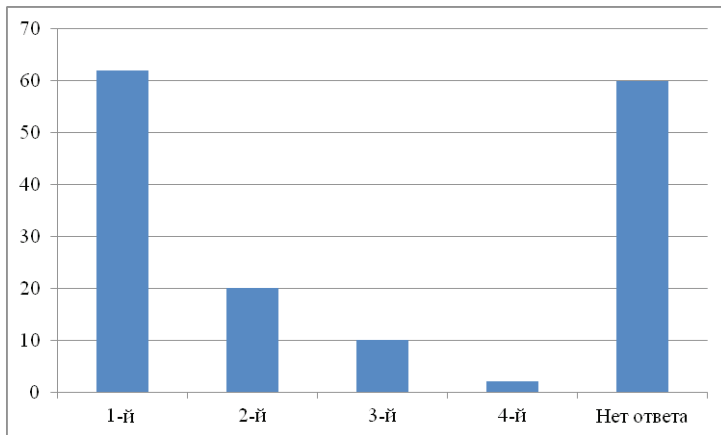

Рис.2. Пол (числовые значения)

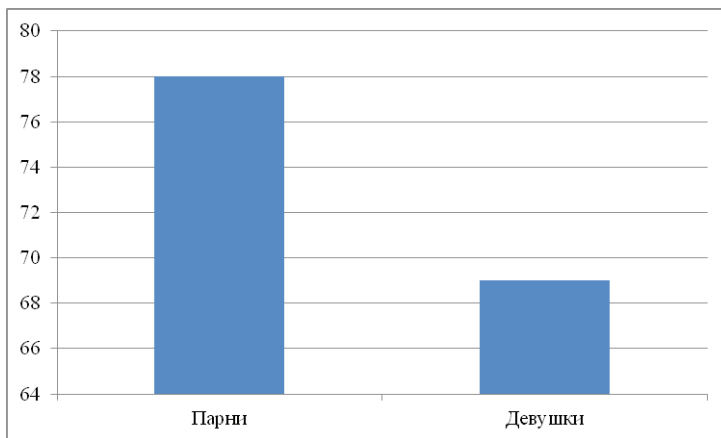

Рис.3. Возраст (числовые значения)

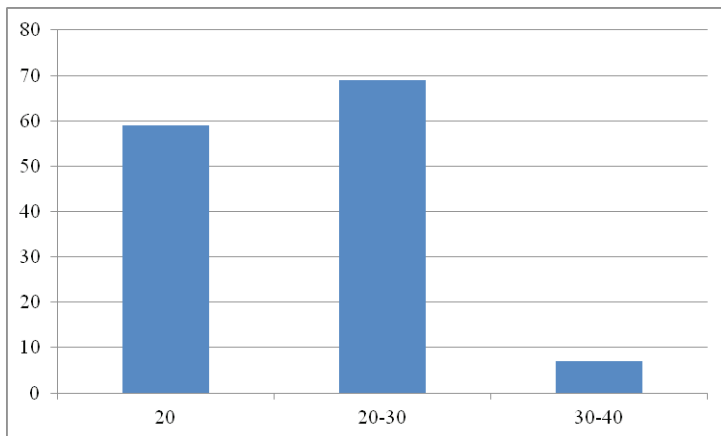

Рис.4. Страна происхождения

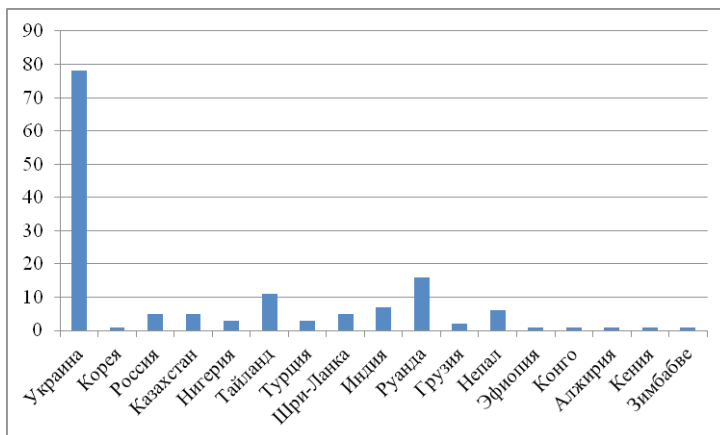
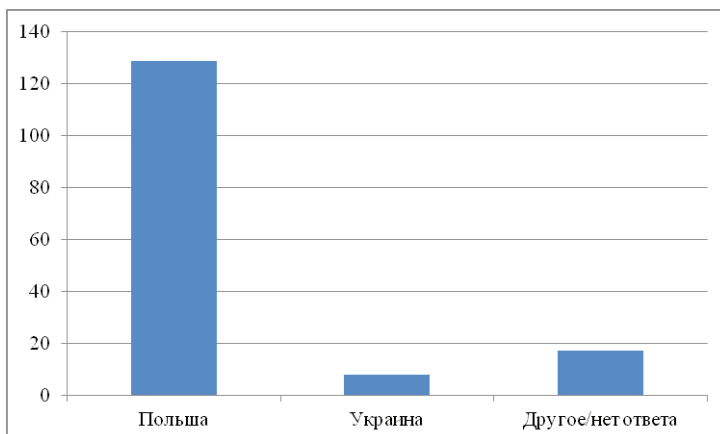

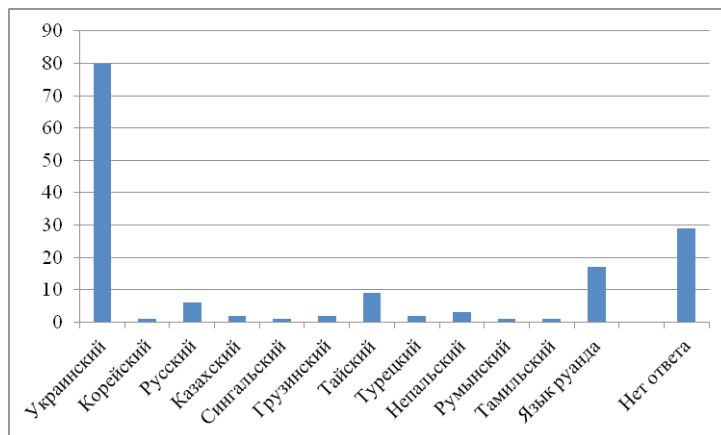
Рис.5. Страна проживания

Языковые аспекты

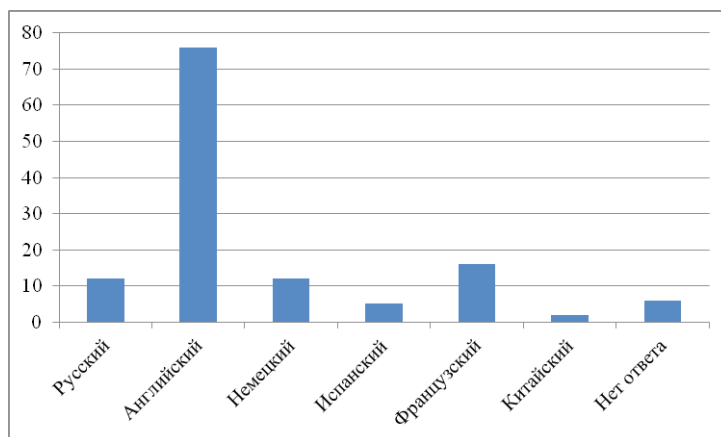
В ходе анкетирования респондентам был задан вопрос, направленный на получение информации относительно их родного языка. Ответы, представленные на Рис.6, наглядно демонстрируют, что для подавляющего количества студентов украинский является их родным языком. При этом мы видим также, что студенты являются носителями многих других языков мира, как, например, корейского, казахского, тайского, турецкого или языка руанда. Статистические данные, полученные в ходе исследования, подтверждают изложенный выше факт относительно интернационального характера проводимого анкетирования и охвата широкого круга стран происхождения респондентов.

Рис.6. Родной язык

В рамках проводимого исследования студенты отвечали на вопрос, касающийся их знания иностранного языка. Полученные ответы (Рис. 7) демонстрируют высокую долю молодых людей в выборке, имеющих языковые навыки. Практически половина опрошенных изучают английский язык. Этот факт не является новым, поскольку то, что английский является международным языком общения, давно является общепризнанным. Однако, следует признать, что в выборке, сделанной в рамках одного факультета университета, эти данные представляют интерес и могут быть использованы при составлении и корректировке учебных программ вуза.

Рис.7. Изучаемый иностранный язык (числовые значения)

Согласно общеевропейской компетенции владения иностранным языком (Common European Framework of Reference, CEFR), которая была разработана в конце 20-го века, владение иностранным языком принято делить на 6 уров-

ней (A1, A2, B1, B2, C1, C2). В 2001 году Совет Европы принял решение использовать CEFR для оценки языковой компетенции в любом языке, который изучается в качестве иностранного. Мы получили также данные относительно уровня владения иностранным языком. Полученные ответы (Табл. 1) показывают высокий процент студентов, имеющих уровень C2, что отвечает уровню владения в совершенстве. Так как в Университете учатся студенты из многих стран, им, бесспорно, необходимы языковые навыки, поскольку процесс обучения в иноязычной среде предполагает практику межкультурного взаимодействия, что, в свою очередь, подтверждается результатами проведенного исследования.

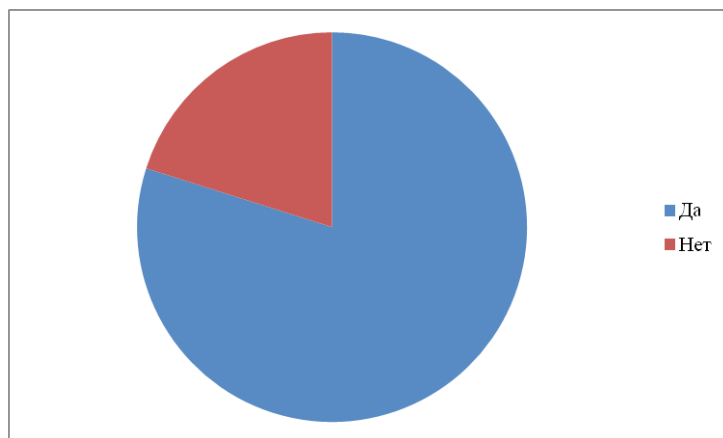
Табл.1. Уровень знания иностранного языка

C2	английский	25
C2	французский	6
C2	немецкий	1
C2	русский	5
C1	русский	34
C1	украинский	3
B2	английский	36
A2	английский	30
A2	немецкий	2
A2	французский	1
A1	немецкий	7

В целях нашего исследования важным представляется информация, полученная в качестве ответов студентов на вопрос, относительно их желания изучать другой, дополнительный, иностранный язык. Как наглядно представлено на Рис. 8, только 20% респондентов ответили отрицательно. Большинство же уверенно обозначили свою заинтересованность в этом вопросе.

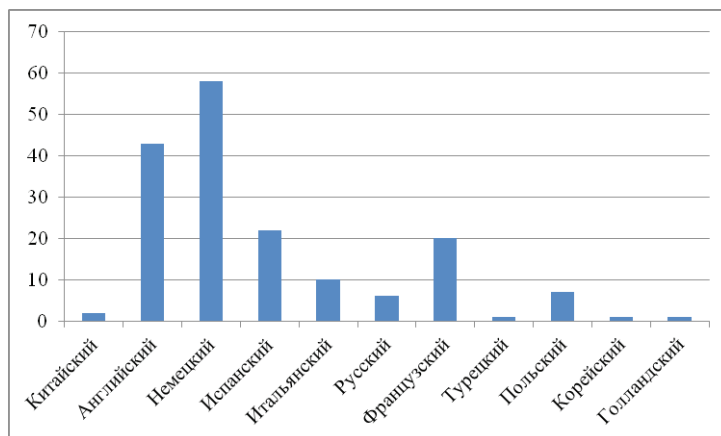
Следующим шагом мы попытались выяснить, какие иностранные языки находятся в фокусе внимания опрашиваемых студентов. Как выяснилось, наибольший интерес вызывает немецкий язык (58%). Меньшее количество высказались в пользу английского (43%). Такие языки, как испанский и французский, предпочтительны практически идентичному количеству волонтеров – 22 и 20% соответственно. Любопытно отметить, что наша выборка показывает интерес к таким языкам, как турецкий, голландский, китайский и корейский. Основываясь на этих данных, можно рекомендовать включить в университетские программы факультативное изучение названных языков с целью удовлетворения имеющихся потребностей студентов в получении знаний и поддержки их лояльности к Университету.

Рис.8. Желание учить другой иностранный язык

В этом контексте стоит отметить, что вследствие интернационального характера студенческой общности Университета, в вузовскую программу были включены специальные польские языковые и культурологические предметы, цель которых заключается в языковой помощи и адаптации иностранных студентов. Так, студенты, для которых английский есть профилирующий/родной, имеют возможность посещать курс польского языка в течение трех семестров. Для других же существует возможность получать знания по польской культуре. Эти факты, безусловно, облегчают и сокращают адаптационный период иностранных студентов и способствуют их интеграции в новое для себя культурное сообщество.

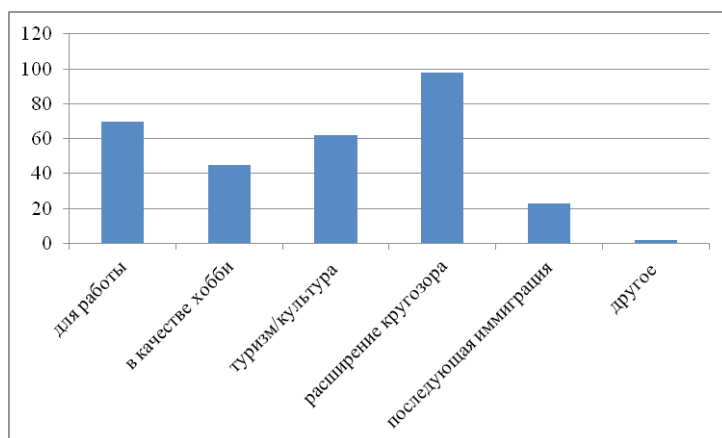
Рис.9. Название иностранного языка

Для того, чтобы более точно удовлетворить языковые интересы и потребности студентов, мы включили в анкету вопрос о целях изучения иностран-

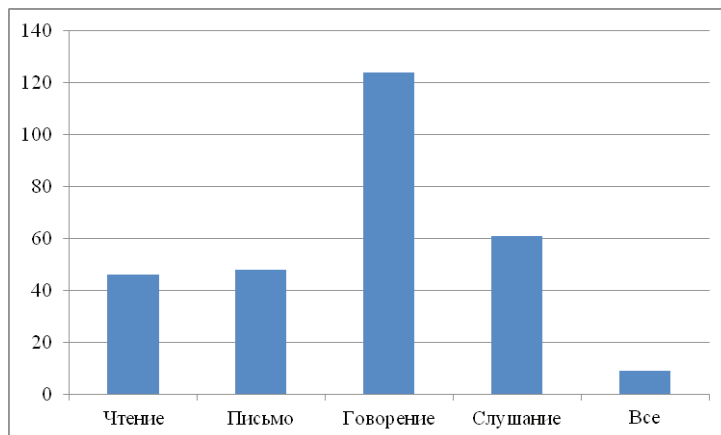
ного языка. Как видно на Рис. 10, 98 опрошенных выделяют прежде всего расширение кругозора и повышения общей эрудированности. Практически равное количество человек (70 и 62 соответственно) высказали свое мнение, сводящееся к тому, что знание дополнительного иностранного языка необходимо для работы, а также в культурологических и туристических целях. Одна треть опрошенных рассматривает процесс изучения языка в качестве хобби. Исходя из этого, можем сделать вывод, что включение в программу обучения нового языка нашло бы свою поддержку в студенческих кругах Университета. Также, бесспорно, следует учесть, что, согласно результатам исследования, есть категория студентов, для которых язык – способ изменить свою жизнь и место проживания, так как 15% респондентов объяснили свой интерес к изучению дополнительного языка намерениями последующей миграции.

Рис.10. Цель изучения иностранного языка

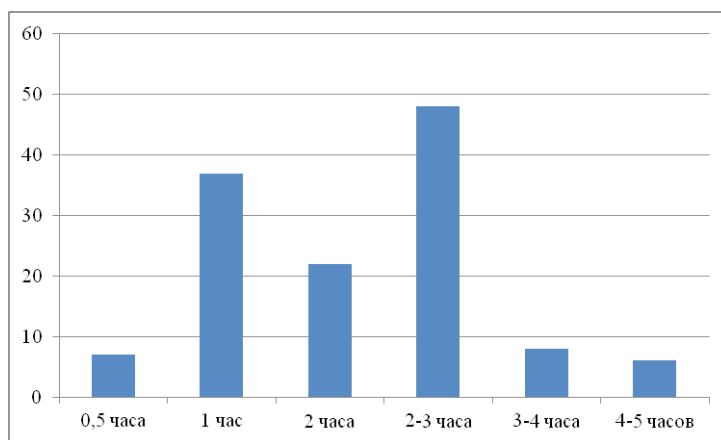
Статистика, полученная в результате опроса, в частности, ответов волонтеров на вопрос относительно важных для них языковых навыков, может также быть использована с целью адаптации языковых курсов и программ для всех студентов Университета в рамках получения высшего образования. Так, согласно полученным данным для 80,1% студентов говорение является преобладающим. Для половины от этого количества (39,6%) существенным является умение воспринимать иностранную речь на слух. 31,2% хотели бы развивать чтение и письмо как основные навыки владения языком. С учетом вышеизложенного, рекомендуем на университетских занятиях по иностранному языку делать основной акцент на развитии навыков устной коммуникации, включая упражнения, нацеленные на отработку этого навыка. Как известно, „активными продуктивными методами, соответствующими логике компетентностного подхода, являются такие формы командной работы, как «case-studies» метод, имитационно-деятельностные игры, «мозговой штурм» [2, 45]. Детальнее относительно предпочтительных навыков студентов указано на Рис. 11 ниже.

Рис.11. Навыки

Следующий вопрос анкеты непосредственно связан с предыдущим, поскольку нацелен на определение, сколько времени респонденты тратят в день на изучение иностранного языка. Эти данные важны, поскольку дают представление, сколько времени студенты готовы посвящать занятиям, и позволяют смоделировать учебную нагрузку при планировании соответствующих семинаров. Агрегированная информация по этом аспекту исследования представлена ниже в Табл.12.

Рис.12. Количество времени на изучение иностранного языка

Выводы и возможности практического применения результатов исследования

Подводя итоги нашего анкетирования, приходим к выводу, что полученные материалы опроса выявили высокую заинтересованность в изучении дополни-

тельного иностранного языка в университете. Цели варьируются и включают, главным образом, расширение кругозора и повышения общей эрудированности. Согласно полученным данным уровень владения иностранным языком отличается в рамках используемой выборки, охватывая как элементарный (A1, A2), так и продвинутый (C2). В связи с этим есть смысл выделять языковые группы в зависимости от степени владения языком для достижения большей эффективности занятий. Такой подход не является новым, однако не всегда возможен на практике в силу особенностей организации учебных программ. Наибольший интерес представляют немецкий и английский языки. Поскольку студенты подавляющим большинством голосов определили предпочтительный для себя языковой навык говорения и готовы выделять на его изучение в среднем 2-3 часа в день, рекомендуем языковым преподавателям вуза разработать и включить в практические и семинарские занятия соответствующие упражнения и обсуждения «проблемных» тем. К сожалению, объемы данной статьи не позволяют полноценно рассмотреть обозначенный вопрос, и он может стать темой отдельных исследований и публикаций.

Представляется также необходимым отметить, что высшие учебные заведения могут использовать полученные данные с целью адаптации учебных программ с учетом интереса и ожиданий иностранных студентов, в частности, в рамках организации тематических национальных вечеров, культурологических встреч и т.д.

Библиография

1. Болсуновская Л.М., Матвеев И. А. *Диверсификация методик обучения иностранному языку в условиях перехода на многоуровневую систему профессиональной подготовки специалистов (на примере Института геологии и нефтегазового дела)*. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 1 (5). Ч. I. С. 42-46.
2. Chstelidou D. *Needs-Based Course Design: The Impact of General English Knowledge on the Effectiveness of an ESP Teaching Intervention*. Social and Behavioral Sciences. 2011. Vol. 15. P. 403-409.
3. Yalden J. *Principles of Course Design for Language Teaching*. Cambridge. London: Cambridge University Press, 1996. P. 207.

Language Interests and Needs of Students

Abstract: The article presents the analysis of linguistic needs of students of the University of Economy in Bydgoszcz, Poland. The article is coauthored and is devoted to the issue of language interest and needs of students. This topic is of particular importance in the context of developing the processes of globalization, including the educational sphere. The thematic justification being revealed, the importance of the language skills attained by students is highlighted. To this end the students survey was carried out with the overall results indicating

high interest among the young in acquiring an additional foreign language in the University. The authors analyze the findings of the conducted questionnaire and determine the prospects for development of certain aspects of foreign languages teaching in the present paper. The article highlights possible practical use of the findings by means of adjusting the existing curricular, arrangement of culture parties for international students, etc.

Keywords: globalization, education, university, foreign language, questionnaire, analysis of linguistic needs.

АНКЕТА

Просим Вас принять участие в анкетировании, нацеленном на изучение языковых интересов и потребностей студентов. Пожалуйста, ответьте на вопросы анкеты. Полученные результаты будут впоследствии обработаны, проанализированы и могут быть использованы в качестве дополнительного фактора при плановом пересмотре университетских образовательных программ изучения иностранных языков. Участие в анкетировании есть анонимным. Заранее благодарим Вас за Ваше время и вклад в исследование этого вопроса.

Общая информация

1. Курс обучения:
2. Пол:
3. Возраст:
4. Страна происхождения:
5. Страна проживания:

Языковые аспекты

6. Укажите свой родной язык.
7. Укажите, какой иностранный(е) язык(и), не учитывая польский, Вы знаете.
8. Просьба указать уровень знания иностранного языка (начинающий, элементарный, средний, продвинутый, почти родной).
9. Хотели бы Вы изучать другой иностранный язык в университете дополнительно к польскому языку?
Выберите ответ:
Да/Нет
10. Если на предыдущий вопрос Вы ответили положительно, укажите, какой иностранный язык Вы хотели бы изучать в университете.
11. С какой целью хотели бы изучать иностранный язык?

Выберите из списка:

- для работы;
- в качестве хобби;
- в культурологических и туристических целях;
- для повышения общей эрудированности и расширения кругозора;
- с целью последующей иммиграции;
- другое (укажите, что именно).

12. Какие навыки Вас интересуют больше всего при изучении иностранного языка? Выберите из списка:

- чтение;
- письмо;
- говорение;
- слушание.

13. Сколько времени в день в среднем Вы тратите на изучение иностранного языка?

QUESTIONNAIRE

You are kindly asked to take part in a survey aimed at studying the language interests and needs of students. Please, answer the questions of the questionnaire. The results obtained will be processed, analyzed and can be used as an additional factor in the planned review of the University's foreign languages curricula. Participation in the survey is anonymous. Thank you in advance for your time and contribution to the study of this issue.

General information

1. Year of study:
2. Gender:
3. Age:
4. Country of birth:
5. Country of current residence:

Language aspects

6. Please indicate your native tongue.
7. Please specify what foreign language(s), not including Polish, you know.
8. Please specify your level of the foreign language proficiency (beginner, elementary, intermediate, advanced, almost native).

-
9. Would you like to learn another foreign language at the university in addition to the Polish?
Yes/No
10. If you answered positively to the previous question, indicate which foreign language/languages you would like to study at the University.
11. Please, indicate your reason of learning the foreign language.
Choose from the list below:
- for work;
 - as a hobby;
 - for cultural and tourist purposes;
 - to increase general knowledge and broaden the horizon;
 - for the purpose of immigration;
 - other (please specify).
12. What language skills do you mostly practise/are interested to practice?
Choose from the list below:
- reading;
 - writing;
 - speaking;
 - listening.
13. How much time a day do you devote to learning the foreign language (in average)?

Katarzyna Rytłewska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Szaleńcy jako „odpady” nowoczesnego świata w kontekście wypowiedzi teoretyków kultury

Zdaniem Paula Rabinowa, nowoczesna filozofia narodziła się w momencie, „gdy wiedzący podmiot wyposażony w świadomość i jej zawartość wyobrażeniową stał się problemem głównym dla myśli, paradygmatem wszelkiej wiedzy”¹. Michel Foucault zaproponował analizę tej świadomości (ludzkich myśli) jako praktyki publicznej i społecznej. W duchu Nietzschego i Heideggera dochodzi on do wniosku, że jednostka staje się trybikiem w społecznej machinie, a pobyt w placówkach takich jak więzienie czy szpital psychiatryczny wiąże się ściśle z systemem myślowym, jaki panuje w obrębie społeczeństwa modernistycznego oraz z systemem władzy, która wyznacza granice tego społeczeństwa. W konsekwencji, jak zauważa Julia Sowa, dziś – zdaniem wielu postmodernistycznych badaczy – jako rzeczywiste kryterium psychiatryczne uzyskuje sens społeczne i kulturowe usytuowanie człowieka. Takie podejście może stać się też przyszłością psychiatrii, która stara się analizować rzeczywiste stanowisko społeczeństwa, w tym pacjentów i lekarzy, w kwestii chorób psychicznych. Należy jednak pamiętać, że nie jest to podejście ściśle medyczne, a raczej właśnie socjologiczne i kulturoznawcze. Jest to bowiem punkt widzenia prowadzący w kierunku mierzenia normalności pacjenta standardami kulturowymi obowiązującymi w jego czasie i miejscu².

Rzecz znamienna, że człowiek – z założenia racjonalnej – ery nowoczesnej przeżywa tragizm i obsesję bezsensu otaczającej go rzeczywistości oraz tęsknotę za światem idealnym, spełniającym jego oczekiwania. W związku z tym najczęściej może wybrać jedną z dwóch dróg: hedonistyczną lub pesymistyczną³. Skrajny pesymizm zaś nieuchronnie prowadzi w kierunku izolacji, zagubienia, a nawet choroby umysłowej.

¹ P. Rabinow, *Wyobrażenia są faktami społecznymi. Modernizm i postmodernizm w antropologii*, [w:] *Amerykańska antropologia postmodernistyczna*, pod red. M. Buchowskiego, Warszawa 1999, s. 89.

² J. Sowa, *Kulturowe założenia pojęcia normalności w psychiatrii*, Warszawa 1984, s. 279.

³ T. Koberzycki, *Filozofia osobowości. Od antycznej teorii duszy do współczesnej teorii osoby*, Warszawa 2001, s. 295.

Poddane mu jednostki wielokrotnie wierzą jednak, że wsparcie uzyskają w szpitalu psychiatrycznym, licząc tym samym na fachową opiekę i pomoc.

Michel Foucault, przyglądając się w *Narodzinach kliniki* rozwojowi relacji pacjent – lekarz i analizując zmieniającą się rolę kliniki w życiu społeczeństw zachodnich w okresie przedrewolucyjnym i rewolucji francuskiej, zauważa, że współczesna medycyna może wyznaczyć datę swych narodzin w ostatnich latach XVIII wieku. Był to moment niezwykle ważny, bowiem wtedy zaczęła ona badać samą siebie⁴. Ale Foucault wspomina też o konieczności krytycznego podejścia do – jego zdaniem – pozornego jedynie zainteresowania medycyny losem pacjenta: „Jeśli bada się klinikę w jej całościowym układzie, to w doświadczeniu lekarza jawi się ona jako nowy profil tego, co postrzegalne i wypowiedalne: jako nowe rozmieszczenie niewielkich elementów przestrzeni ciała, reorganizacja elementów konstytuujących zjawisko patologiczne, definicja linearnych serii zdarzeń chorobowych, pojawienie się choroby w organizmie”⁵. Taki sposób myślenia, wyczulony jedynie na objawy ciała, całkowicie zdaje się pomijać potrzeby psychiczne. Jak mówi Foucault, pozór ów obnażony zostaje dzięki zmianie charakteru dialogu między lekarzem a chorym, zaczynającego się przez lata od pytania: „Co panu dolega?”, na zaczynający się od pytania: „Gdzie pana boli?”. Oznacza to, że nastąpił zwrot i podział wewnątrz świata lekarskiego. Pojawiły się jednostki, które sprzeciwiły się dotychczasowym sposobom traktowania pacjentów. Foucault określa tę zmianę jako reorganizację oczywistej i ukrytej przestrzeni, którą była klinika (w tym klinika psychiatryczna) dzięki skierowaniu wzroku na cierpienie ludzi⁶. Na początku XIX wieku wyraźnie już część lekarzy zaczęła myśleć inaczej, dostrzegać uczucia pacjentów i otwierać się na ich potrzeby oraz słuchać tego, co mają do powiedzenia. Badacz zauważa, że powolne zmiany w świadomości klinicystów, pracowników szpitali i chorych doprowadziły do tego, że wiek XX można nazwać epoką krytyki medycyny – krytyki opierającej się na konstruowaniu dyskursu o dyskursie, który skupiał się przez lata jedynie na tym, co powierzchowne, ignorując uczucia i potrzeby chorych. Pojawia się zatem krytyka dawnych sposobów leczenia. W wielu przypadkach jest to krytyka pozorna, zdarzają się jednak przypadki, że zmiana podejścia do pacjenta staje się sensem czyjejś pracy, a nawet życia.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przybliżający psychiatrię do innych specjalności medycznych triumf podejścia biologicznego, zgodnie z którym ciężkie choroby psychiczne są skutkiem zaburzeń neurochemicznych i rozwojowych, oznaczał powrót do zagadnień podejmowanych po raz ostatni w XIX wieku. Co istotne w paradygmacie biologicznym, miejsce dla psychoterapii w jej wersji nieformalnej zostało okrojone do minimum. Badacze należący w XIX wieku do tego nurtu myślenia doceniali – tak charakterystyczną dla modernistycznej nauki – wartość liczb uzmysławiających wagę statystyki. Niestety, również ich następcom w XX wieku nie udało się unikać „matematyzacji” wiedzy o człowieku. Psychiatrizy z powodu tych

⁴ M. Foucault, *Narodziny kliniki*, przeł. P. Pieniążek, Warszawa 1999, s. 8.

⁵ Tamże, s. 13.

⁶ Tamże, s. 9.

praktyk oddalili się od pacjentów, zaniedbując podstawowy aspekt swojej pracy: kontakt z chorym. Zapomnieli przede wszystkim o tym, jak ważne dla pacjentów jest to, aby się o nich troszczyć. Pięciominutowy wywiad to nie to samo, co pełna empatii rozmowa.

W odpowiedzi na potrzeby chorych pojawia się jednak, jak wspomnieliśmy, krytyka istniejącego stanu w postaci walczącej o prawa pacjenta antypsychiatrii⁷. Przedstawiciele tego ruchu nie krytykowali psychiatrów za to, że sprawowali oni nadzór nad pacjentami, ale za to, że otaczając się aurą nauki, często instrumentalnie wykorzystywali chorych do własnych naukowych lub pseudonaukowych celów. Jak zauważa Edward Shorter, w ikonografii ruchu psychiatrycznego przedstawiano lekarza jako postać z antenkami na głowie, wpatrującą się w obraz nagiej kobiety na ekranie oscyloskopu, albo jako człowieka ubranego w hełm astronauty z nieubłaganą miną wyciągającego w stronę pacjenta strzykawkę. Bezwzględna dominacja scjentyzmu oznaczała, zdaniem antypsychiatrów, bagatelizowanie prawdziwych potrzeb chorych.

Jednak zmiany, jakie dokonywały się w ramach psychiatrii, miały również związek z klimatem społecznym lat sześćdziesiątych, który przyniósł wrogość wobec autorytetów w ogóle, w tym – wobec autorytetów medycznych. Antypsychiatrzy starali się udowodnić, że choroba psychiczna nie tyle jest problemem medycznym, ile społecznym, politycznym i prawnym. Twierdzili, że to społeczeństwo, a nie natura, określa, czym jest schizofrenia. Jeszcze raz zaznaczmy, że dla wykrystalizowania się antypsychiatrii, której załóżki pojawiały się już w XIX wieku, zasadnicze znaczenie ma wydanie w wieku XX książki Foucaulta *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*, w której postawił on tezę, że pojęcie choroby psychicznej, powstałe w XVIII wieku, to produkt społeczno-kulturowy. Ojciec antypsychiatrii, Thomas Szasz, twierdził zaś wręcz, że choroba psychiczna jest mitem i medycznym nieporozumieniem, w które wplątuje się jednostki niezdolne do samodzielności i zorganizowania się. Obok Foucaulta i Szasza do rozwoju antypsychiatrii przyczynił się również Erving Goffman, który szpital psychiatryczny postrzegał jako instytucję infantylizującą pacjentów, czujących się w nim wygnającami z własnego życia. Prace tych trzech badaczy odegrały znaczącą rolę w krystalizowaniu się protestów i krytyki poczynił przedstawiciele nurtu biologicznego⁸.

Pogląd, iż choroby psychiczne, takie jak schizofrenia, choroby afektywne i inne, w których nie wykryto zmian organicznych układu nerwowego, zależą wyłącznie od represyjnego wpływu środowiska społecznego lub warunków politycznych, niejako usprawiedliwia chorego, zmieniając spojrzenie lekarza i otoczenia na jego problemy. Antypsychiatria kwestionując biologiczno-somatyczną orientację zastanej psychiatrii, propaguje tezę, że w leczeniu chorób psychicznych należy wpływać na zmianę czynników społecznych, a nawet zlikwidować szpitale psychiatryczne i „ich szkodliwą

⁷ Tamże, s. 289-290.

⁸ Tamże, s. 289-299.

atmosferę ujemnego wpływu lekarzy⁹. W każdym zaś razie szpitale, zamiast stanowić getto dla chorych psychicznie, powinny stworzyć dla nich tzw. „społeczność terapeutyczną”¹⁰. Antypsychiatria więc to oparta na podstawach egzystencjalnych radykalna krytyka tradycyjnego (zwłaszcza kanonicznego) podejścia do diagnozowania i leczenia chorób psychicznych.

Andrzej Kapusta zauważa też, że Heidegger jako krytyk nowoczesności wskazuje na najgłębsze źródła skażenia kultury, dokonując nie tyle krytyki humanizmu (co oznacza dla filozofa krytykę metafizyki), ile – krytyki kultury zdominowanej przez naukę i technologię. To technika bowiem odrywa ludzi od ziemi i pozbawia ich zakorzenienia¹¹. Kapusta podkreśla, że jednostka, która w liberalnej interakcji stanowi niezależny atom społeczny, okazuje się skutkiem całego szeregu historycznych praktyk społecznych – czyli „panoptycznych” i „konfesyjnych” technologii. Przy użyciu tych rozmaitych praktyk przekształca się więc podmioty ludzkie w przedmioty. Pojęcie techniki czy technologii wskazuje na to, że każde działanie ludzkie jest ciągiem powtarzalnych struktur¹².

Szpital psychiatryczny dla przedstawicieli antypsychiatrii to nie azyl, lecz więzienie – i jest w tym wiele prawdy. Przywoływany tu już Foucault dostrzega, że jest on instytucją starszej daty, niż to się twierdzi, kiedy wiąże się jego narodziny z wprowadzaniem nowych kodeksów prawnych. Ta forma odosobnienia pojawia się wszakże jeszcze przed jej wykorzystaniem w prawie karnym: „Kształtowała się ona poza aparatem sądowym, gdy w obrębie społeczeństwa wypracowano procedury służące repartycji jednostek, ustalaniu ich miejsca, rozmieszczenia przestrzennego, klasyfikacji, zawłaszczaniu maksymalnej ilości ich czasu i sił, tresurze ciał, kodyfikowaniu ich w nieprzerwanej widzialności, otoczeniu ich rozbudowanym aparatem obserwacji, rejestracji i oceny, tworzeniu na ich temat wiedzy, która odkłada się i centralizuje”¹³.

Foucault zwraca uwagę na to, że ważnym momentem w rozwoju ludzkości jest chwila, w której rodzi się wiedza na temat ludzkiego ciała. Zmierza ona nie do udoskonalenia jego zdolności, ale do stworzenia układu, za pomocą którego czyni się je posłusznymi. Aby polityka przymusu mogła funkcjonować, jednostka musi zostać uwięziona. Instytucje „totalne” spełniają ten warunek, przekształcając się w więzienia. W izolacji ciało ludzkie dostaje się w tryby maszynierii władzy, która dokonuje jego rewizji lub rozkłada je na części, by zbudować „nowego” człowieka. Foucault odnajduje jednak ten proces nie tylko w więzieniu, ale i w szpitalu psychiatrycznym, który służy z kolei modyfikacji ludzkiej psychiki, co określa mianem „anatomii politycznej”, będącej zarazem swoistą mechaniką władzy. Jeśli dyscyplina panująca w więzieniach wytwarza ciała podporządkowane i wyćwiczone, podatne, plastyczne, a na te zmiany

⁹ L. Korzeniowski, *Antypsychiatria*, [w:] *Galernicy wrażliwości*, pod red. M. Janion i S. Rośka, Gdańsk 1981, s. 68-69.

¹⁰ Tamże, s. 69.

¹¹ A. Kapusta, *Szaleństwo i metoda. Granice rozumienia w filozofii i psychiatrii*, Lublin 2010, s. 59.

¹² Tamże, s. 70.

¹³ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendat, Warszawa 2009, s. 223.

składa się wielość drobnych procesów, to dostrzega on te procesy także w szpitalach psychiatrycznych, gdzie więzi się jednostki, aby móc je dyscyplinować¹⁴.

Najważniejsze zadanie, jakie ten badacz kultury i społeczeństwa przypisuje medycynie, ma charakter polityczny. Według niego walka z chorobą powinna zaczynać się od wojny wytoczonej niewłaściwym rządowi. Człowiek zostanie wyleczony całkowicie tylko wtedy, jeśli pomoże mu się w zrozumieniu samego siebie, więc: „To lekarze powinni wskazywać tyranów, bowiem czynią człowieka przedmiotem swoich studiów i codziennie przyglądają się nędzy fizycznej i psychicznej, która ma źródła w tyranii i niewolnictwie”¹⁵. Medycyna, a szczególnie psychiatria, powinna zatem udzielać rad dotyczących zasad mądrego życia i sposobów na odnalezienie się w społeczeństwie. Foucault twierdzi, że w nowoczesnym świecie dominuje ideologia połączona z technologią medyczną, a obie wspólnie domagają się zniesienia wszelkich przeszkód na drodze do powstania kolejnych oddziałów szpitalnych¹⁶. Szpitale jednak, według niego, są potrzebne raczej jako wentyl bezpieczeństwa władzy oraz – jako baza ciał umożliwiających przeprowadzanie eksperymentów naukowych.

Erich Fromm zauważa, że terminy „normalny” czy „zdrowy” da się zdefiniować w dwojaki sposób. Z perspektywy funkcjonowania społeczeństwa można nazwać kogoś normalnym, jeśli jest on w stanie spełniać rolę społeczną, która mu w danym społeczeństwie przypada i uczestniczyć w reprodukowaniu społeczeństwa. Z punktu widzenia jednostki przez „zdrowie” albo stan „normalny” rozumie się natomiast poczucie szczęścia i rozkwitu. To dwie różne koncepcje zdrowia. Jedną rządzą konieczności społeczne, drugą – wartości i normy wyrażające sens jednostkowego istnienia. Zdaniem badacza to rozróżnienie jest bagatelizowane przez psychiatrów. Większość lekarzy uważa strukturę własnego społeczeństwa za rzecz tak oczywistą, że osoba niezbyt dobrze do niej przystosowana bywa określana jako mniej wartościowa. Jednak niewielu lekarzy postrzega pacjenta jako kogoś, kto nie jest gotowy poddać się w bitwie o własne „ja”¹⁷. Julia Sowa zauważa zresztą, że problem przystosowania się jednostki do kultury jest niezwykle trudny do rozstrzygnięcia. Socjologowie i antropologowie dysponują „okresowym” obrazem świata, a psychiatrzy starają się na niego nakładać swoje kody. Niestety, w tym chaosie ginie istota człowieczeństwa. Absurdem jest fakt, że nowoczesna cywilizacja oczekuje upodobnienia się jednostki do „osobowości podstawowej”¹⁸. Rodzi się tu zatem pytanie o tożsamość i podmiotowość człowieka, które zostają zatarte. Szaleniec jest traktowany jako ktoś nieświadomy swojej tożsamości i nie będący w stanie jej określić.

W epoce nowoczesnej w ramach modernistycznego różnicowania także przestrzeń i czas zostają oddzielone od codziennego życia i od siebie nawzajem. Co wię-

¹⁴ Tamże, s. 133-134.

¹⁵ Tamże, s. 56.

¹⁶ Tamże, s. 61.

¹⁷ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, przeł. O. i A. Ziemiłscy, Warszawa 1970, s. 139-140.

¹⁸ J. Sowa, dz. cyt., s. 93.

cej, te kategorie mogą stać się narzędziami władzy. Bauman w *Płynnej nowoczesności* przywołuje Michela Foucaulta, posługującego się stworzonym przez Jeremy'ego Benthama projektem Panoptykonu jako „archimetaforą” nowoczesnej władzy i opisującego w ten sposób oddziaływania mechanizmów nowoczesnego świata na jednostkę zamkniętą w jednej z instytucji, którą ten świat wykorzystuje w celu przeobrażenia lub zlikwidowania tego, co inne.

Foucault podkreśla, że nie znalazł wzmianki o tym, aby projekt Panoptykonu inspirowała menażeria, którą Le Vaux zbudował w Wersalu, ale przypuszcza, że stanowiła ona jego pierwowzór. W jej centrum znajdował się ośmiokątny pawilon, który na parterze miał tylko jedno pomieszczenie, tj. salon króla; wielkie okna wychodziły na klatki, gdzie zamknięto różnego rodzaju dzikie zwierzęta. W czasach Benthama ta menażeria już istniała. W planie jego Panoptykonu widać taką samą troskę o indywidualizującą obserwację, charakterystykę i klasyfikację oraz podobne zagospodarowanie przestrzeni. Foucault stwierdza wprost: „Panoptykon jest królewską menażerią: zwierzę zostało zastąpione człowiekiem, specyficznym zgrupowaniem – miejsce króla zajął zaś mechanizm skrytej władzy”¹⁹. Badacz zwraca też uwagę na fakt, że jest to nie tylko obserwatorium, ale i laboratorium. To „maszyna” przydatna do przeprowadzania doświadczeń, do modyfikowania zachowań, do tresowania i korekty jednostek, wypróbowywania lekarstw i sprawdzania ich działania. Pozwala on również na testowanie rozmaitych kar na więźniach, w zależności od popełnionych zbrodni i ich charakteru oraz – do wybierania tych najbardziej skutecznych. To idealne miejsce do przeprowadzania eksperymentów na ludziach i analizowania, bez obawy pomyłek, tych przekształceń, jakie można na nich wymusić. Panoptykon wreszcie może być narzędziem kontroli nad własnymi mechanizmami. Naczelnik wszak szpieguje w nich także wszystkich podległych mu współpracowników: pielęgniarzy, lekarzy i majstrów²⁰.

Damian Leszczyński, zestawiając poglądy na temat szaleństwa przedstawione przez Foucaulta i Kartezjusza, dostrzega, że zdaniem ich obu powodem wykluczenia w istocie nie jest choroba zmysłów, ale utrata panowania nad procesami ciała, a jeszcze bardziej – poczucie osaczenia i ograniczenia, które doprowadza do powstania w duszy chorych negatywnych wyobrażeń²¹. Marzena Adamiak sądzi jednak, że to za

konsekwencję kartezjańskiego dualizmu epistemologicznego możemy dzisiaj uznać tak zwany problem psychofizyczny i zdeprecjonowanie *res extensa*, co powoduje oderwanie człowieka od jego cielesności. Status ontologiczny zyskuje on wyłącznie jako poznający podmiot, natomiast jego cielesność to maszynieria członków, jaką spostrzega się też u trupa²².

¹⁹ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 198.

²⁰ Tamże, s. 198-199.

²¹ D. Leszczyński, *Foucault, Kartezjusz, szaleństwo*, „Nowa Krytyka” 2001, nr 12, s. 98.

²² M. Adamiak, *Foucault i perypetie podmiotu*, „Przegląd Filozoficzny” 2002, nr 11, s. 180.

Oznacza to jednak, że w istocie zniewolone przez rygorystyczny system społeczny ciało, które ma być jedynie produktywne, zaczyna kaleczyć duszę. Oderwanie duszy od ciała wskazuje na modernistyczne różnicowanie, w wyniku którego ciało zamienia się w martwy przedmiot.

Ponadto pojawia się zarzut, że w nowoczesnym świecie jest tępiona inność, a jej tłamszenie ujawnia brutalne oblicze władzy. Areszt, zesłanie, wysiedlenie, zamknięcie w więzieniu, które zajmują centralne miejsce w nowoczesnych systemach penitencjarnych, nadal wiążą się z karami fizycznymi, choć Foucault zauważa, że związek kary z ciałem chorego od wieku XIX nie jest już taki sam, jakim był w wypadku kaźni w wieku XVIII, gdy stawało się ono instrumentem zadawania bólu. Dziś wpływa się na nie, zamykając pacjenta czy zmuszając go do pracy. Wpływa się też na niego poprzez odarcie go z praw, swobód i możliwości posiadania. I także na chorego w szpitalu psychiatrycznym nakłada się sieć przymusów i nakazów, zobowiązań i wyrzeczeń tak, że ból fizyczny przestaje być elementem dominującym kary, która przechodzi od niemożliwych do zniesienia doznań do „ekonomii zawieszonych praw”²³. Dziś zatem nie tylko wymiar sprawiedliwości posługuje się ciałem, nie dotykając go. Tym samym nowoczesny system społeczno-polityczny nie ma sobie nic do zarzucenia, ponieważ zakazał kaźni, przyzwalając jednak tym samym, wedle Foucaulta, na praktykę o wiele gorszą: dopuścił do głosu całą armię „techników” – jak łącznie nazywa on nadzorców, lekarzy, psychiatrów, psychologów i wszystkich innych, którzy oficjalnie zapewniają, że ciało i zadawanie bólu nie są ostatecznym celem ich praktyk – oddając władzę w ich ręce. Za istotę tego systemu Foucault uważa więc zastąpienie odbierania życia – pozbawianiem wszelkich praw. W szpitalach najdotkliwsze kary wymierza się, nie powodując fizycznego bólu. Foucault jest przekonany, że powoływanie się na psychofarmakologię i wymyślne terapie mieści się znakomicie w tym „niecielesnym” systemie karnym²⁴.

Nowoczesność oznaczałaby zatem, według przywołanego badacza, zamieranie spektaklu zadawania bólu²⁵, ale nie oznaczałoby to, że w ogóle bólu się nie odczuwa. Jest on może nawet jeszcze silniejszy, przewlekły i wszechobecny niż w wieku XVIII, a doświadczają go przy tym niemal w takim samym stopniu przebywające poza murami szpitala jednostki, które osacza kultura, jak i pacjenci w jego murach, w których działa zmechanizowana władza patrzenia, czyli spojrzenia „nadzorców”.

Ciało człowieka byłoby zatem, zgodnie z przedstawioną koncepcją, ograniczane różnymi relacjami władzy i dominacji, czyniącymi je niezdolnym do czynu. Człowiek staje się idealnym obywatelem, kiedy jest produktywny i ujarzmiony zarazem. Ujarzmienie zaś może być zamierzone, zorganizowane, dopracowane technicznie, przemyślane, ale może być też subtelne i nie odwoływać się do broni ani terroru, a jednak mieć charakter fizyczny: „Oznacza to, że może istnieć pewna wiedza o ciele, która

²³ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 14.

²⁴ Tamże, s. 14.

²⁵ Tamże, s. 14.

w istocie nie jest wiedzą o jego funkcjonowaniu, oraz pewne panowanie nad jego siłami będące czymś więcej niż umiejętnością ich utrzymywania na wodzy – ta wiedza i to panowanie stanowią coś, co można by nazwać technologią polityczną ciała”²⁶. Jak podkreśla Foucault, sama technologia władzy mieści się w płaszczyźnie „mikrofizyki” władzy, którą wprawiają w ruch organy i instytucje państwowe, a jej zasięg obejmuje zarówno wielkie maszyny, jak i niewiele znaczące ciało jednostki²⁷.

Andrzej Kapusta zauważa, że Foucault postrzega dyscyplinę panującą w więzieniu i szpitalu psychiatrycznym jako przejaw wpływów mechanizmów nowoczesnej kontroli. Relacje władzy utożsamiane z instytucjami i regulacjami łączą się z modyfikacją prawa i stosowaniem przymusu. Tymczasem są zakorzenione i funkcjonują poza instytucjami, chociaż są w nich wcielane i krystalizowane. Władza, o której mówi Foucault, jest niebezpieczna dlatego, że nakazuje ludziom postrzegać siebie w określony sposób²⁸.

W tym kontekście podejrzenia o rodowodzie Foucaultowskim zaktualizować też można, obserwując w XX wieku wiele przykładów podejścia do umysłowych schorzeń, które przyjmują postać pseudonaukowych praktyk skoncentrowanych na tragicznych w skutkach eksperymentach oraz aktach przemocy fizycznej i mentalnej, mającej miejsce w placówkach nazywanych przez Goffmana „instytucjami totalnymi”: są nimi miejsca pobytu znacznej liczby ludzi znajdujących się w podobnej sytuacji odizolowania – na jakiś czas lub trwale – od reszty społeczeństwa²⁹. Chociaż w przypadku szpitala psychiatrycznego może to brzmieć na pozór niedorzecznie, należy podkreślić, iż Goffman definiuje instytucje totalne jako miejsca o polityce wrogiej wobec „pensjonariuszy”, osaczające i niesprzyjające przygotowaniu podopiecznych do życia poza ich murami. Cechami tego typu instytucji, jak wskazuje on, są: wrogość personelu, która sprawia, że mieszkańcy czują się poniżeni, słabi, podejrzani i winni; brak informacji o sposobach leczenia; biurokratyczny sposób zarządzania ludźmi; rygorystyczne pilnowanie porządku dnia; demoralizacja podopiecznych; zabiegi manipulacji i wykorzystywanie słabszych; pozbawienie chorych ich ról społecznych, odzieranie ich z tożsamości, upodlenie, etykietowanie; zaburzona hierarchia władzy; płynność przepisów lub ich całkowity brak; budzenie w podopiecznych poczucia nieprzydatności; system nagradzania donosicielstwa; możliwość manipulowania czasem np. poprzez zamknięcie chorego w izolatce, a wreszcie – generowanie lęku przed opuszczeniem tego miejsca³⁰.

Personel wielu instytucji totalnych, szczególnie szpitali psychiatrycznych, zdaje się uważać ich mieszkańców za składnicę „odpadów” nowoczesnego świata, a celem szpitali psychiatrycznych ma być ukształtowanie ich tak, by dostosować ich do świata,

²⁶ Tamże, s. 27.

²⁷ Tamże, s. 37.

²⁸ A. Kapusta, dz. cyt., s. 98.

²⁹ E. Goffman, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, przeł. H. Dater-Śpiewak i P. Śpiewak, Warszawa 2000, s. 13-17.

³⁰ Tamże, s. 55-81.

z którym sobie nie radzą. Jak zauważa Goffman, sprzeczność między rzeczywistym sposobem działania instytucji a tym, co musi o niej mówić jej personel, stanowi kontekst codziennej pracy zatrudnionych tam osób. Socjolog podkreśla, że „pracownicy szpitala pracują nad produktami i przedmiotami, a nie nad świadczeniem usług, przy czym produktami i przedmiotami są ludzie. Ci postrzegani są jako materiał, nad którym się pracuje, mogą nabrać pewnych cech obiektów nieożywionych. Stają się numerem w statystyce”³¹.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamiak M., *Foucault i perypetie podmiotu*, „Przegląd Filozoficzny” 2002, nr 2.
2. Foucault M., *Nadzorować i karać*, przeł. T. Komendat, Aletheia, Warszawa 1998.
3. Foucault M., *Narodziny kliniki*, przeł. P. Pieniążek, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999.
4. Fromm E., *Ucieczka od wolności*, przeł. O. i A. Ziemilscy, Czytelnik, Warszawa 1970.
5. Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, przeł. O. Waśkiewicz, J. Łaszcz, Żak, Sopot 2011.
6. Kapusta A., *Szaleństwo i metoda. Granice rozumienia w filozofii i psychiatrii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
7. Kobierzycki T., *Filozofia osobowości. Od antycznej teorii duszy do współczesnej teorii osoby*, Eneteia, Warszawa 2001.
8. Korzeniowski L., *Antypsychiatria*, [w:] *Galernicy wrażliwości*, pod red. M. Janion i S. Rośka, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1981.
9. Leszczyński D., *Foucault, Kartezjusz, szaleństwo*, „Nowa Krytyka” 2001, nr 12.
10. Rabinow Paul, *Wyobrażenia są faktami społecznymi: modernizm i postmodernizm w antropologii*, [w:] *Amerykańska antropologia postmodernistyczna*, pod red. M. Bu-chowskiego, Instytut Kultury, Warszawa 1999.
11. Sowa J., *Kulturowe założenia pojęcia normalności w psychiatrii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984.

Mentally ill people as a “waste” od modern world in the context of the cultural theorists statements

Abstract: The thesis proves that the forms of medical treatment are determined by the culture in which sick people are functioning. It formsspecific disease entities and definite therapies. This is the culture that becomes principal for creating and functioning a medical system, and, in consequence, the system itself corresponds to its fundamental paradigms as far as the sphere of theory and practice is concerned.

Keywords: mentally ill people, psychiatric hospital, Modernism, medical system

³¹ Tamże, s. 80.

glossia

glossia

glossia

glossia

glossia

RECENZJE

Agnieszka Skura
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Napisać siebie – recenzja książki *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą* Piotra Jakubowskiego.

Kulturoznawca i filozof literatury, absolwent Instytutu Kulturoznawstwa UAM, adiunkt w Katedrze Teorii Kultury i Międzykulturowości na Wydziale Nauk Humanistycznych UKSW, członek Coetzee Collective (University of Cape Town), tłumacz, redaktor wielu prac zbiorowych i tematycznych, Piotr Jakubowski, jest autorem wydanej w 2016 roku książki *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*. Jak przyznaje autor, jest ona „pokłosiem rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Grzegorzcyk” (s. 14). Publikacja ukazała się nakładem Wydawnictwa Universitas.

Dzisiejsza myśl humanistyczna pokazuje, iż egzystencja ludzka to opowiadanie, którego domeną pozostaje zdolność do narracyjnej segregacji, systematyzacji swojej „autobiografii”, zatem możliwość „pisanie siebie”. Toteż próby organizowania własnej pamięci biograficznej wiążą się z konstruktem zwanym tożsamością, konstruktem „stanu i relacji” (s. 6). Jak zauważył Piotr Jakubowski we *Wstępie*: „o ile pierwszym filozofem, który poprzez afirmację duszy i rozumu transcendował człowieka ponad świat natury i nadał mu rangę podmiotu, był Sokrates, o tyle temat tożsamości znalazł swą pełną filozoficzną artykulację dopiero o Johna Locke’a i Davida Hume’a” (s. 6). Dziś problematyka dotycząca tożsamości stanowi obszar zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, od filozofii, psychologii, pedagogiki, socjologii, aż po kulturoznawstwo. Niewątpliwie temat podjęty przez autora ma charakter interdyscyplinarny i wiąże się z humanistycznymi interpretacjami. Badacz podkreślił, że „oprócz filozofii podmiotu i literaturoznawstwa podstawową dziedziną, w ramach której prowadzone będą rozważania, jest kulturoznawstwo” (s. 11).

Wśród ogromnej liczby aspektów i perspektyw badawczych, jakie problem tożsamości generuje, Jakubowski za cel swojej pracy postawił konstruktywną krytykę filozoficznych koncepcji tożsamości narracyjnej. Jak zauważyła socjolog Jolanta Kociuba, „podkreśla się, że narracyjne własności posiadają procesy poznawczo-mentalne [...], a rozumienie siebie ma strukturę narracji, to znaczy rozwijającej się

opowieści”¹. Autor książki przyjmuje, że tożsamość narracyjna jest oparta na opowieści o sobie (na wzór „triady autobiograficznej” Philippe’a Lejeune’a), w której „jednostka jest zarazem autorem, narratorem i bohaterem, zaś jej życie (lub konkretne jego fragmenty czy aspekty) są też opowieści tematem” (s. 8). W rozumieniu autora koncepcja tożsamości narracyjnej to „regulatywna fikcja” (s. 7).

Jak autorowi udaje się osiągnąć cel swego badawczego przedsięwzięcia?

Przede wszystkim poprzez odpowiednio rozpoznane i ugruntowane w obszarze nauk społecznych i humanistycznych zjawisko. Czerpie z dokonań (głównie) filozofów takich jak: Arystoteles, Roland Barthes, Agata Bielik-Robson, Michel Foucault, Martin Heidegger, Alasdair MacIntyre, Fryderyk Nietzsche, Jacques Rancière, Paul Ricoeur, Richard Rorty, Katarzyna Rosner, Jean-Paul Sartre, Galen Strawson, Charles Taylor. Powołuje się także na prace m.in. Umberto Eco, Julii Kristevy czy Haydena White’a. Konsekwentnie, dogłębnie i rzetelnie na gruncie koncepcji filozoficznych i literaturoznawczych (z przewagą tych pierwszych), podejmuje analizę wybranych przez siebie przykładów beletrystyki; poddaje badaniom m.in. *Życie i czasy Michaela K.* Johna Maxwella Coetzego, *Niežnośną lekkość bytu* Milana Kundery, *Everymana* Philipa Rotha czy *Słowa* Jeana-Paula Sartre’a.

Śledzenie „antynarracyjnych impulsów” (s. 10) wiedzie do konkluzji w postaci (propozycji) modelu tożsamości opartego na ekspresji doświadczenia; modelu, w którym linearny porządek (sztuczny ład) scalony zostaje z ekspresyjnymi i twórczymi perspektywami otwieranymi przez narrację jako strukturę wypowiedzi (s. 301). „Chciałbym, by w mojej kluczowej tezie/postulacie [...], zgodnie z którą teorie narracyjne rozszerzyć należy o jednostkowy wymiar ekspresyjny: nadziei lub literatury, spójnik «lub» odczytywany był [...] jako dopuszczający, a nawet nieśmiało wiążący ze sobą te dwie perspektywy” (s. 256) – wyznaje autor.

Na ponad 300 stronach rozważań idea ta poddawana jest próbie zinternalizowania i praktycznego zastosowania na przykładzie prozy fikcjonalnej. W czterech rozdziałach autor mierzy się z rekonstrukcją badań nad narracją, jej rolą oraz antynarracyjną realizacją modelu powieściowego (rozdział pierwszy), rozważa związki między literaturą a historią, egzystencją a domenami narracyjnymi (rozdział drugi), porusza problem fikcji oraz narracyjnych teorii tożsamości (rozdział trzeci), by w finale sformułować postulat zawiązania relacji między teorią narracyjną a literaturą – uzupełnienie teorii tożsamości o aspekt literacki i ekspresyjny (rozdział czwarty). Książkę kończą *Konkluzje i Appendix*.

Zygmunt Bauman stwierdził, że „postrzegamy zjawiska wtedy tylko, gdy stają się dla nas «problemem»”². Dlatego, jak zauważyła Jolanta Kociuba, „problem tożsamości pojawił się dla jednostek i zbiorowości w związku z gwałtowną zmianą społeczną

¹ J. Kociuba, *Narracyjna koncepcja tożsamości*, [w:] *Wokół tożsamości*, pod red. I. Borowik i K. Leszczyńskiej, Kraków 2007, s. 57-58.

² Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994, s. 7.

w społeczeństwie przemysłowym³. Zmiany te wpłynęły na optykę widzenia tego pojęcia: „współczesna tożsamość ujmowana jest jako proces rozwijający się w trakcie całej egzystencji człowieka, a nie jako statyczna, niezmienna struktura⁴. Toteż Bauman wierzył, że tożsamość ludzka jest „czymś, co się konstruuje⁵; wymaga zatem pracy, jest „zadaniem do wykonania⁶. Tego zadania podejmują się dzisiaj *branding*, *public relations* i szeroko pojęty marketing. Dlatego szczególnie interesujący wydaje się *Appendix*, gdzie zasygnalizowany zostaje polityczny i ekonomiczny wymiar wizerunku „ja”.

Jak pokazuje Jakubowski, „praktyka” narracyjna jest dziś powszechna. Sięgając do zjawisk obecnych w marketingu, formułuje słuszne uwagi o powiązaniu wizerunku narracyjnego z ponowoczesnym rynkiem. Badacz, poddając analizie opisy reklamujące szkolenia z zakresu *storytellingu*⁷, podkreślił współczesną „potrzebę” świadomego kreowania wizerunku i utożsamiania człowieka z jego firmą. Wszak wizerunek wielu firm oparty jest na wizerunku konkretnego człowieka (Bill Gates – Microsoft, Steve Jobs – Apple). Ta antropomorfizacja – jak orzekł autor – przyczynia się do „zatarcia różnicy między wartościami a wartością rynkową” (s. 311).

Badając zasady dyskursu tożsamościowego i marketingowego, Jakubowski przywołał pracę Eryka Mistewicza *Marketing narracyjny. Jak budować historię, które sprzedają* (2011). Autor położył nacisk na fakt, że w analizowanej pozycji „człowiek zredukowany do pierwszego wrażenia, do «wizytówki narracyjnej»⁸, jest jeszcze bardziej przerażającą wersją «człowieka jednowymiarowego» niż ta, którą zarysował Herbert Marcuse” (s. 317). Tworzenie mitu własnego może grozić zbytnią jednostronnością, podobnie kształtowanie wizerunku firmy poprzez „zaplanowaną” opowieść o niej. Mistewicz ma jednak rację w tym, że ludzkość wciąż takich mitów potrzebuje; przekaz reklamowy jest traktowany jako współczesny mit. Tworzeniu własnej marki towarzyszy wiele pytań natury etycznej, dlatego wydaje się, że „marketing egzystencjalny” (jak brzmi podtytuł *Appendixu*) stanowi temat godny głębszej refleksji i dyskusji.

Czy w publikacji zauważam jakieś mankamenty? Tak i nie. Bogata bibliografia, obszerne przypisy, solidna argumentacja, merytorycznie wartościowy, uporządkowany wywód ujęty klarownym językiem – to niewątpliwie atuty tej książki. W publikacji analizie poddana została proza fikcjonalna. Peryferyjnie potraktowano prozę niefikcjonalną: literaturę faktu (reportaż i formy pokrewne), literaturę dokumentu osobistego (pamiętnik, autobiografię itp.), która przynosi przecież ciekawy obraz narracji

³ J. Kociuba, dz. cyt., s. 54.

⁴ Tamże, s. 56.

⁵ Z. Bauman, dz. cyt., s. 9.

⁶ Tamże, s. 8.

⁷ Badacz analizuje informacje zawarte na stronie internetowej oraz plakacie reklamowym Fabryki Opowieści – organizacji kierowanej przez dr Monikę Górską, która zajmuje się prowadzeniem warsztatów i szkoleń (o charakterze marketingowym) ze *storytellingu*.

⁸ To pojęcie Mistewicza najprościej można ująć jako „preczyjne narracje pozwalające w jednym zdaniu dookreślić osobę, [...] zachęcić lub zniechęcić do kontaktu”. Cyt. za: P. Jakubowski, *Pulapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Kraków 2016, s. 313.

autobiograficznej, eksponującej podmiotowe „ja”, zwykle w połączeniu z sumą narracji zbiorowych, silnie zakorzenionych w realiach społecznych. Narracje te (fikcjonalne i niefikcjonalne) bada się m.in. przez wnikanie w problem konkretnej materii językowej. Niestety autor pozostawił tę znamienne „właściwość” literatury poza nawiasem.

Jak już wspomniałam, Piotr Jakubowski przywołuje liczne prace filozofów, krytyków kultury (Hayden White), socjologów (Zygmunt Bauman), literaturoznawców (Kazimierz Bartoszyński, Michał Paweł Markowski, Pekka Tammi, Zofia Mitosek), marginalnie natomiast zostały potraktowane dokonania w zakresie badań nad tożsamością oraz tożsamością narracyjną autorstwa psychologów (autor przywołuje niekiedy prace np. Dana P. McAdamsa). Osiągnięcia psychologów i pedagogów „narracyjnie zorientowanych” autor rozpatruje jako wypreparowane z filozoficzno-literackiego kontekstu i określa jako „notatki do Ricoeura” (s. 314, przyp. 18). Podążając za Pekke Tommi, Anną Łebkowską, Krzysztofem Kłosińskim czy Teresą Walas, nieufnie spogląda na powszechną praktykę adaptacji kategorii narracji do innych dyscyplin naukowych, podkreślając „brak interferencji między literaturoznawczymi a prowadzonymi w ramach innych dyscyplin humanistycznych i społecznych badaniami nad narracją” (s. 21-22). W jego rozważaniach dominuje wywód o charakterze filozoficzno-literackim. Jednak warto zauważyć, że psychologiczne ujęcie tożsamości narracyjnej poszerza definicję tożsamości poza typowe dla nauki myślenie paradygmatyczne (deklaratywne i kategorialne)⁹. Te różne klasyfikacje, typy mogłyby stanowić ciekawy komentarz. Jednak: czy znaczący dla całości? Wszak autor, jako filozof literatury, skupił się na krytyce filozoficznych koncepcji tożsamości narracyjnej. I faktem pozostaje, iż to właśnie rozważania natury filozoficznej miały tu udział największy.

Osobiście aprobuję wnikliwą, konstruktywną krytykę filozoficznych koncepcji tożsamości narracyjnych. Zgadzam się również z autorem, że „tożsamość narracyjna może przezwyciężyć aporie wynikające z niebezpieczeństw identyfikacji, niepokoju odpowiedzialnego wyboru oraz nieinteligibilności doświadczenia i doświadczania, jeśli stanie się tożsamością pisaną (literacką), co częstokroć oznaczać może też – antynarracyjną” (s. 301). Choć pamiętać należy, że niezależnie od kategorii estetycznej, wybranej konwencji artystycznej czy sposobu narracji, świat przedstawiony w dziele, jest percypowany jako pewna wizja będąca ekwiwalentem rzeczywistości pozaartystycznej. Abstrahując od ukierunkowania/lokalizacji punktu widzenia oraz tytułowych pułapek, przedstawiona wyżej publikacja stanowi dobry przykład sprawnego operowania piórem przy zachowaniu istotnych wartości publikacji naukowej.

Piotr Jakubowski, *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2016.

⁹ Ciekawą perspektywę tożsamości narracyjnej wnoszą np. neuronauki. Maria Pąchalska, powołując się na poglądy Galena Strawsona oraz Williama Jamesa, podkreślała, że tożsamość narracyjna może mieć wymiar podmiotowy i przedmiotowy; *Ja* może być podmiotem poznania i *Ja* może być przedmiotem samopoznania. Zob. M. Pąchalska, *Neuropsychologia tożsamości*, [w:] *Tożsamość człowieka z perspektywy interdyscyplinarnej*, pod red. M. Pąchalskiej, B. Grochmal-Bach, B. Duncana Mcqueena, Kraków 2007, s. 26-27.

Marek Chamot
Katedra Przemysłów Kreatywnych
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Recenzja:

Fachsprachenunterricht – Lehren und Lernen AM Beispiel des polnischen als Fremdsprache. Nauczanie i uczenie się na przykładzie języka polskiego jako obcego,
red. Ewa Bağlajewska-Miglus, Thomas Vogel, Shaker Verlag,
Aachen 2016, ss. 207.

Sprachenzentrum Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie (O.) jest ważnym ośrodkiem nauczania języków obcych oraz badań w zakresie lingwistyki stosowanej. Jednym z obszarów badawczych Sprachenzentrum Viadriny jest nauczanie języka specjalistycznego. Pod naukową redakcją Ewy Bağlajewskiej-Miglus i Thomasa Vogela ukazał się kolejny tom studiów pt. *Fachsprachenunterricht – Lehren Und Lernen AM Beispiel des Polnischen als Fremdsprache*. Książkę wydało prestiżowe wydawnictwo Shaker Verlag, od trzydziestu lat specjalizujące się w pozycjach naukowych. Książka zawiera referaty z konferencji naukowej, która odbyła się na Europejskim Uniwersytecie Viadrina (Europa-Universität Viadrina in Frankfurt [Oder]) oraz w Collegium Polonicum w Słubicach. Jest kontynuacją projektu badawczego, którego pierwsza część odbyła się w 2015 roku w Centrum Języków Obcych Uniwersytetu Technicznego w Darmstadt. Konferencję i publikację jej efektów sfinansowała Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Badacze i praktycy, którzy wzięli udział w projekcie, poddali analizie szerokie spektrum tematów językoznawczych. Redaktorzy tomu wyjaśnili powody zajęcia się problemem języka polskiego jako specjalistycznego. Zmiany w Europie spowodowały, że stajemy się coraz bardziej wielokulturowi i wielojęzyczni. Jest to efekt globalizacji i migracji. Autorzy zbioru studiów wskazali na nowe zjawiska. Biorąc pod uwagę złożone konteksty komunikacji między narodami mieszkającymi obok siebie np. w wielkich metropoliach o kosmopolitycznym charakterze, należałoby się spodziewać trudności w komunikowaniu. Wielość języków bowiem stanowi realną barierę. Zatem język angielski wykorzystywany jest zwykle jako ten bardziej uniwersalny w globalnym świecie. Tymczasem autorzy

omawianego zbioru studiów wskazują na potrzebę nauczania języka specjalistycznego także w innych językach niż tylko w angielskim. Potwierdzają to badania np. nad relacjami polsko-niemieckimi w kontekście złożonych kontekstów komunikacji międzykulturowej. W przedmowie czytamy: „Polska i Niemcy potrzebują ludzi, którzy mogą spojrzeć w sposób pozytywny, a jednocześnie krytyczny na kulturę, edukację i politykę sąsiada z perspektywy swojej własnej kultury, a tym samym w kompetentny sposób włączyć się w społeczną dyskusję. Z naszego punktu widzenia nie wystarczy do tego znajomość języka obcego na poziomie A2 lub B1. Potrzebujemy tu elit, które językowo, a zatem fachowo, są w stanie aktywnie uczestniczyć w dyskursie publicznym. Aby to osiągnąć, zajęcia muszą odpowiadać pod względem dydaktycznym potrzebom studiów przyszłego życia zawodowego, studentom zaś należy pomóc w samodzielnym i dobrze zorganizowanym podejściu do poszczególnych faz nauki”¹. Jest to z punktu widzenia relacji interkulturowych i globalnej polityki niezwykle interesujące podejście. Zakłada bowiem, przy pomocy pogłębionej znajomości języka obcego jako emanacji kultury i tożsamości, odejście od powierzchowności relacji opartych jedynie na zunifikowanym języku angielskim. Ten jest oczywiście bardzo ważny, lecz jego rola w pogłębionych, a więc bardziej oczekiwanych i autentycznych relacjach między nacjami, jest jednak ograniczona².

Zagadnieniem gramatyki w nauczaniu języka polskiego do celów specjalistycznych zajęła się Małgorzata Gębka-Wolak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zwróciła uwagę na nowe podejście do uczenia gramatyki, która powinna pozostawać w ścisłej korelacji z uczeniem dekodowania i kodowania tekstów specjalistycznych. Wymaga to skorelowania programu gramatycznego z programem leksykalnym. Stąd postulat pod adresem autorów programów nauczania i podręczników do nauczania języka polskiego do celów specjalistycznych. Jest to zadanie glotodydaktyki polonistycznej, która powinna wypełnić lukę w tym zakresie edukacji językowej. Z kolei Justyna Połomka i Barbara Tarko z Politechniki Poznańskiej zajęły się zagadnieniem komunikacyjnego podejścia w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Analizie zostały poddane przykłady z praktyki dydaktycznej na Politechnice Poznańskiej. Omówione zostały zmiany w sposobie nauczania języka polskiego dla studentów zagranicznych także z programu Erasmus+. Ze względu na kierunki politechniczne, studiowane przez zagranicznych studentów, ważną rolę odgrywa wprowadzanie słownictwa związanego z arytmetyką i geometrią także na kursie A1. Przemysław E. Gębał z Uniwersytetów Warszawskiego i Jagiellońskiego przedstawił wyniki badań potrzeb językowych przeprowadzonych w ramach europejskiego projektu „Jasne – Alles klar!?”. Badania objęły aż 300 firm z krajów środkowoeuropejskich. Autor w inspirujący sposób zaprezentował profile kompetencji językowych, uwzględniając wskazane grupy zawodowe. W książce przedstawiono także Polsko-

¹ *Fachsprachenunterricht – Lehren und Lernen AM Beispiel des polnischen als Fremdsprache. Nauczanie i uczenie się na przykładzie języka polskiego jako obcego*, red. Ewa Bağlajewska-Miglus, Thomas Vogel, Shaker Verlag, Aachen 2016, s. 7-8.

² Por.: P. Garncarek, *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

-Niemiecki i Niemiecko-Polski Korpus Równoległy. Andreas Meger zaprezentował go jako wynik współpracy Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu w Moguncji. Rieczony korpus zawiera już blisko milion „słów tekstowych”. W ramach tego opracowania czytelnik uzyskuje fachowy opis najważniejszych funkcji interfejsu, takich jak wyszukiwanie tokenów, leksemów, tagów gramatycznych. Jarosław Dudzicz w pionierski wręcz sposób przedstawił zagadnienie tłumaczenia prawniczego podczas zajęć ze specjalistycznego języka polskiego dla osób niemieckojęzycznych. Szczególnie cenne przykłady autor przywołał podczas analizy przekładów tekstów prawniczych zawierających słowa o podobnym brzmieniu, ale innym znaczeniu, które zmienia się w zależności od kontekstu wypowiedzi. W tym przypadku tłumaczenie dosłowne wprowadza w błąd wszystkie zainteresowane strony, co w przypadku praktyki prawniczej i sadowej może prowadzić do poważnych, a niepożądanych, konsekwencji. Ten rozdział książki jest szczególnie godny polecenia praktykującym prawnikom w relacjach polsko-niemieckich. Badaniami nad zadaniowym nauczaniem języka polskiego jako obcego zajęli się Anna Kijoch i Sławomir Kołsut z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Magdalena Wiażewicz. Z kolei Isabella Gusenburger zrelacjonowała, w jaki sposób język polityki i dyplomacji w tłumaczeniu funkcjonuje w praktyce tłumacza konferencyjnego dla najważniejszych niemieckich urzędów federalnych. Większą obecność tłumacza zaznacza, gdy stosowane jest tłumaczenie konsekutywne niż symultaniczne. W tej części książki uważny czytelnik znajdzie szereg praktycznych propozycji rozwiązywania problemów charakterystycznych dla tłumacza konferencyjnego. Lingwistyką feministyczną zajęła się Anna Mróz, analizując nazwy zawodów w kontekście dyskusji genderowej w języku polskim i niemieckim. Podała szereg praktycznych przykładów, jak współcześnie należy podchodzić do zagadnienia paralelizmu między nazwami żeńskimi i męskimi. Przypomina, że w tym zakresie język niemiecki lepiej sobie radzi niż polski. Wywołuje to w praktyce szereg nieporozumień i problemów translatorycznych. Także w tym przypadku rozdział A. Mróz ma praktyczne zastosowanie poprzez analizę wielu konkretnie w życiu występujących przykładów zastosowania tłumaczenia nazw zawodów z niemieckiego na polski i odwrotnie. Aleksandra Kubicka z Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder) i Małgorzata Małolepsza z Georg-August-Universität Göttingen zajęły się analizą kwestii języka specjalistycznego w nauczaniu humanistów na przykładzie języka polskiego jako obcego. Autorki porównały lektoraty języka polskiego z tych uniwersytetów, dochodząc do przekonania, że pomimo odległości, różnic instytucjonalnych i programowych, metody pracy w nauczaniu humanistów są podobne. Wynika to z metody pracy z tekstem autentycznym stosowanej na obu uniwersytetach. Na szczególną uwagę zasługuje rozdział Marty Skury z Uniwersytetu Warszawskiego poświęcony językowi reklamy w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Podobnym zagadnieniom poświęcony jest artykuł Iwony Benenowskiej z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Okazuje się, że podstawą gry językowej między nadawcą i odbiorcą jest często wieloznaczność sloganu reklamowego. Natomiast obrazem tożsamości płciowej kobiet w reklamie telewizyjnej zajęła się Beata Morzyńska-Wrzosek z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Autorka

omówiła wybrane zagadnienia w kontekście kształcenia kompetencji międzykulturowej, tak ważnej we współczesnej, jednoczącej się Europie. Reklama jest elementem kształcenia kompetencji międzykulturowej. Umiejętnie wykorzystana w dydaktyce języka polskiego jako obcego pozwala na kształtowanie także kompetencji w sferze kultury symbolicznej. Książkę kończy rozdział odnoszący się do niezwykle aktualnego zjawiska w Internecie, mianowicie memów. Zdaniem Joanny Kuć z Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, memy mogą być potraktowane jako wręcz „kompedium” wiedzy o języku i kulturze polskiej. Przy wszystkich zastrzeżeniach, memy to jednak wartościowa składowa kontekstu kulturowego i semiotycznego. Autorka przekonująco wskazuje, na podstawie wielu konkretnych przykładów, że są one wręcz niezbędne w glottodydaktyce oraz są szczególnie istotne w edukacji ludzi młodych. Są oni bowiem bardzo aktywni w sieci i tego typu treści wykorzystane w nauczaniu języka bywają często pomocne.

Książka zawiera rozdziały w języku polskim i niemieckim. Łączy w sobie zagadnienia teoretyczne i praktyczne. Jest niezwykle przemyślana i wyraźnie skierowana do tych, którzy nauczaniem języka polskiego i tłumaczeniem zajmują się w codziennej praktyce. To dobry przykład wyważenia treści niezbędnych z zakresu teorii z licznymi praktycznymi przykładami, które praktycy mogą zastosować bezpośrednio w swojej zawodowej działalności. To jednocześnie znakomity przykład współpracy polskich i niemieckich naukowców oraz praktyków. Szkoda jedynie, że nie zamieszczono na końcu książki indeksu występujących najczęściej pojęć w języku polskim, które przytoczone w poszczególnych rozdziałach mają swoje odpowiedniki w języku niemieckim.